

Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет

ОРГАНІЗАЦІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Конспект лекцій
для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Міжнародні економічні відносини»
галузі знань 29 Міжнародні відносини
спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини
денної та заочної форм навчання

Луцьк 2026

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій ЛНТУ

Директор бібліотеки _____ Н.П. Поліщук

Рекомендовано до видання вченою радою факультету бізнесу та права ЛНТУ, протокол № ____ від « ____ » _____ 2026 року

Голова вченої ради факультету бізнесу та права _____ Л.Л. Ковальська

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри міжнародних економічних відносин ЛНТУ, протокол № __ від « ____ » _____ 2026 року

Завідувач кафедри міжнародних економічних відносин _____ О.В. Баула

Укладач: _____ О.В. Баула, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин ЛНТУ

Рецензент: _____ О.М. Лютак, доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин ЛНТУ

Відповідальний

за випуск: _____ О.В. Баула, кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин ЛНТУ

Організація наукових досліджень [Текст] : Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Міжнародні економічні відносини» галузі знань 29

О 75 Міжнародні відносини спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини денної та заочної форм навчання/ уклад. О.В. Баула. Луцьк: ЛНТУ, 2026. 119 с.

Видання містить матеріали, що можуть бути використані викладачами та студентами для поглибленого вивчення даного курсу та підвищення загального рівня економічних знань.

ЗМІСТ

Тема 1. Наука як система знань	4
Тема 2. Теоретичні засади наукового дослідження	14
Тема 3. Методологія наукового дослідження	30
Тема 4. Методи науково-економічних досліджень	38
Тема 5. Інформаційне забезпечення наукового дослідження	52
Тема 6. Студентське наукове дослідження: організація та виконання	67
Тема 7. Оформлення та форми впровадження результатів наукового дослідження	100
Рекомендована література	117

ТЕМА 1. НАУКА ЯК СИСТЕМА ЗНАНЬ

1. Поняття «наука». Сутність науки як сфери людської діяльності. Основні функції науки.
2. Класифікація наук. Підходи до класифікації наук.
3. Форми розвитку наукових знань.
4. Парадигми і наукові революції. Класичний, неокласичний і постнеокласичний періоди розвитку науки.
5. Класифікація та зміст науково-дослідних робіт у сфері міжнародних економічних відносин.

1. Поняття «наука». Сутність науки як сфери людської діяльності. Основні функції науки.

Наука – явище складне і багатогранне. Вона є найвищим щаблем розумового розвитку людства, вершинним досягненням у розвитку людської цивілізації. Вона може сформуватися тільки за певних умов. Поняття «наука» в цьому специфічному значенні існує лише з часів великих давньогрецьких мислителів Платона (428 чи 427 – 348 чи 347 до н. е.) й Арістотеля (384 – 322 до н.е.). В середньовіччі наука була відтиснута на периферію людського буття. Тільки в епоху Відродження науку знову відновили в правах. Відтоді її позиції були непохитними.

Наука – сфера людської діяльності, спрямована на здобуття нових знань про об’єктивні закони природи, суспільства і мислення, це одна з форм суспільної свідомості.

Розвиток науки – це складний творчий процес пошуку істини, кожний наступний крок якого спирається на попередній. Роль успадкованих знань підтверджує відомий вислів І. Ньютона про те, що він бачив далі своїх попередників лише тому, що стояв на плечах гігантів.

Наука має стимулюючий вплив на всі складові суспільного життя. Знання щодо явищ і процесів навколишнього світу змінюються дуже швидко. Так, вважається що зараз обсяги наукової продукції подвоюються кожні 2-3 роки.

Поняття «наука» охоплює: 1) діяльність, спрямовану на отримання нового знання; 2) результат цієї діяльності – суму здобутих на певний час знань. Знання відтворюють у свідомості людини об’єктивну дійсність і є основою наукового розуміння світу.

У першому своєму сенсі наука завжди дорівнює собі, є незмінною, а у другому – постійно перебуває в розвитку.

Процес руху людської думки від незнання до об’єктивного знання називають **науковим пізнанням**. Діалектика процесу пізнання полягає у суперечності між обмеженістю наших знань і безмежною складністю об’єктивної реальності.

Головна функція науки – це пізнання об’єктивного світу. Протягом багатьох століть єдиною функцією науки було знання – накопичення фактів і розкриття закономірностей навколишнього світу.

Критерієм істинності знання є суспільна практика. Знання, добути наукою, мають пройти перевірку практичним досвідом. Практика, у свою чергу, надає нову інформацію для науки і є основною рушійною силою наукового пізнання.

Наукове пізнання має два рівні – емпіричний і теоретичний. Емпіричне знання здобувається безпосередньо досвідом, теоретичне – за допомогою логіко-гносеологічних засобів (понять, концепцій, системи знань у певній галузі). Ці рівні знань органічно пов'язані і водночас різняться способами відтворення об'єктивної реальності та методами дослідження. За емпіричним знанням історично й логічно утвердилася функція збирання і накопичення нових фактів, їх аналіз, систематизація та узагальнення з метою виявлення емпіричних закономірностей. Логічне осмислення, пояснення та інтерпретація виявлених закономірностей – це функції теоретичного рівня пізнання. Взаємодію емпіричного і теоретичного рівнів знань можна подати схематично (рис. 1.1).

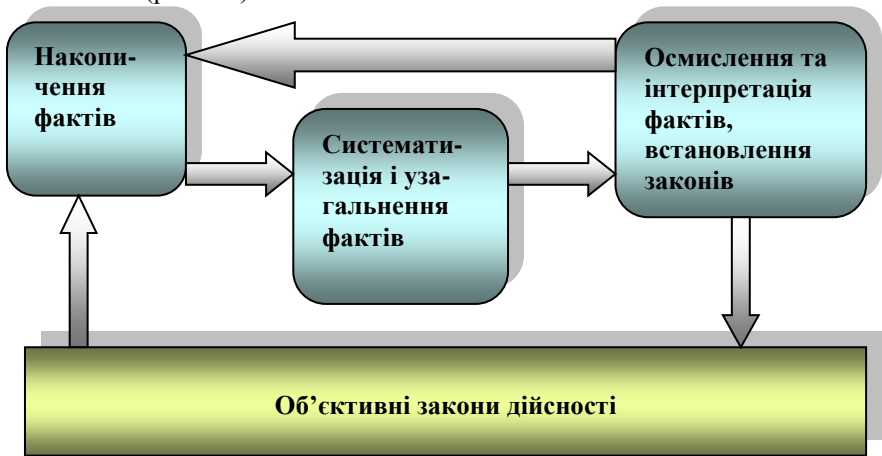

Рис 1.1. Формування системи знань

Наука в сучасному суспільстві виконує низку конкретних функцій. Розглянемо основні з них.

Функції науки:

Рух пізнання обумовлений в значній мірі суто пізнавальними інтересами людства. **Пізнавальна функція** науки пов'язана із задоволенням потреб людей в пізнанні законів природи і суспільства.

Наука прагнула вивчити світ таким, «яким він є» (згадаймо мислителів Давньої Греції). В цьому полягає **пояснювальна функція** науки.

В добу промислової революції з'являється і розвивається нова функція науки, пов'язана з її участю у розвитку та вдосконаленні матеріального виробництва. Наука починає активно змінювати світ, робить його таким «яким він має бути», і в цьому сенсі вона стає продуктивною силою суспільства. Практично-діюча функція науки пов'язана з

удосконаленням виробництва і системи суспільних відносин, тобто безпосередньої виробничої сили матеріального виробництва.

В добу науково-технічного прогресу стрімко розвивається ще одна функція науки – **управління** (управління технологічними процесами, управління інформацією, тощо).

Наука є однією з продуктивних сил суспільства, її мета, як стверджував німецький філософ Готфрід-Вільгельм Лейбніц (1646 – 1716), – благоденство людства, досягнення всього, що корисне для людей.

У процесі історичного розвитку наука перетворилася на важливий **соціальний інститут**. Вона впливає на державне і соціальне життя, і цей вплив має тенденцію до зростання.

Культурно-виховна функція науки пов'язана з розвитком культури, гуманізацією виховання і формування нової особистості. Ці процеси, що поступово відбуваються в суспільстві, в значній мірі обумовлені впливом науки на всі сторони життя сучасної людини.

Протягом усієї історії розвитку науки взаємодіяли **дві тенденції**, які доповнювали одна одну – до поглиблення спеціалізації й до посилення інтеграції. Перша тенденція призводить до диференціації наук, їх поділу на окремі галузі. Так, за часів Дарвіна спеціалістів, які вивчали живу природу, називали біологами, та згодом у біології не тільки виокремилися ботаніка, зоологія, ентомологія, мікологія, а й вони, в свою чергу, поділились на окремі спеціальності. Фізика у процесі розвитку розділилася на статику, динаміку, термодинаміку, електростатику, електродинаміку, тощо. З розчленуванням науки на окремі дисципліни між ними залишається менше зв'язків, ускладнюється обмін інформацією. Аналізуючи подібні об'єкти, вдаючись до однакових методів, галузі часто використовують різну термінологію, що ускладнює міждисциплінарні дослідження. Майже неминучим результатом вузької спеціалізації стає професійна обмеженість, котра проявляється у звуженні світогляду, зниженні здатності розуміти те, що знаходиться за межами спеціалізації вченого.

Одночасно з диференціацією науки, її поділом на нерідко дуже спеціалізовані дисципліни відбувається і її поступова інтеграція, яка ґрунтується на поєднанні наукових методів, ідей та концепцій, а також на необхідності з єдиної точки зору розглянути зовні різні явища. До найважливіших наслідків інтеграції науки належать спрощення оброблення і пошуку інформації, звільнення її від надлишку методів, моделей та концепцій. Головним шляхом інтеграції є формування «міждисциплінарних наук» – наприклад, біофізика, біохімія – які пов'язують традиційні спеціальності й завдяки цьому уможливають виникнення універсальної науки, покликаної створити своєрідний каркас, який об'єднував би окремі науки в єдине ціле. Чим інтегрованіша наука, тим більше вона відповідає критерію простоти й економії, сформульованому англійським схоластом Вільямом Оккамом (1285 – 1349 рр.) і названому «брита Оккама».

Інтеграційні тенденції в науці активно виявляються у постіндустріальну (інформаційну) добу, що значною мірою пов'язано з розвитком комп'ютерно-комунікаційної технології і виникненням світової інформаційної мережі – Інтернету. Відчутнішим є прагнення до формулювання нових завдань вищого рівня узагальненості, навіть універсальних, які часто об'єднують віддалені галузі знань. Триває процес творення загальних понять, концепцій, наукової мови. Сучасним науковим поглядам властива ідея існування загальних моделей різноманітних явищ – ізоморфізму (однаковості) структур різних рівнів організації. Утверджується усвідомлення того, що наявність загальних принципів і моделей в різних галузях знань дає змогу переносити їх з однієї галузі в іншу, що сприяє загальному прогресу науки.

Вузька спеціалізація, безперечно, має свої специфічні переваги, які не вичерпали себе і на даному етапі розвитку. Щоб досягти вершин професійної майстерності, треба повністю присвятити себе їй.

2. Класифікація наук. Підходи до класифікації наук.

Багатогранність форм наукових досліджень зумовлює необхідність їх класифікації із врахуванням предмета, характеру, взаємозв'язку різних видів досліджень.

У межах різних дослідницьких позицій існують відмінні підходи до проблеми класифікації наукових знань. Найбільш визнаними класифікаціями наук є їх розмежування за такими критеріями:

1. форми існування матерії – *природничі та технічні* (фізика, хімія, біологія тощо), *суспільні науки* (економіка, філологія, історія та ін.) та *наука про мислення* (філософія, логіка, психологія тощо);

2. сфери дослідження (природничі, технічні, суспільні);

3. об'єкта і предмета дослідження (механіка, фізика, хімія, біологія, фізіологія, географія тощо, а також науки, що утворилися внаслідок їх синтезу – біофізика, біохімія, фізична хімія та ін.);

4. способу і методів одержання нового знання (теоретичні й емпіричні науки) наприклад, теоретична фізика і експериментальна фізика;

5. зв'язків із практичною діяльністю (фундаментальні та прикладні науки).

Мета *фундаментальних наук* – пізнання матеріальних основ і об'єктивних законів руху та розвитку природи, суспільства і мислення як таких, безвідносно до можливого практичного використання. У зв'язку з цим фундаментальні науки прийнято називати "чистими".

Безпосереднім завданням *прикладних наук* є розробка на базі досягнень фундаментальних наук не лише конкретних пізнавальних, а й практичних проблем, пов'язаних з активною цілеспрямованою діяльністю людей. Відтак показником ефективності досліджень у сфері прикладних наук є не лише отримання істинного знання, а і його безпосереднє втілення, значення для життєдіяльності людини.

3. Форми розвитку наукових знань

Будь-яке пізнання починається із встановлення окремих, часом не пов'язаних між собою фактів, які поступово накопичуються і з позиції існуючої теорії піддаються систематизації та узагальненню. Саме **науковий факт** – подія чи явище – є первинним елементом процесу пізнання і реальною основою усіх наукових результатів і висновків. Науковий факт відрізняється від побутових фактів тим, що він може бути перевіреним і підтвердженим.

Знання, понятійний і якісний опис фактів, що ґрунтуються на емпіричних закономірностях, є передумовою формулювання вихідних, основоположних ідей, теорії або групи теорій.

Прагнення пояснити науковий факт чи групу фактів призводить до виникнення певної наукової ідеї. **Наукова ідея** – це припущення, що висувається для пояснення якихось явищ. На основі наукової ідеї формується гіпотеза. **Гіпотеза** – наукове припущення, що висувається для пояснення якихось явищ, і за результатами перевірки підтверджується або спростовується. На відміну від наукової ідеї, гіпотеза підлягає обов'язковому тестуванню.

Проте для цілісного наукового уявлення про дійсність необхідно визначити те загальне або спільне, яке стосується групи наукових фактів – закон або групу законів.

Закон – *необхідне, суттєве, стале співвідношення, що повторюється між окремими явищами.*

Серед багатьох сформованих наукою законів виокремлюють спільні (фундаментальні), загальні та часткові. **Фундаментальні (спільні) закони** виявляються в усіх сферах буття (наприклад, закони і принципи самоорганізації та еволюції). **Загальні закони** стосуються певних галузей і деякою мірою суміжних наукових галузей. Наприклад, закони збереження, спрямованості процесів, періодичності виявляються в усіх природничих науках і частково в гуманітарних. **Часткові (спеціальні) закони** діють в окремій галузі, наприклад, закон генетики – в біології, закони Ньютона, Ейнштейна – у фізиці, закон зростаючих потреб, накопичення капіталу в економіці.

Встановлення законів пов'язане з пошуком та усвідомленням причинно-наслідкових зв'язків між окремим явищами. У системі причинно-наслідкових відношень, законів і закономірностей виокремлюють динамічний і статистичний (імовірнісний) рівні.

Динамічні закони відображають об'єктивну закономірність як однозначний зв'язок між середніми значеннями параметрів, що характеризують стан системи. Наприклад, закони класичної механіки встановлюють взаємозв'язок між параметрами руху окремих макротіл. Знаючи їх, завжди можна достовірно і однозначно передбачити, якими будуть параметри стану (руху) тіла в будь-який момент часу. У реальності завжди трапляються випадкові відхилення від середнього значення,

флуктуації. Випадковість є фундаментальною властивістю, яка перебуває в основі всіх явищ і керує їх розвитком. Але, зокрема, за класичного опису руху окремих макротіл вона здебільшого не відіграє суттєвої ролі, сприймається як похибка і не береться до уваги.

Статистичні закони описують поведінку складних систем, утворених із багатьох частинок, наприклад, закон розподілу молекул газу за швидкостями. У цьому разі спрогнозувати поведінку системи можна лише з певною вірогідністю. У мікросвіті ймовірнісні уявлення застосовують при описі стану навіть окремої елементарної частинки, а закони мікросвіту уявляються принципово статистичними. При описі стану таких систем флуктуації відіграють визначальну роль. За одночасної наявності різноманітних флуктуацій завжди існуватиме багато варіантів розвитку системи. Будь-який випадковий зовнішній вплив, внутрішні причини за певного збігу обставин можуть суттєво вплинути на її розвиток.

У сучасній науці склалось уявлення, що динамічні закони не є абсолютно точним відображенням дійсності. Статистичні закони – більш глибока і загальна форма опису процесів соціоприродного середовища; вони об'єктивніше, ніж динамічні закони, віддзеркалюють природні взаємозв'язки. Детермінованість подій виявляє себе при переході від мікроопису поведінки систем до макроопису, коли необхідно усереднити вимірювані величини.

Найскладнішою формою вираження наукових знань є **теорія**.

Головним, визначальним елементом наукової теорії вважають **принцип – вихідний пункт теорії, який підпорядковує собі інші елементи, органічно пов'язує їх в єдине ціле**. Принципи, на відміну від законів, об'єктивно не існують, їх створюють суб'єкти пізнання як основу упорядкування знань.

Важливим елементом теоретичного відтворення дійсності є **наукова концепція**, яка на основі певної **ідеї** об'єднує систему поглядів і теоретичних положень щодо об'єкта дослідження.

Концепція – система поглядів, теоретичних положень, основних думок щодо об'єкта дослідження, які об'єднані певною головною ідеєю. Спроможність наукової теорії адекватно відобразити сутність явищ і процесів, глибина її висновків значною мірою залежать від зрілості і досконалості наукових **понять**, якими вона оперує. Науковий рівень теорій, ступінь їх обґрунтованості слугують тим фундаментом, на якому відбувається розвиток наукових знань.

Виділяють три послідовних **етапи розвитку теорій**:

- розробка теорій, які піддаються перевірці шляхом випробувань;
- зіставлення цих теорій з емпіричними фактами, перевірка їх істинності;
- заміна теорій, які суперечать фактам, новими.

Процес розвитку теоретичних уявлень у будь-якій галузі знань можна порівняти із системами оберненого зв'язку на кшталт автопілота: нечіткі теорії уточнюються; теорії, що суперечать фактам, переглядаються; а теорії, що успішно пройшли «прості» випробування, піддаються більш складним перевіркам.

Кожна конкретна теорія пояснює той чи інший «фрагмент» дійсності за допомогою властивих лише їй концептуальних понять і принципів. Пояснення завжди постає у формі узгодженого з теорією і правилами логіки висновку.

Основні функції теорії:

Пояснювальна – наукове пояснення полягає в розкритті зв'язків між ще нез'ясованими фактами, явищами, процесами і вже відомими і поясненими.

Передбачувальна – рух від емпіричного факту до логічно стрункої системи наукового знання дозволяє не лише пояснити уже відомі явища, але й передбачити нові. Найбільші передбачувальні можливості властиві теоріям, які широко охоплюють певну сферу дійсності (теорія руху небесних тіл дозволяє передбачити сонячне і місячне затемнення, відкривати нові планети).

Синтезуюча – кожна теорія певним чином впорядковує великий емпіричний матеріал, узагальнює його і постає як синтез інформації за єдиним принципом. Синтезуюча функція теорії особливо яскраво проявляється. Коли йде мова про сукупність теорій – теорія міжнародної торгівлі.

Методологічна – на основі теорій розвиваються нові методи вивчення довкілля. Економічна теорія з часом стала методологічною основою всіх економічних наук.

Практична – Г. Форд говорив: «нема нічого практичніше ніж добра теорія». Вислів підкреслює, що створення теорії не є самоціллю. Вона є потужним засобом розвитку практичної діяльності людини.

У кожній галузі знань час від часу виникають складні суперечливі ситуації, що потребують свого вирішення, – **наукові проблеми**. Якщо існують дві протилежні точки зору, то між ними знаходиться не істина, а проблема.

Складність і багатогранність будь-якої наукової проблеми приводять до необхідності виокремлення в рамках проблеми **тем**, які, в свою чергу, розгалужуються на певне коло наукових **задач** (питань). Композиція цих компонент утворює дерево наукової проблеми (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Фрагмент структури наукової проблеми

Залежно від масштабу наукових задач проблема може бути глобальною, національною, регіональною, галузевою чи міжгалузевою.

4. Парадигми і наукові революції. Класичний, неокласичний і постнеокласичний періоди розвитку науки.

Історичний розвиток науки був нерівномірним. Стадії швидкого і навіть стрімкого прогресу змінювались періодами застою, а іноді й занепаду.

Радикальні якісні зрушення в розвитку науки визначені як **наукові революції**.

Особливості наукової революції:

- Яскравий творчий характер.
- Здобуті раніше знання не руйнувались, а інтерпретувалися у контексті нового їх розуміння. У період наукової революції нове створюється на ґрунті вже існуючого. Несподівано виявляється, що в наявній інформації давно визрівали елементи нового. Тому наукова революція не є миттєвим переворотом.

- Поява протягом 1 – 2 поколінь великої кількості талановитих осіб. Вони піднімають цілий пласт знань на небувалу висоту і тривалий час не мають собі рівних.

- Бурхливий розвиток фізико-математичних наук.

Історія охоплює три наукові революції.

Перша наукова революція (XVII – XVIII ст.). У цей період відбулося становлення **класичного природознавства**. Основні його критерії і характеристики полягають в об'єктивності знання, достовірності його походження, вилученні з нього елементів, що не стосуються об'єкта пізнання. Головною вимогою до науки було досягнення чистої об'єктивності знання. Наука швидко набувала престижу й авторитетності, претендуючи разом із філософією на єдино адекватне втілення розуму.

Оскільки головною наукою періоду була механіка, загальнонаукова картина світу класичного природознавства мала яскраво виражений механістичний характер. Такий погляд на людину простежується у книзі французького філософа Жульєна-Офре Ламетрі (1709 – 1751) «Людина-машина», в якій людина розглядається як механізм, що сам заводиться, подібно до годинника.

Наприкінці XVIII ст. перша наукова революція переросла у промислову, наслідком якої була розбудова капіталістичного індустріального суспільства й індустріальної цивілізації. Відтоді розвиток науки значною мірою зумовлений потребами економіки й виробництва.

Друга наукова революція (кінець XIX – початок XX ст.). Вона спричинила появу нової, **неокласичної науки**, якій належать відкриття електрона, радіо, перетворення хімічних елементів, створення теорії відносності і квантової теорії, проникнення у мікросвіт і пізнання великих швидкостей. Радикальні зміни відбулися в усіх сферах наукового знання. Заявили про себе нові наукові напрями, зокрема кібернетика і теорія систем.

Основні риси другої наукової революції:

1. Неокласична наука вже не висувала претензій на повну чи абсолютну об'єктивність знання. У ній різко зросла роль суб'єктивного чинника. Дедалі

більше вона враховувала вплив методів, способів і засобів пізнання. Безперечним було для неї і те, що пізнання зумовлене не тільки природою пізнавального об'єкта, а й багатьма іншими чинниками.

2. Знання неухильно *позбавлялося емпіризму*, втрачало дослідницьке походження, стаючи суто теоретичним. Особливого значення у пізнанні почали набувати теорії і моделі, вибудовані за допомогою математичного, статистичного, комбінаторного та інших підходів.

3. У сфері пізнання окреслилась тенденція до *плюралізму*. Прийнятним стало існування у межах науки різноманітних шкіл і напрямів, різних поглядів на одну проблему.

4. Актуальності набув *принцип релятивізму* – відносності людських знань, відповідно до якого кожна теорія визнається істинною лише у конкретній системі даних або координат. У науковому обігу поняття «істинність» дедалі частіше поступається поняттю «валідність», яке означає обґрунтованість, прийнятність. Подібна доля спіткала і такі поняття класичної науки, як «причинність», «детермінізм», що поступилися місцем поняттям «можливість» та «індетермінізм».

Третя наукова революція (середина ХХ ст. – сьогодні). Оскільки вона була продовженням другої наукової революції, її також називають науково-технічною, або науково-технологічною. Головним її результатом було виникнення *постнеокласичної* науки. Подібно до того, як перша наукова революція переросла у промислову революцію, що породила індустріальну цивілізацію, третя наукова революція перетворилась у технологічну, яка формує постіндустріальну цивілізацію Їй відповідає постіндустріальне, інформаційне, постмодерне суспільство. Основою цього суспільства є новітні високі й тонкі технології, які ґрунтуються на нових джерелах і видах енергії, нових матеріалах і засобах управління технологічними процесами. Виняткову роль при цьому відіграють комп'ютери, *засоби* масової комунікації й інформатики, розвиток і поширення яких набули гігантських масштабів.

Під час третьої наукової революції у науки з'являється функція ***безпосередньої і основної продуктивної сили***, головного чинника виробництва і громадського життя. Прямим і нерозривним стає її зв'язок із виробництвом, у взаємодії з яким вона перебирає на себе провідну роль, продовжуючи відкривати нові джерела енергії і матеріали.

5. Класифікація та зміст науково-дослідних робіт у сфері міжнародних економічних відносин

Науково-дослідні роботи (НДР) у сфері міжнародних економічних відносин (МЕВ) відіграють важливу роль у пізнанні закономірностей розвитку світової економіки, міжнародної торгівлі, міжнародного руху капіталу, робочої сили та фінансових ресурсів. Результати таких досліджень є науковою основою для формування зовнішньоекономічної політики держав, стратегій міжнародного бізнесу та рішень міжнародних економічних організацій.

1. Класифікація НДР у сфері міжнародних економічних відносин

Науково-дослідні роботи у сфері МЕВ класифікують за такими основними ознаками.

За джерелами фінансування наукові дослідження поділяються на:

держбюджетні, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету, а також міжнародних грантів і програм технічної допомоги (наприклад, дослідження впливу співпраці з МВФ або ЄС на макроекономічну стабільність країни);

договірні (госпдоговірні), які виконуються на замовлення державних органів, міжнародних компаній, транснаціональних корпорацій чи аналітичних центрів (зокрема аналіз ефективності виходу компанії на зовнішні ринки).

За тривалістю виконання НДР поділяються на:

короткострокові, спрямовані на оперативний аналіз поточної кон'юнктури світових товарних, валютних і фінансових ринків (наприклад, оцінка впливу коливань світових цін на енергоносії);

довгострокові, орієнтовані на дослідження стратегічних тенденцій розвитку світової економіки, процесів глобалізації та економічної інтеграції (зокрема вивчення наслідків євроінтеграції для національної економіки).

За цільовим призначенням НДР у сфері МЕВ поділяються на фундаментальні, прикладні та науково-аналітичні (практичні) розробки.

Фундаментальні дослідження у міжнародних економічних відносинах

Фундаментальні дослідження у сфері міжнародних економічних відносин мають теоретичний характер і спрямовані на формування нових наукових концепцій і підходів до аналізу світової економіки. Вони закладають методологічну основу для подальших прикладних досліджень.

До фундаментальних НДР у сфері МЕВ належать дослідження:

еволюції теорій міжнародної торгівлі та міжнародного поділу праці;

закономірностей розвитку глобалізаційних і деглобалізаційних процесів;

впливу цифровізації та технологічних змін на міжнародні економічні відносини;

ролі міжнародних економічних організацій (СОТ, МВФ, Світового банку) у регулюванні світових економічних процесів;

причин і механізмів виникнення міжнародних фінансово-економічних криз.

Результати фундаментальних досліджень не мають безпосереднього прикладного характеру, проте слугують теоретичною базою для прикладних і аналітичних НДР.

Прикладні дослідження у сфері міжнародних економічних відносин

Прикладні науково-дослідні роботи базуються на результатах фундаментальних досліджень і спрямовані на вирішення конкретних практичних завдань міжнародної економічної діяльності.

Типовими прикладами прикладних НДР у сфері МЕВ є:

аналіз ефективності зовнішньоекономічної політики окремих держав;

оцінка впливу участі країни в зонах вільної торгівлі або митних союзах на обсяги експорту та імпорту;

дослідження конкурентоспроможності національних товарів на світових ринках;
аналіз діяльності транснаціональних корпорацій у приймаючих країнах;
прогнозування міжнародних товарних, інвестиційних і фінансових потоків;
оцінка наслідків торговельних обмежень, тарифів і санкцій для економік країн.

Такі дослідження дозволяють обґрунтувати практичні рішення у сфері міжнародної економічної політики.

Етапи виконання прикладних НДР у сфері МЕВ (на прикладі конкретного дослідження)

Процес виконання прикладних НДР у сфері міжнародних економічних відносин включає низку послідовних етапів. Наприклад, у дослідженні на тему «Вплив євроінтеграції на зовнішню торгівлю України» вони охоплюють:

формулювання теми з урахуванням актуальності процесів європейської економічної інтеграції;

визначення мети та завдань дослідження, об'єкта і предмета аналізу;

теоретичний аналіз концепцій економічної інтеграції;

емпіричне дослідження статистичних даних зовнішньої торгівлі України та країн ЄС;

узагальнення отриманих результатів і оформлення наукових висновків;

розробку практичних рекомендацій щодо підвищення ефективності торговельно-економічних відносин з ЄС та оцінку їх економічної ефективності.

Науково-аналітичні та практичні розробки у сфері міжнародних економічних відносин

Завершальним етапом наукових досліджень у сфері МЕВ є науково-аналітичні та практичні розробки, основною метою яких є впровадження результатів досліджень у практику міжнародної економічної діяльності.

До таких розробок належать:

підготовка аналітичних звітів щодо перспектив розвитку міжнародної торгівлі;

розробка стратегій залучення іноземних інвестицій;

формування рекомендацій з удосконалення зовнішньоекономічної політики держави;

розробка прогнозів і сценаріїв розвитку світових ринків;

оцінка економічних наслідків участі країни в міжнародних інтеграційних об'єднаннях.

ТЕМА 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Види та етапи наукових досліджень. Загальна схема наукового дослідження.

2. Поняття наукової проблеми та визначення теми дослідження, формулювання задач наукових досліджень.

3. Робоча гіпотеза, програма та методика досліджень у сфері міжнародних економічних відносин.

1. Види та етапи наукових досліджень. Загальна схема наукового дослідження

Під *науковими дослідженнями* розуміють вивчення і пояснення закономірностей зміни розглядуваних явищ оточуючого нас об'єктивного світу. Дослідження при створенні машин та устаткування легкої промисловості охоплюють широке коло питань, основними з яких є вивчення закономірностей взаємодії робочих органів машин із оброблюваними матеріалами, обґрунтування нових процесів і операцій, параметрів машин і їх складових.

Дослідження можуть бути теоретичними, експериментальними або теоретико-експериментальними.

Теоретичні дослідження сільськогосподарської техніки базуються на законах фізики, механіки та інших наук з використанням математичного апарату. При цьому приймаються допущення.

Теоретичні дослідження характеризуються загальністю для розглядуваної групи явищ.

Існує категорія явищ, для яких теоретичними дослідженнями неможливо отримати точне рішення. Експериментальні дослідження базуються на фізичних операціях над об'єктами, що підлягають вивченню.

Дослідження, результати яких базуються як на теоретичному аналізі явища, так і на експериментальному їх вивченні, називаються теоретико-експериментальними.

Результати експериментів часто громіздкі і майже не мають характеру загальності, тобто вони точні у конкретних межах.

Дослідження **за способом і місцем їх проведення** поділяються на лабораторні, лабораторно-польові та польові.

Розробка наукової проблеми повинна базуватись на категоріях діалектики: поняття, гіпотеза, явище і закон, теорія і дійсність, якість і кількість, причина і наслідок, єдність протилежностей та заперечення заперечення, аналіз та синтез.

Багато досліджень складаються з чотирьох фаз: вишикування (відкриття нових явищ), дослідження (підтверджуються нові процеси чи явища), пояснення (коли все нове стає загальноприйнятною формою знання), впровадження.

Для проведення дослідження необхідні:

1. Об'єкт дослідження, який при теоретичному аналізі базується на логічних побудовах, а при експериментальному дослідженні є тим, на чому здійснюються фізичні операції.
2. Технічні засоби дослідження та виміру.
3. Програми та методики досліджень.
4. Кваліфіковані кадри наукових працівників.

На початку дослідження ставиться мета і вибирається тема (предмет дослідження), при визначенні яких необхідно виходити з їх актуальності.

Науково-дослідний процес – це чітко організований комплекс дій, спрямований на отримання нових знань, що розкривають суть процесів і явищ у природі і суспільстві, з метою використання їх у практичній діяльності людей.

Кожне наукове дослідження виконують згідно з визначеним науковим напрямом, що становить науку або комплекс наук, в межах яких проводяться дослідження. Науковий напрям може бути, наприклад, технічним, біологічним, економічним і т. ін. з можливою подальшою деталізацією

Усе розмаїття наукових досліджень, що проводяться за різними науковими напрямами, вирішують окремі чи комплексні проблеми, використовують певну методологію та ін., можна класифікувати за окремими ознаками. Наприклад, за цільовим призначенням дослідження поділяють на 3 види: фундаментальні, прикладні і розробки.

Фундаментальні дослідження спрямовані на відкриття та вивчення нових явищ і законів природи, на створення нових принципів дослідження, розширення наукового знання суспільства. Такі роботи проводяться на межі відомого й невідомого; їм притаманний найбільш високий ступінь невизначеності.

Прикладні дослідження спрямовані на визначення способів використання законів природи для створення нових і вдосконалення існуючих способів і засобів людської діяльності. Метою цих досліджень є встановлення того, як можна використовувати в практичній діяльності наукові знання, отримані в результаті фундаментальних досліджень. Прикладні дослідження, у свою чергу, поділяють на пошукові, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи.

Пошукові роботи спрямовані на пошук шляхів створення нової техніки або технології на основі способів, запропонованих у результаті фундаментальних досліджень. Результатом *науково-дослідних робіт* і є нові технології, дослідні установки, прилади тощо. *Дослідно-конструкторські роботи* завершуються підбором конструктивних характеристик, що є основою логічної конструкції.

Результатом досліджень є нова науково-технічна інформація. Процес перетворення цієї інформації у форму, придатну для впровадження в практику, називають **розробкою**.

Наукові дослідження класифікують також за іншими ознаками: видами зв'язку із суспільним виробництвом; важливістю для народного господарства; джерелами фінансування; тривалістю виконання дослідження тощо.

За видами зв'язку із суспільним виробництвом наукові дослідження поділяють на роботи, спрямовані на створення нових технологічних процесів, машин, конструкцій, підвищення ефективності виробництва, поліпшення умов праці, розвиток особистості тощо.

За ступенем важливості для народного господарства розрізняють наукові дослідження, що виконуються за спеціальними постановами

президента та уряду України; у межах програм державного та міждержавного рівнів, планів НАН України; за планами галузевих міністерств і відомств; за планами та ініціативою дослідницьких організацій і колективів.

За джерелами фінансування дослідження поділяють на роботи, що фінансуються з коштів державного бюджету; у межах господарських угод і договорів; позабюджетних фондів та коштів; власних коштів підприємств та організацій.

За тривалістю проведення наукових досліджень розрізняють короткотермінові (до 1 року) та довготермінові роботи.

Загальна схема проведення наукового дослідження

Увесь процес дослідження – від творчого задуму до оформлення наукового результату – умовно можна розбити на 11 послідовних етапів, що наведені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. Етапи наукового дослідження

№	Назва етапу
1	Визначення теми дослідження
2	Визначення мети і задач дослідження
3	Визначення об'єкта і предмета дослідження
4	Визначення теоретичних основ наукового дослідження (вивчення проблеми: історичний і сучасний стани)
5	Формулювання гіпотез (відповідно до числа задач)
6	Визначення методів дослідження
7	Збір даних дослідження
8	Аналіз даних дослідження (обчислення, групування, таблиці, графіки, картосхеми, статистична обробка даних)
9	Формулювання висновків
10	Оприлюднення результатів дослідження (доповіді, статті, звіти, захист кваліфікаційної роботи)
11	Практичне впровадження результатів (для прикладних робіт, для досліджень на замовлення міністерств, відомств, окремих підприємств – госпрозрахункових тем)

Це загальна схема дослідження, якої притримуються при виконанні наукових досліджень незалежно від їх змісту. Слід взяти до уваги, що всі названі вище етапи тісно пов'язані і переплітаються одне з одним. Досягнути їх чіткого розмежування практично не можливо, і в «чистому» вигляді вони не існують. «Чистий» вигляд вони набувають на папері, коли результати дослідження представляються у формі звіту, наукової публікації, кваліфікаційної роботи. Так, збір матеріалу необхідно проводити вже на перших етапах, а його первинна обробка може змусити дослідника внести зміни до робочого плану, переглянути методикау, звзвити об'єкт тощо.

Основні етапи проведення наукового дослідження потім відображаються у тексті наукової роботи.

ПРИКЛАД

Види та етапи наукового дослідження на прикладі дослідження впливу євроінтеграції на зовнішню торгівлю України

Наукове дослідження у сфері міжнародних економічних відносин можна проілюструвати на прикладі теми «Вплив євроінтеграції на розвиток зовнішньої торгівлі України», яка є актуальною в умовах поглиблення економічної інтеграції України з Європейським Союзом.

Види наукових досліджень у межах обраної теми

На першому етапі дослідження має фундаментальний характер, оскільки передбачає вивчення теоретичних основ міжнародної економічної інтеграції, концепцій зон вільної торгівлі, митних союзів та спільних ринків. Аналізуються праці вітчизняних і зарубіжних науковців щодо впливу інтеграційних процесів на розвиток міжнародної торгівлі.

На наступному етапі дослідження набуває прикладного характеру, оскільки здійснюється аналіз фактичних змін у структурі та динаміці експорту й імпорту України після укладення Угоди про асоціацію з ЄС. Використовуються статистичні дані Державної служби статистики України, Євростату та міжнародних організацій.

Завершальним етапом є науково-практичні розробки, які полягають у формуванні рекомендацій щодо підвищення ефективності торговельно-економічного співробітництва України з країнами ЄС, зокрема шляхом диверсифікації експорту та адаптації до європейських стандартів.

Етапи наукового дослідження на прикладі обраної теми

1. Обґрунтування актуальності теми, що пов'язана з поглибленням інтеграції України у світову економіку та необхідністю оцінки її економічних наслідків.

2. Формулювання мети і завдань дослідження, де метою є оцінка впливу євроінтеграції на розвиток зовнішньої торгівлі України.

3. Аналіз теоретичних підходів до економічної інтеграції та міжнародної торгівлі.

4. Проведення емпіричного аналізу, що включає дослідження динаміки експорту й імпорту України з країнами ЄС.

5. Узагальнення результатів дослідження та формування наукових висновків.

6. Розробка практичних рекомендацій щодо вдосконалення зовнішньоекономічної політики України.

7. Оформлення результатів дослідження у вигляді наукової роботи.

Загальна схема наукового дослідження на прикладі

У межах даного прикладу загальна схема наукового дослідження виглядає так:

аналіз теорії економічної інтеграції → дослідження торговельних показників України та ЄС → оцінка впливу інтеграційних процесів → формування практичних рекомендацій.

2. Поняття наукової проблеми та визначення теми дослідження, формулювання задач наукових досліджень.

Наукова проблема (від грецьк. *problema* – задача, завдання) – це сукупність нових діалектично складних теоретичних або практичних питань,

які суперечать існуючим знанням або прикладним методам науки і потребують вирішення за допомогою наукових досліджень. Наукові проблеми виникають не стихійно, а закономірно під дією об'єктивних законів у зв'язку з розвитком продуктивних сил і виробничих відносин. Вирішуються вони за допомогою методів, запропонованих наукою. Таким чином, проблеми є рушійною силою у розвитку науки.

Для вирішення наукової проблеми у сучасних умовах науково-технічного прогресу необхідні зусилля великого колективу фахівців різного профілю (інженерів, математиків, кібернетиків, економістів). Кожен член наукового колективу повинен мати вольові якості у проведенні досліджень, бути цілеспрямованим у досягненні наукової істини. Ці якості необхідно враховувати при виборі напряму наукового дослідження.

Вибір проблеми дослідження обґрунтовується насамперед її актуальністю, тобто наскільки обране дослідження сприятиме економічному і соціальному розвитку. Проблема має бути чітко визначеною, послідовною і не суперечити об'єктивним законам, що сприяє використанню її як істини для подальшого пізнання дійсності, вивчення та вирішення конкретних питань.

Важливою умовою істинності проблеми є також властивість її доведення (доказовості). Ця властивість виражається у формальній логіці *законом достатнього обґрунтування*, суть якого полягає у тому, що у процесі дослідження достовірними вважають лише ті твердження, відносно істинності яких наведено обґрунтовані докази. Проблема, істинність якої не просто стверджується, а й вказуються при цьому підстави її вирішення, вважається доведеною.

Оскільки наукова проблема є сукупністю складних теоретичних або практичних питань, то в процесі наукового дослідження або визначення їх параметрів, проблеми поділяють на складові компоненти – теми.

Тема (від грецьк. *thema* – основна думка, завдання, положення, яке необхідно розвинути) – частина наукової проблеми, яка охоплює одне або кілька питань дослідження. Виходячи з мети дослідницької роботи, яка повинна передбачати розробку нових концепцій або напрямів розвитку певної науки, удосконалення існуючої методології або розробку нових методик (рекомендацій) з окремих розділів науки, дослідник вибирає тему наукової роботи. Темі наукових досліджень формуються у межах проблем цієї науки, їх поділяють на теоретичні, методологічні і організаційні.

Теоретичні – передбачають дослідження окремих концепцій теорії певної науки, що стосуються її наукових законів, розробки аксіоматичних знань.

Методологічні – стосуються методів певної науки, що застосовуються в процесі вивчення її об'єктів.

Організаційні – включають організацію досліджень з певної науки і застосування її результатів у практичній діяльності.

Обґрунтування вибору зазначених тем дослідження здійснюють за такими критеріями: народногосподарською ефективністю, відповідністю профілю закладу, забезпечення фінансування і впровадження результатів дослідження.

Для визначення *народногосподарської ефективності* необхідно з'ясувати її актуальність і наукову новизну для розвитку певних знань, спрямованих на вирішення конкретних практичних питань. Тому при виборі теми необхідно з літературних джерел вивчити ступінь та рівень розробки дослідження, узагальнити передовий досвід підприємств і організацій. Важливо при цьому ознайомитися також із планами науково-дослідних закладів, які розробляють аналогічні теми, а якщо можливо вивчити їх звіти з виконаних науково-дослідних робіт. З цією метою слід використовувати як джерела інформації реферативні збірники, періодичні видання.

Відповідність профілю установи – важливий критерій вибору теми дослідження, який включає в себе спеціалізацію наукової установи, наявність кадрів за профілем роботи, матеріально-технічну базу. Цей критерій в основному застосовується під час вибору теми колективного дослідження. *Спеціалізація* наукового закладу дає змогу застосовувати накопичений досвід виконання наукових робіт з певної тематики. *Наявність кадрів* за профілем роботи скорочує термін розробки і знижує витрати на НДР. Для апробації результатів дослідження і прискорення впровадження їх у практику необхідна відповідна *матеріально-технічна база*, яку слід враховувати під час вибору теми дослідження.

Забезпечення фінансування під час вибору теми враховують з метою визначення його джерела (бюджетне, госпрозрахункове), розміру коштів, рентабельності розробки для наукового закладу, а також створення необхідних умов для впровадження результатів досліджень. Отримання прибутків від розробки наукової теми не планується для наукового закладу, проте збиткові теми, коли витрати не покриваються фінансуванням, приймають до виконання лише як виняток. Це однаковою мірою стосується впровадження результатів економічних досліджень у практику діяльності підприємств і організацій.

Досліднику-початківцю необхідно вибирати більш вузьку тему, не втрачаючи, однак, зв'язку із загальною науковою проблемою, до якої вона входить. Чим більше висловлює дослідник критичних зауважень до теми роботи, вносить пропозиції щодо напрямів удосконалення економічної роботи, тим більшою є впевненість в успішному її виконанні.

Учитель доти залишається учителем, поки він сам учитися, хвилюється перед кожним уроком, лекцією. Дослідник, позбавлений критичного осмислювання накопичених знань у сфері його наукової діяльності, який нерішуче йде стежкою науки, аби “не наступити” на ногу своєму опоненту, тобто колезі, який дотримується інших наукових концепцій з цього питання, не зможе творчо виконувати наукову роботу.

Таким чином, дослідник, а особливо аспірант, повинен сам вибирати тему дослідження, складати її обґрунтування в частині передбачуваної наукової новизни (висунення гіпотези) і практичної значущості результатів дослідження. Проте самостійний вибір теми зовсім не означає ігнорування досвіду наукового керівника. До його порад і консультацій досліднику-початківцю необхідно прислуховуватись, але остаточне рішення залишається

за ним. Він повинен бути внутрішньо глибоко впевненим в актуальності і необхідності розробки обраної теми. Тільки самостійне всебічно науково аргументоване вирішення питання вибору теми забезпечує успішне завершення досліджуваної роботи.

Під час вивчення стану наукових розробок із запропонованої теми досліджень необхідно провести групування здобутих знань:

- знання, які здобули загальне визнання наукою і застосовуються на практиці;
- дискусійні питання, недостатньо розроблені і які потребують наукового обґрунтування;
- питання, які виникли при постановці і є у літературних джерелах, запропоновані практикою, або які виникають у виконавців на стадії вибору теми.

На стадії вибору теми визначають її назву – змістовий заголовок. У заголовку теми дослідження слід передбачити динамічний розвиток наукових знань. Зокрема, необхідно вкладати зміст, динамізм і компетентність, які відображають досягнення науково-технічного прогресу.

Студентам під час вибору теми наукових досліджень поряд із викладеними принципами обґрунтування актуальності, наукової новизни і практичної значущості її необхідно передбачати можливість використання результатів досліджень при написанні курсових і дипломних робіт (проектів).

Отже, на стадії обґрунтування теми дослідження вивчаються всі критерії її вибору, після чого приймається рішення про включення теми до плану науково-дослідницьких робіт цього закладу. *Програма дослідження* визначає його завдання, загальний зміст і народногосподарське значення, задум, принцип вирішення, методика, обсяг робіт і терміни виконання.

Попередній план дослідження є конкретизацією робіт за обраною темою. У ньому вказуються період виконання робіт, витрати і джерела їх фінансування, результати дослідження, місце впровадження і передбачувана ефективність.

Робочий план складають після того, як дослідник добре оволодів темою, уточнив її теоретичні передумови, ознайомився з історією питання, вивчив літературу і практику. В ньому знаходять відображення висування і обґрунтування робочої гіпотези, перевірка і розвиток якої є основним змістом наступної роботи. В робочому плані вказується не тільки те, що потрібно зробити, а й якими шляхами деталізується виконання роботи на підставі розподілу її на етапи, визначаються періоди завершення їх і конкретні виконавці.

Індивідуальний план складається кожним виконавцем на ту частину роботи, яка визначена йому в робочому плані. У ньому відображається взаємозв'язок робіт, що виконуються іншими виконавцями, визначаються передбачуваний результат та його реалізація, термін виконання роботи. Цей план затверджує керівник теми або розділу.

Графік виконання роботи складається на підставі робочого плану з урахуванням індивідуальних планів конкретних виконавців. У ньому вказуються терміни завершення робіт з кожного етапу, впровадження

результатів і особи, що відповідають за додержання цих термінів. Його затверджує керівник наукового підрозділу, відповідальний за виконання теми або проблеми в цілому.

Структурними одиницями наукового напрямку є комплексні проблеми, теми, наукові питання.

Під проблемою розуміють комплекс теоретичних і практичних завдань, необхідність вирішення яких постала перед суспільством. Із соціально-психологічних позицій проблема є відображенням суперечності між потребою в нових знаннях і відомими шляхами їх отримання: проблема виникає тоді, коли людська практика стикається із труднощами або навіть уявною неможливістю досягнення мети. Проблема може бути глобальною, національною, регіональною, галузевою та ін. залежно від завдань, що виникають.

Комплексна проблема – це сукупність проблем, об'єднаних однією метою.

Тема наукового дослідження є складником проблеми. У результаті досліджень за темою отримують відповіді на певну низку наукових питань, які охоплюють частину проблеми. Узагальнення результатів виконання комплексу тем у рамках деякої проблеми може дати рішення наукової проблеми в цілому.

Під **науковими питаннями** розуміють невеликі наукові завдання, що належать до конкретної теми наукового дослідження.

Важливе значення в науковому дослідженні мають пізнавальні завдання, що виникають під час вирішення наукових проблем. **Емпіричні завдання** спрямовані на виявлення, точний опис, докладне вивчення різних факторів досліджуваних процесів та явищ. У наукових дослідженнях вони можуть вирішуватися за допомогою спостереження та (або) експерименту. **Теоретичні завдання** спрямовані на виявлення та вивчення причин, зв'язків, залежностей, що дають змогу встановити поведінку об'єкта, визначити його структуру, характеристику на основі розроблених наукою принципів і методів пізнання. Теоретичні пізнавальні завдання під час підготовки і проведення дослідження формують так, щоб їх можна було перевірити емпірично.

Вибір теми наукового дослідження – надзвичайно відповідальний етап дослідницького процесу. Чітке формулювання наукових задач, за словами філософа К. Поппера, – це вже 50% роботи з успішного її розв'язання.

Вибір проблеми обґрунтовується передусім її актуальністю. Для соціально-економічних досліджень **актуальність** проблеми визначається насамперед тим, наскільки її рішення сприятиме виконанню програм економічного та соціального розвитку держави, міста, регіону. Проблема повинна бути чітко визначеною, послідовною і не суперечити економічним законам. Оскільки наукова проблема — це сукупність складних теоретичних або практичних питань, то в процесі наукового дослідження її поділяють на складові елементи — теми. Обґрунтування вибору теми дослідження проводять за такими критеріями (рис. 2.1):

Рис. 2.1. Обґрунтування теми дослідження

Основними показниками *народногосподарської ефективності* дослідження є його актуальність, новизна та практична значущість результатів, які передбачається отримати.

Способом критичного аналізу та порівняння майбутніх результатів з відомими рішеннями проблеми (наукового завдання) обґрунтовують актуальність та доцільність роботи для розвитку відповідної галузі науки чи виробництва.

Можна виокремити такі *зрадації актуальності*:

1. значення для розвитку основних напрямів галузі науки, техніки чи виробництва, планові показники яких передбачено директивними документами;

2. значення для створення нових напрямів галузі науки, техніки або виробництва;

3. якісні зміни в галузі, наприклад створення нових типів продукції, принципово нових методів її виготовлення;

4. вирішення комплексу питань – підвищення якості виробів, різке зростання ефективності праці; економія матеріалів; зменшення собівартості продукції; підвищення рентабельності виробництва; поліпшення умов праці;

5. значення для розвитку другорядних напрямів галузі;

6. вирішення окремих питань, наприклад рекомендації щодо поліпшення параметрів виробів.

Формальною ознакою актуальності теми дослідження є зв'язок роботи з відповідною цільовою комплексною програмою або програмами з вирішення найважливіших науково-технічних проблем народного господарства країни чи окремих галузей. За наявності такого зв'язку

наводяться назва конкретної програми чи підпрограми, її шифр, державний реєстраційний номер.

Формуючи наукову новизну результатів дослідження, необхідно показати відмінність результатів роботи, які планується отримати, від відомих раніше варіантів вирішення проблеми, а також описати ступінь новизни (буде вдосконалено, дістане подальший розвиток тощо). Наукові результати теоретичних досліджень можуть мати форму концепції, гіпотези, класифікації, закону, методу та ін. Результатами прикладних та емпіричних досліджень стають технології, методики, алгоритми, речовини, штампи тощо.

За місцем отриманих знань у сукупності вже відомих даних можна виокремити три рівні новизни:

- перетворення відомих даних, докорінна їх зміна;
- розширення, доповнення відомих даних;
- уточнення, конкретизація відомих даних, поширення відомих результатів на новий клас об'єктів.

Рівень *перетворення* характеризується принципово новими у відповідній галузі знаннями, які не доповнюють відомі положення, а становлять дещо самостійне.

На рівні *доповнення* новий результат розширює відомі теоретичні або практичні положення, вносить до них нові елементи, доповнює пізнання в певній галузі без зміни їх суті.

На рівні *конкретизації* новий результат уточнює відоме, конкретизує окремі положення, що стосуються окремих випадків. На цьому рівні відомий метод, спосіб можуть бути розвинуті і поширені на новий клас об'єктів, систем, явищ.

Загальноновизнаного переліку ознак *практичної значущості* результатів досліджень не існує, але такими можуть бути:

- висновок науково-технічної ради міністерства (держкомітету) України або відповідного головного управління про практичну значущість і можливість використання результатів у масштабах галузі (кількох галузей), що містить рішення про розвиток прикладних робіт у новому науковому напрямі;

- висновок Міністерства освіти і науки України про використання результатів досліджень у навчальному процесі, про видання навчальних посібників, навчально-методичних вказівок і розробок тощо;

- рішення компетентного органу про закінченість досліджень і подальше практичне використання його результатів;

- використання матеріалів досліджень у створенні державних і галузевих стандартів, включення до планів ДРК;

- практичне використання результатів досліджень хоча б на одному підприємстві.

Відповідність профілю установи — важливий критерій вибору теми дослідження, який враховує:

- спеціалізацію наукової установи, що дає змогу застосовувати накопичений досвід виконання наукових робіт з певної тематики;

- наявність кадрів за профілем роботи, що скорочує термін розробки і знижує витрати на НДР;
- матеріально-технічну базу, яку слід враховувати у виборі теми дослідження.

Забезпечення фінансування у виборі теми дослідження враховують з метою визначення його джерела (бюджетне, позабюджетні фонди, госпрозрахункове тощо), розміру коштів, рентабельності розробки для наукового закладу, а також створення необхідних умов для впровадження результатів досліджень.

Таким чином, конкретизуючи проблему і теми наукових досліджень, на основі аналізу суперечностей досліджуваного напряму формулюють саму проблему, визначають загальні риси очікуваних результатів, розробляють структуру проблеми, виділяють теми, питання, встановлюють їхню актуальність, визначають виконавців.

Вивчення теоретичних основ розробки теми передбачає встановлення повноти висвітлення її в раніше проведених дослідженнях, необхідності подальшого дослідження, виходячи з потреб у цих знаннях. При цьому слід зібрати матеріал: ознайомитися з результатами раніше виконаних науково-дослідних робіт і захищених дисертацій, переглянути технічну документацію, сертифікати, рекламні проспекти і зразки передової вітчизняної та закордонної продукції, вивчити директивні документи та ін. Велику допомогу у вивченні стану питання можуть надати консультації з провідними спеціалістами в певній галузі науки, вченими, виробничниками. Потім проводиться первісне опрацювання та узагальнення зібраного матеріалу, подається теоретичне підкріплення мети досліджень, робляться практичні висновки, рекомендації спочатку з одного питання, а потім переходять до дослідження наступного питання теми. Однак за будь-яких умов дослідник повинен починати свою роботу з вивчення теоретичних передумов, що дають можливість зрозуміти наукову значущість проблеми в цілому і визначити в ній місце теми дослідження. Це дає змогу встановити її зв'язок з тенденціями розвитку досліджуваного об'єкта та загальними закономірностями певної науки.

Історія питання та наявний стан викладаються услід за теоретичними основами. Такий порядок пояснюється тим, що дослідник, підходячи до висвітлення історії, повинен певною мірою володіти теорією питання, оскільки саме вона орієнтує його у підборі історичного матеріалу.

На цьому етапі роботи дослідники зазвичай користуються методами документалістики, тобто дослідження документів, які відображають інформацію про стан, поведінку, використання об'єктів дослідження. Документальні джерела інформації дають змогу дослідити об'єкти в динаміці за певними періодами, що необхідно для вивчення і зіставлення чинників, що впливають на них. Необхідно відзначити, що використання комп'ютерних технологій в наукових дослідженнях не підміняє документальних джерел інформації, а, навпаки, збільшує потребу в документах як джерелах інформації.

Виконані на цьому етапі роботи дають можливість уникнути дублювання, помилок інших дослідників і водночас використати їх знання і досвід.

Завершує вивчення теоретичної бази дослідження етап висування та обґрунтування гіпотез. Висунуті гіпотези стають відправним пунктом у визначенні перспектив подальшого вивчення проблеми і встановлення параметрів дослідження.

Мета і завдання дослідження

Наступними елементами наукового дослідження є мета і завдання. Мета наукового дослідження вже закладена у самій назві обраної теми.

Чітке уявлення мети дослідження сприяє цілеспрямованій діяльності дослідника, активізує його творчий потенціал.

Мета (ціль) наукового дослідження

Мета (ціль) наукового дослідження – це авторська стратегія в одержанні нових знань про об'єкт та предмет дослідження. Формулювання мети дослідження спрямоване на кінцевий результат, який має одержати дослідник у науковій діяльності. Таким чином, мета – це те, що ми хочемо отримати при проведенні дослідження, ціль, яку ми перед собою ставимо.

Науковці дають різні визначення поняття «мета наукового дослідження» (табл. 2.2).

Таблиця 2.2. Дефініції «мета наукового дослідження»

Автор	Дефініція
В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О.А. Даниленко	Мета наукового дослідження – це всебічне, достовірне вивчення об'єкта, процесу чи явища, їх структури, зв'язків та відносин на основі розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також отримання та впровадження в практику корисних для людини результатів
П С. Цехмістрова	Мета наукового дослідження – це те, чого в найзагальнішому вигляді потрібно досягти в кінцевому підсумку дослідження. Формулювання мети зазвичай починається словами: «розробити методіку (модель, критерії, вимоги, основи, тощо)», «обґрунтувати...», «виявити...», «розкрити особливості...», «виявити можливості використання...» тощо
О. В. Колесников	Мета наукового дослідження – це визначення конкретного об'єкта і всебічне, достовірне вивчення його структури, характеристик, зв'язків на основі розроблених у науці принципів і методів пізнання, а також одержання корисних для діяльності людини

	результатів, впровадження у виробництво й одержання ефекту
Н. М. Малюга	Мета наукового дослідження – це запланований результат, який має бути конструктивним, тобто спрямованим на вироблення суспільно корисного продукту з кращими, ніж були раніше, показниками якості або процесу її досягнення

Отже, мета передбачає відповідь на запитання «що бажає одержати дослідник і яким має бути цей результат?». При цьому із формулювання мети має бути зрозуміло:

- що досліджується;
- для чого досліджується (суспільне значення);
- яким шляхом досягається результат.

Цілі наукового дослідження – це комплекс результатів, які необхідно одержати в процесі дослідження. Ціль дослідження полягає в пізнанні проблеми.

Але сама по собі проблема є не чим іншим, як суперечністю. Тому в науковому дослідженні необхідно виділити мінімум три підцілі:

- – вивчення однієї сторони суперечності;
- – вивчення другої сторони суперечності;
- – з'ясування їх співвідношення.

Класифікація цілей наукового дослідження

Цілі наукового дослідження класифікують за певними видами: основні, допоміжні, теоретичні, практичні.

Основні цілі наукового дослідження – це передбачення його результату, визначення оптимальних шляхів вирішення завдань. Крім основних цілей наукового дослідження можуть бути і неосновні, які мають допоміжний, або обслуговуючий, характер.

Допоміжні цілі наукового дослідження можуть бути спрямовані на різні аспекти вирішення основних цілей.

Обов'язковим атрибутом більшості наукових досліджень є *практичні цілі*, через які реалізується практично-перетворювальна функція дослідження.

ПРИКЛАД

Поняття наукової проблеми та визначення теми дослідження, формулювання задач (на прикладі дослідження впливу прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток країни)

У наукових дослідженнях у сфері міжнародних економічних відносин важливим початковим етапом є визначення **наукової проблеми**, яка відображає наявні суперечності або недостатню вивченість певних процесів світової економіки.

Поняття наукової проблеми

Наукова проблема у сфері МЕВ виникає внаслідок розбіжності між теоретичними положеннями та реальними економічними процесами або через відсутність однозначних наукових підходів до їх пояснення. Наприклад, попри зростання обсягів прямих іноземних інвестицій у країни з перехідною економікою, їхній вплив на економічне зростання та структурні зміни залишається дискусійним і неоднозначним.

Таким чином, **науковою проблемою** у даному випадку є недостатня визначеність механізмів впливу прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток приймаючої країни в умовах глобалізації.

Визначення теми наукового дослідження

На основі сформульованої наукової проблеми визначається **тема дослідження**, яка повинна бути актуальною, конкретною та відображати об'єкт і предмет дослідження.

У межах даного прикладу тема може бути сформульована так: **«Вплив прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток країни в умовах глобалізації»**.

Така тема дозволяє поєднати теоретичні аспекти міжнародного руху капіталу з аналізом практичних результатів залучення іноземних інвестицій.

Формулювання мети та задач наукового дослідження

Мета дослідження визначає кінцевий результат, на досягнення якого спрямована наукова робота.

Метою дослідження є оцінка впливу прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток країни та визначення шляхів підвищення ефективності їх залучення.

Для досягнення поставленої мети формулюються такі **задачі наукового дослідження**:

1. проаналізувати теоретичні підходи до дослідження міжнародного руху капіталу;
2. охарактеризувати сучасні тенденції залучення прямих іноземних інвестицій у світовій економіці;
3. дослідити динаміку та структуру прямих іноземних інвестицій у приймаючій країні;
4. оцінити вплив ПІІ на основні макроекономічні показники;
5. визначити проблеми та обмеження ефективного використання іноземних інвестицій;
6. розробити рекомендації щодо вдосконалення інвестиційної політики країни.

Логічний зв'язок між проблемою, метою та задачами

У межах даного прикладу логічний зв'язок виглядає таким чином:
наукова проблема → формулювання теми дослідження → визначення мети → постановка задач → отримання наукових результатів.

3. Робоча гіпотеза, програма та методика досліджень у сфері міжнародних економічних відносин

Робоча гіпотеза — це попереднє припущення про можливі закономірності та тенденції розвитку явищ у міжнародних економічних

відносинах. Вона формується на основі аналізу наукових джерел, статистики, аналітичних звітів міжнародних організацій, а також результатів попередніх досліджень.

Наприклад, у дослідженні теми **«Вплив прямих іноземних інвестицій на економічний розвиток країни»** робоча гіпотеза може звучати так: *«Зростання обсягів прямих іноземних інвестицій позитивно впливає на економічне зростання та підвищує конкурентоспроможність національної економіки, але ефективність цього впливу залежить від галузевої структури інвестицій та інституційного середовища».*

Робочу гіпотезу можна формувати **в одному або кількох варіантах**, що дозволяє перевірити різні сценарії. При цьому корисно відобразити припущені закономірності у вигляді графіків або схем, які показують вплив ключових факторів на досліджуване явище (наприклад, вплив ПІІ, валютних коливань, торгових угод на економічне зростання).

Програма досліджень визначає перелік конкретних питань або напрямів, які необхідно вивчити для перевірки робочої гіпотези. На прикладі теми про ПІІ програма може включати:

1. Аналіз динаміки прямих іноземних інвестицій у країні та за кордоном.

2. Дослідження впливу ПІІ на ВВП, зайнятість та продуктивність праці.

3. Вивчення галузевої структури іноземних інвестицій і її впливу на економіку.

4. Оцінка ролі державної політики у стимулюванні або обмеженні ПІІ.

5. Порівняння ефективності ПІІ у різних країнах або регіонах.

Програма дозволяє чітко спланувати всі етапи дослідження і встановити логіку роботи.

Методика досліджень — це сукупність способів, прийомів і процедур, які використовуються для перевірки робочої гіпотези та виконання програми досліджень.

Вона визначає:

- кількість досліджуваних показників (наприклад, обсяг ПІІ, структура експорту/імпорту, ВВП, рівень зайнятості);

- план робіт (послідовність збору, обробки та аналізу даних);

- необхідні джерела інформації (статистичні бази, звіти міжнародних організацій, наукові публікації);

- витрати часу та ресурсів, необхідних для збору і аналізу даних.

Методика поділяється на **загальну** (використовується для всього дослідження) та **часткову** (для окремих етапів, наприклад, моделювання впливу ПІІ на економічний розвиток окремих секторів економіки).

Наприклад, для теми про ПІІ методика може включати:

- економіко-статистичний аналіз динаміки ПІІ;

- порівняльний аналіз ефекту ПІІ у різних країнах;

- побудову регресійних моделей для оцінки впливу ПІІ на макроекономічні показники.

ТЕМА 3. МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Сутність методології. Загальна і часткова методологія.
2. Принципи наукової методології.
3. Наукові парадигми та їх роль у розвитку міжнародних економічних відносин.
4. Методологічні підходи наукового дослідження.

1. Сутність методології. Загальна і часткова методологія.

Наукове дослідження є основною формою розвитку сучасної науки. У сфері **міжнародних економічних відносин** воно передбачає системне вивчення глобальних економічних явищ, аналіз їх взаємозв'язків та впливу різних факторів на національні економіки. Наприклад, дослідження потоків прямих іноземних інвестицій (ПІІ), ефекту торгових угод на економіку країни, впливу валютних коливань або санкцій на міжнародну торгівлю.

Під час дослідження характеру міжнародних процесів дослідник спирається на **методи науки**. Метод – це спосіб організованого вивчення явищ, послідовність дій для отримання науково обґрунтованих результатів, планомірний підхід до аналізу даних. У МЕВ методами можуть бути економіко-статистичний аналіз, моделювання міжнародних потоків капіталу, порівняльний аналіз ефективності торгових угод, регресійне моделювання впливу ПІІ на макроекономічні показники.

Методологія — поняття ширше, ніж метод, і включає:

1. Філософське вчення про методи пізнання, систему наукових принципів, форм і способів дослідження.
2. Галузь знань, що вивчає засоби, передумови та принципи організації пізнавальної та практично-перетворювальної діяльності.
3. Сукупність окремих методів, які застосовуються для проведення наукових досліджень у конкретній сфері знань — у нашому випадку міжнародної економіки.

У МЕВ методологія дозволяє не лише пояснювати міжнародні економічні явища, а й розробляти ефективні стратегії зовнішньоекономічної політики, оцінювати вплив ПІІ, формувати прогнози розвитку економіки та оцінювати ефективність участі країни у міжнародних економічних блоках.

Загальна методологія – це сукупність правил, принципів і підходів, що застосовуються у всіх сферах науки, включаючи МЕВ. Вона охоплює:

- **Філософські принципи пізнання**, діалектичний та матеріалістичний підхід до аналізу економічних процесів;
- **Логіку формування понять**, узагальнення знань та побудову моделей;
- **Універсальні методи дослідження**, такі як статистичний, аналітичний, порівняльний аналіз, моделювання.

Наприклад, загальна методологія дозволяє системно підходити до аналізу таких процесів: вплив глобальної фінансової кризи на національні економіки, наслідки торгових угод ЄС на експортно-імпорتنу діяльність, або оцінка ефективності валютної політики в умовах глобальної інтеграції.

Часткова методологія формується з урахуванням специфіки предмету окремої науки. У міжнародних економічних відносинах вона базується на законах економіки, міжнародних фінансів, торгових відносин і руху капіталу.

Приклади часткової методології у МЕВ:

- Оцінка ефективності ПП у промисловому та технологічному секторі;
- Прогнозування впливу тарифних змін та митних бар'єрів на зовнішню торгівлю;
- Моделювання ефекту санкцій на міжнародні фінансові потоки;
- Аналіз інтеграційних процесів у межах ЄС, ЕАЕС або інших регіональних економічних союзів.

Часткова методологія конкретизує загальні принципи, адаптуючи їх під об'єкт та специфіку дослідження.

Загальна і часткова методологія **не протиставляються**, а доповнюють одна одну. Кожне наукове дослідження у МЕВ повинне:

1. Спіратися на **загальні принципи науки**, які забезпечують логічність та обґрунтованість висновків;

2. Використовувати **часткові методи**, що враховують специфіку міжнародних економічних явищ і процесів.

Наприклад, аналіз впливу ПП на економіку України потребує:

- застосування загальних методів статистичного та регресійного аналізу,

- врахування специфіки міжнародних інвестиційних потоків та галузевої структури інвестицій.

Значення методології у МЕВ

Методологія є ключовим інструментом розвитку науки і практики. Вона дозволяє:

- формувати науково обґрунтовані прогнози міжнародних економічних процесів;

- оцінювати ефективність зовнішньоекономічної політики та інвестиційної стратегії;

- критично переглядати існуючі методи та підходи до аналізу міжнародних економічних явищ;

- забезпечувати системність і логічну послідовність у наукових дослідженнях.

Таким чином, будь-яке дослідження у сфері МЕВ має одночасно спиратися на **загальні наукові принципи** та враховувати **специфіку міжнародних економічних процесів**.

2. Принципи наукової методології

Підґрунтям наукової методології є принципи універсального взаємозв'язку, діалектичного протиріччя, єдності якісного і кількісного, діалектичного заперечення та відображення.

Принцип всезагального взаємозв'язку потребує повного всебічного обліку зв'язків і залежностей об'єкта. Відповідно до цього принципу, наукове

дослідження, щоб уникнути однобічності вивчення певного явища, має врахувати всі його суттєві зв'язки з іншими об'єктами. Наприклад, вивчаючи якість підприємство, не можна оминати його зв'язки з постачальниками, клієнтами, акціонерами, партнерами, хоча, враховуючи цілі конкретного дослідження ми можемо абстрагуватися і певні зв'язки не аналізувати. Які саме – ми обов'язково оговорюємо в обґрунтуванні дослідження.

Діалектичне протиріччя є внутрішнім самозапереченням, яке передбачає одночасну єдність та антагонізм елементів і характеристик предметів або явищ. Наприклад, зв'язки підприємство – конкуренти, менеджер – підлеглий є діалектичними.

Принцип єдності якості та кількості або якісного і кількісного підходів у наукових дослідженнях полягає в тому, що взаємозалежність цих категорій визначається самою діалектичною природою буття, забезпечуючи розмаїття явищ: нагромадження кількісних змін приводить до виникнення нової якості. Якість і кількість діалектично тотожні: кількість є фактором, що зумовлює якість. Зрозуміло, наприклад, що терміни мале, середнє, велике підприємство – якісні категорії, які вирізняють підприємства з різною кількістю працюючих, різним обсягом виробництва, тощо – а це вже кількісні категорії.

Сутність **принципу діалектичного заперечення** полягає в необхідності дотримання спадковості при переході від старого до нового, від попереднього до наступного. Попереднє заперечується, але не абсолютно, а відносно, та не у всіх, а лише у визначених відношеннях. Так, наприклад, відомо, наскільки болючим для економіки України був перехід від регульованої, радянської моделі до ринкової економіки. Руйнувалися зв'язки з постачальниками, клієнтами, відповідно падали обсяги виробництва продукції і доходи від її реалізації. Це був етап діалектичного заперечення. Потім поступово підприємства перебудовували свою роботу, при звичаявалися до нових умов господарювання – налагоджувався випуск нової продукції, встановлювалися нові відносини з постачальниками, клієнтами і партнерами. Це етап заперечення заперечення.

Відповідно до **принципу відображення** людське пізнання є цілеспрямованим процесом активного відображення об'єктивного світу свідомістю людини у формі суб'єктивних ідеальних образів.

Основними формами відображення є споглядання і мислення.

Споглядання включає 3 послідовних етапи:

1. **відчуття** (психічний процес відображення тих властивостей предметів і явищ об'єктивної дійсності, які безпосередньо впливають на органи чуттів – смак їжі, звуки музики). Через зір ми сприймаємо 80% інформації, другим за значенням іде орган слуху і т. д.

2. **сприйняття** (формування чуттєво-наочних образів предметів або явищ дійсності у свідомості людини)

3. **уявлення** (збереження і відтворення образів предметів чи явищ у свідомості людини поза безпосереднім впливом їх на органи чуттів) – ми

уявляємо що таке будинок, книга, стіл, навіть коли безпосередньо їх і не бачимо.

В результаті споглядання ми отримуємо конкретно-наочне знання про зовнішню сторону речей, одиничні явища.

Мислення включає формування понять, суджень, умовиводів. Воно пов'язане з абстрагуванням та узагальненням і надає нам знання загального, сутності явищ.

Тобто, спочатку ми маємо щось побачити, відчутти, для того, щоб зрозуміти. Якщо людина ніколи не бачила комп'ютера, їй не так легко пояснити що це таке. Тобто коли відчуття і мислення розірвані, то процес пізнання ускладнюється.

Наукова методологія у сфері міжнародних економічних відносин базується на загальних принципах науки, але водночас враховує специфіку глобальних економічних процесів. Основні принципи можна виділити так:

1.Принцип системності. Міжнародна економіка розглядається як єдина система, де взаємопов'язані різні компоненти: торгівля, інвестиції, фінансові потоки, валютні курси, економічна інтеграція. Дослідження МЕВ повинні аналізувати явища комплексно, враховуючи взаємозв'язки та вплив зовнішніх факторів. *Приклад:* вивчення впливу тарифної політики ЄС на експорт України повинно враховувати не лише митні ставки, а й валютні коливання, транспортні витрати та конкурентоспроможність продукції.

2.Принцип об'єктивності. Висновки досліджень повинні базуватися на фактах і надійних даних, а не на суб'єктивних оцінках. У МЕВ це особливо важливо через використання статистики міжнародних організацій (МВФ, Світовий банк, UNCTAD, OECD) та даних національних статистичних служб.

3.Принцип причинності. Дослідження повинні встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між економічними явищами. *Приклад:* аналіз того, як коливання світових цін на сировину впливають на валютний курс та інвестиційний клімат у країні.

4.Принцип обґрунтованості. Усі припущення та робочі гіпотези повинні мати логічне та наукове обґрунтування. Методи та моделі, які використовуються для аналізу міжнародних потоків капіталу чи ефекту інтеграційних процесів, мають бути перевірюваними та відтворюваними.

5.Принцип конкретності та застосовності. Наукові результати повинні бути практично застосовними для прийняття рішень у зовнішньоекономічній політиці.

Приклад: дослідження ефективності ПШ має давати рекомендації щодо стимулювання інвестицій у високотехнологічні галузі та підвищення конкурентоспроможності країни.

6.Принцип прогностичності. Методологія МЕВ повинна передбачати розвиток економічних процесів, допомагати прогнозувати наслідки міжнародних угод, змін валютних курсів чи глобальних фінансових криз.

3. Наукові парадигми та їх роль у розвитку міжнародних економічних відносин

Розвиток економічної думки та методології науки тісно пов'язаний із розвитком науково-теоретичного мислення та процесу пізнання. Для кожної історичної епохи характерна власна **наукова парадигма**, тобто комплекс неявно заданих **регулятивних принципів, переконань, цінностей та технічних засобів**, які визначають:

- як формується знання;
- які проблеми вважаються значущими;
- якими методами і підходами можна їх вирішувати.

Парадигма втілюється у підручниках, наукових працях, методичних посібниках та практичних дослідженнях. Вона забезпечує **постійність і цілісність наукових традицій** та є своєрідним об'єднавчим чинником для наукового і професійного співтовариства. Вчені та аналітики, чия діяльність будується на одній парадигмі, спираються на спільні стандарти, способи оцінки фактів та методи обґрунтування результатів.

У сфері міжнародних економічних відносин парадигми визначають ключові **методологічні підходи, способи збору та обробки даних, а також ціннісні орієнтири економічної політики**. Кожна парадигма формує власне бачення того, як розвивається світова економіка, які механізми є ефективними, а які — шкідливими, та як повинна діяти держава чи міжнародні інституції.

Основні компоненти парадигми

Будь-яка парадигма включає три взаємопов'язані аспекти:

1. **Методологічний аспект** — визначає способи аналізу, логіку дослідження, підхід до формулювання проблем і перевірки гіпотез.
2. **Емпіричний аспект** — встановлює, які дані, спостереження та показники є допустимими і значущими для перевірки теорій.
3. **Ціннісний аспект** — формує критерії істини та соціальні або економічні пріоритети, на основі яких приймаються рішення та оцінюються результати.

Ця тріада допомагає зрозуміти, як змінюється економічна думка протягом історії: зміни у методах аналізу супроводжуються змінами у способах збору даних і ціннісних орієнтирах економічної політики.

Еволюція парадигм у міжнародних економічних відносинах

Розвиток економічної науки в міжнародних відносинах характеризується **послідовною зміною парадигм**, що відбувається за класичною схемою:

Існуюча парадигма → Парадокс/аномалія → Нова парадигма

- **Існуюча парадигма** забезпечує стабільність знання, встановлює методи аналізу та цінності економічної політики.
- **Парадокс або аномалія** виникає, коли накопичуються явища або факти, які не вписуються у рамки існуючого підходу.

• **Нова парадигма** змінює способи аналізу, критерії істини та ціннісні орієнтири, відкриваючи нові можливості для розуміння міжнародних економічних процесів.

Нижче наведена таблиця, яка відображає ключові парадигми в історії міжнародних економічних відносин:

Парадигма	Часовий період	Методологічний аспект	Емпіричний аспект	Ціннісний аспект	Роль у міжнародних економічних відносинах	Ключові автори / теорії
Меркантилізм	XVI–XVIII ст.	Акцент на накопиченні золота та торговому балансі; держава – головний регулятор	Торгівельні баланси, державні статистики	Національна могутність, само-забезпечення	Підкреслювала важливість активної державної політики у зовнішній торгівлі; стимулювала колоніальні та торговельні експансії	Томас Ман, Жан Боден
Класична економіка	XVIII–XIX ст.	Аналіз ринкових механізмів, закони вартості та праці	Дані про виробництво, торгівлю, заробітну плату	Свобода ринку, мінімальне втручання держави	Пояснювала вигоди вільної торгівлі між країнами; заклала основи теорії абсолютних і порівняльних переваг	Адам Сміт, Девід Рікардо
Нео-класична економіка	кінець XIX – початок XX ст.	Маржинальний аналіз, оптимізаційні моделі	Ринкова ціна, попит і пропозиція, статистика	Раціональний індивід, ефективність ресурсів	Фокус на міжнародних ринках капіталу і праці; пояснення ціноутворення та міжнародної спеціалізації	Альфред Маршалл, Леон Вальрас
Кейнсіанство	1930–1970-ті рр.	Макро-економічні моделі, активне регулювання державою	Національні рахунки, статистика безробіття, інвестицій	Соціальна стабільність, повна зайнятість	Акцент на державному регулюванні міжнародних потоків капіталу та валютних курсів; управління кризи через міжнародні організації	Джон Мейнрд Кейнс
Неолібералізм / Монетаризм	1980–2000-ні рр.	Ринок як саморегулятор; контроль грошової маси	Інфляція, грошово-кредитні показники	Мінімальне втручання держави, свобода підприємництва	Розширення глобалізації та лібералізації торгівлі; підтримка вільних міжнародних ринків	Мілтон Фрідман, Фрідріх Хаяк
Сучасні глобалістські та інституційні підходи	XXI ст.	Інтеграція, мережі, міжнародні інституції, транснаціональні корпорації	Глобальні фінансові та торговельні потоки, дані ООН, Світового банку	Глобальна співпраця, стійкий розвиток, економічна безпека	Вивчає комплексні взаємодії між державами, корпораціями та міжнародними інституціями; аналіз глобальної фінансової стабільності	Йозеф Шумпетер, аналітики ВТО, МВФ

Ця таблиця ілюструє, як змінювалися методи аналізу, джерела даних та ціннісні орієнтири у міжнародних економічних відносинах, відображаючи історичну динаміку розвитку економічної думки. Кожна нова парадигма

формувала нові підходи до оцінки глобальних процесів та встановлювала нові критерії ефективності економічної політики.

4. Методологічні підходи наукового дослідження.

Методологічний підхід є одним із головних компонентів парадигми і розглядається як комплекс взаємозалежних наукових методів. Методологічний підхід містить у собі різноманітні взаємозалежні методи, певним чином пов'язані між собою, серед яких один або декілька є головними, а всі інші підпорядковані їм, залежні від них, мають допоміжний характер.

1. Історичний підхід заснований на вивченні явищ у їхньому виникненні і розвитку. Домінуючим, але не єдиним, є історичний метод, в основі якого лежить виявлення історичних фактів і на цій основі розумове відтворення історичного процесу, що розкривається через логіку, закономірності розвитку суспільства.

2. Логічний підхід, за допомогою якого розкриваються об'єктивні закономірності виникнення, розвитку і функціонування економічної системи шляхом її вивчення на тих стадіях існування, на яких концентровано виявляються головні риси їх історичної еволюції, а це не потребує безпосереднього розгляду перебігу реальної історії, «випадковостей» історичного розвитку.

3. Порівняльний підхід спрямований на виявлення подібних і відмінних ознак економічних систем різних країн, їх елементів, а також загальних і відмінних закономірностей їх виникнення, розвитку, функціонування. Методологія порівняльного підходу ґрунтується на порівняльному методі і взаємопов'язаних із ним інших наукових методах. За допомогою порівняльного методу виявляється загальне й особливе в історичних явищах, пізнаються різноманітні історичні шаблі розвитку того самого явища або різних співіснуючих явищ, визначаються тенденції розвитку. До форм порівняльного методу належать: порівняльно-логічний, порівняльно-історичний, порівняльно-генетичний.

4. Ціннісний (аксіологічний) підхід ґрунтується на низці філософсько-соціологічних концепцій. Згідно з ними людські діяння можуть бути осмислені лише у співвіднесенні з цінностями (благами), якими зумовлюються норми і цілі поведінки людей.

5. Системний підхід, використання якого передбачає розгляд економічних явищ як цілісних сукупностей різноманітних елементів (складових частин), що взаємодіють між собою і навколишнім середовищем. При використанні методології системного підходу досліджуються статичні, структурні, динамічні компоненти та властивості, їх внутрішні та зовнішні прояви, генетичні та функціональні зв'язки, взаємодії з середовищем за допомогою методів аналізу, синтезу, функціонального, структурного та інших. Головними категоріями, які використовуються в системному дослідженні, є: елемент, частина, ціле; внутрішнє – зовнішнє; аналіз – синтез; статика – динаміка; склад – структура; зв'язки – відносини; властивості тощо.

6. Синергетичний підхід, за допомогою якого економічні явища досліджуються як системи, що самоорганізуються, виникнення і зміна яких ґрунтуються на випадкових процесах, особливо в їх кризових, нестабільних станах. Понятійний апарат цього підходу складають поняття нерівноваги, кризи, еволюції, відхилення, імовірності випадку, самоорганізації, непередбачуваності, чинника порядку.

7. Поведінковий (біхевіористський) підхід акцентує увагу на дослідженні й інтерпретації економічних явищ з позицій домінуючого значення їх поведінкових характеристик, тобто процесів взаємодії з навколишнім середовищем, зокрема, зміни своїх станів в залежності від зовнішнього впливу і, навпаки, зміни зовнішнього середовища відповідно до закономірностей свого розвитку.

8. Інституціональний підхід орієнтований на вивчення сталих форм організації і регулювання економічного життя суспільства. Соціальна поведінка людей вивчається в тісному зв'язку з існуючою системою соціальних нормативів та інститутів, які забезпечують регулювання й організацію діяльності соціальних суб'єктів, відтворення найбільш стійких зразків поведінки, навичок, традицій, що передаються від покоління до покоління. Кожний соціальний інститут належить до певної соціальної структури, організовується для виконання тих або інших суспільно вагомих функцій.

9. Структурний підхід властивий різноманітним теоріям і дослідженням, головним об'єктом яких є структура соціальних, економічних систем, а також їх елементів. За допомогою структурного і взаємозалежних із ним методів досліджуються залежність поведінки суб'єктів, виходячи з їх становища, місця і ролі в економічних структурах.

10. Функціональний підхід, сутність якого полягає у вивченні взаємодій різноманітних суб'єктів або їх елементів та визначенні їх місця і значення (функції). У тому або іншому вигляді функціональний метод був притаманний всім концепціям, в яких суспільство розглядалося системно. Р. Мертон сформулював основи функціонального підходу, у якому виділяється три головних постулати:

- функціональної єдності цілого (узгоджене функціонування всіх його частин);
- універсального функціоналізму (функціональність відбиває корисність усіх соціальних явищ);
- постулат функціональної необхідності.

11. Системно-функціональний підхід поєднує в собі системний та функціональний методи. Цей підхід орієнтований на дослідження економічних явищ, як певних систем, а також на визначення функціональних зв'язків (функцій) елементів та підсистем певної системи, між системами, оточуючим їх середовищем.

12. Комплексний підхід сформувався внаслідок того, що методологічні підходи не ізольовані один від одного і можуть мати взаємообумовлений (інтегративний) характер, породжувати похідні (синтезовані) підходи (до них

належать комплексний підхід, а також структурно-функціональний, системно-структурний, системно-функціональний та ін.). Це пояснюється тим, що будь-яке соціальне явище багатогранне, тому важливим є дослідження його властивостей як цілого, його різноманітних складових, а також умов, що визначають таке явище.

Приклад: Методологічні підходи у МЕВ

Тема дослідження: Вплив глобалізації на баланс зовнішньої торгівлі країн з різним рівнем розвитку.

Методологічний підхід:

1. **Системний аналіз** – дослідження країни як частини глобальної економічної системи. Враховується взаємозв'язок між міжнародною торгівлею, валютними курсами, інвестиційними потоками та політичними рішеннями.

2. **Комбінований кількісний та якісний підхід** –

○ Кількісні методи: регресійний аналіз, економетричні моделі, індекси відкритості економіки, торговельні коефіцієнти.

○ Якісні методи: експертні оцінки, аналіз політики урядів і міжнародних організацій (ВТО, МВФ).

3. **Історичний порівняльний метод** – аналіз змін торговельного балансу у часі для різних країн і регіонів, зіставлення ефектів глобалізації на розвинуті та країни, що розвиваються.

4. **Моделювання сценаріїв** – побудова прогностичних моделей впливу зовнішніх шоків (наприклад, глобальна фінансова криза) на торгівлю та валютні курси.

Пояснення ролі методології у МЕВ: Цей підхід дозволяє науковцям визначати причинно-наслідкові зв'язки між глобальними економічними процесами та внутрішніми економічними показниками країни. Методологія формує **структуру дослідження, вибір даних і способи інтерпретації результатів**, що робить висновки надійними та застосовними для економічної політики.

ТЕМА 4. МЕТОДИ НАУКОВО-ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

1. Загальнонаукові та спеціальні методи дослідження.
2. Методи, що використовуються на емпіричному рівні дослідження.
3. Методи, що використовуються на теоретичному і емпіричному рівнях дослідження.
4. Методи теоретичного рівня дослідження.

1. Загальнонаукові та спеціальні методи дослідження

Сучасна наука володіє потужним арсеналом різноманітних методів, які призначені для розв'язування різноманітних за своїм характером наукових задач.

При проведенні конкретного наукового дослідження використовуються ті методи, які спроможні дати глибоку й всебічну характеристику досліджуваного процесу чи явища. Їх вибір залежить від

мети і задач дослідження, специфіки предмета пізнання. Один і той же об'єкт дослідження може вивчатися з різних сторін. Наприклад, при дослідженні підприємства, економіста буде цікавити динаміка росту доходів, маркетолога – система маркетингових заходів, менеджера з персоналу – причини плинності кадрів, тощо.

Вирізняють методи **загальнонаукові**, які застосовують у дослідницькому процесі багатьох наук, і **спеціальні (конкретно-наукові)** – вони характерні для окремих галузей науки. Кожна галузь науки використовує як загальнонаукові, так і спеціальні методи, властиві тільки їй.

Загальнонаукові методи дослідження, на відміну від спеціальних, застосовуються протягом усього процесу дослідження, незалежно від галузі знань.

Загальнонаукові методи дослідження умовно поділяють на три групи:

1. методи емпіричного дослідження (спостереження, експеримент, вимірювання, порівняння, візуально-графічні методи),
2. методи, що використовуються як на теоретичному, так і на емпіричному рівнях дослідження (формалізація, абстрагування, конкретизація, ідеалізація, систематизація, узагальнення, аналіз і синтез, аналогія, моделювання),
3. методи, що використовуються на теоретичному рівні дослідження (індукція, дедукція, сходження від абстрактного до конкретного, гіпотетико-дедуктивні метод, системний аналіз).

Зазначимо, що такий розподіл методів певною мірою умовний, бо будь-який з них може переходити з категорії в категорію по мірі розвитку пізнання.

Методи дослідження поділяються на універсальні і специфічні. Одні методи «працюють» на всіх етапах пізнавального процесу, адаптуючись до специфіки об'єкта дослідження та наявної інформації (формули, таблиці, графіки тощо), інші – на окремих його етапах (експертні оцінки, екстраполяція тощо).

Загальнонаукові та спеціальні методи дослідження у міжнародних економічних відносинах

Група методів	Метод	Сутність методу	Приклад застосування у МЄВ
Методи емпіричного дослідження	Спостереження	Цілеспрямоване фіксування фактів і процесів	Аналіз змін обсягів експорту та імпорту країни на світових ринках
	Порівняння	Зіставлення показників для виявлення спільного та відмінного	Порівняння рівня економічної відкритості країн ЄС та країн, що розвиваються
	Вимірювання	Кількісне визначення характеристик явища	Вимірювання частки країни у світовому експорті або обсягу ПІІ
	Візуально-графічні методи	Подання даних у вигляді графіків, діаграм, карт	Побудова графіків динаміки валютних курсів або торговельного балансу
Методи теоретико-емпіричного	Аналіз і синтез	Розкладання явища на елементи та їх об'єднання	Аналіз складових платіжного балансу та узагальнення результатів

рівня	Абстрагування	Виокремлення головних факторів, відволікання від другорядних	Виділення ключових факторів конкурентоспроможності країни
	Узагальнення	Формування загальних висновків на основі фактів	Узагальнення тенденцій розвитку світової торгівлі
	Аналогія	Перенесення знань з одного об'єкта на інший	Використання досвіду країн АСЕАН для аналізу інтеграційних процесів
	Моделювання	Створення спрощеної моделі реального процесу	Побудова економетричної моделі впливу глобалізації на експорт
Методи теоретичного рівня	Індукція	Перехід від окремих фактів до загальних висновків	Формування висновків про тенденції МЕВ на основі статистичних даних
	Дедукція	Застосування загальних теорій до конкретних ситуацій	Аналіз торговельної політики країни на основі теорії порівняльних переваг
	Гіпотетико-дедуктивний метод	Висунення гіпотез і їх перевірка	Перевірка гіпотези впливу санкцій на зовнішню торгівлю країни
	Системний аналіз	Розгляд об'єкта як цілісної системи	Аналіз світової економіки як системи взаємопов'язаних національних економік
Спеціальні методи МЕВ	Аналіз платіжного балансу	Дослідження зовнішньоекономічних операцій країни	Оцінка фінансової стабільності країни
	Індексний метод	Використання економічних індексів	Розрахунок індексу конкурентоспроможності або умов торгівлі
	Експертні оцінки	Залучення фахівців до оцінки процесів	Прогноз розвитку міжнародних фінансових ринків
	Сценарне прогнозування	Аналіз можливих варіантів розвитку подій	Прогноз впливу світової економічної кризи на МЕВ

2. Методи, що використовуються на емпіричному рівні дослідження

Спостереження

Метод спостереження, як засіб пізнання, дає первинну інформацію про навколишній світ, тобто факти безпосередньої дійсності.

Спостереження полягає у цілеспрямованому вивченні предметів із використанням таких чуттєвих властивостей людини, як відчуття, сприйняття, уявлення предметів і явищ дійсності.

Спостереження дає знання про *зовнішні* аспекти і властивості об'єкта, тобто це описовий метод.

У науці спостереження повинно приводити до результатів, що не залежать від волі і бажань суб'єкта дослідження. Воно повинно інформувати нас про об'єктивні властивості і відношення реально існуючих предметів і явищ.

Результати спостережень виражають за допомогою якісних і порівняльних понять. Якісні поняття («гарячий», «жовтий», «великий» тощо) характеризують різні властивості предметів, завдяки яким їх залучають до певного класу. Дослідження нових сфер починається із формулювання якісних понять. Порівняльні поняття дозволяють встановити відношення між досліджуваними предметами чи явищами і виражаються за допомогою слів «більше», «менше», «такий самий», «подібний».

Спостереження в соціально-економічних науках – це сплановане, науково організоване збирання даних про будь-які соціально-економічні явища та процеси шляхом реєстрації фактів чи опитування респондентів. Масове спостереження дає інформаційну базу для узагальнень і характеристики об'єктивних закономірностей.

Особливість цього методу полягає в тому, що дослідник не втручається у перебіг досліджуваних процесів.

При спостереженні можливе використання приладів та інструментів, що компенсує природну обмеженість органів сприйняття людини. Видами спостереження є, наприклад, хронометраж, анкетування, експрес-діагностика тощо.

Спостереження як метод характерне для вивчення соціальних явищ, наприклад в умовах виробництва.

Для отримання достовірного та об'єктивного первинного матеріалу необхідно, щоб спостереження задовольняло таким вимогам:

- ще до початку дослідження точно визначені об'єкт, мету та умови спостереження,
- було масовим;
- виконувалось за визначених умов (наприклад, у певному зовнішньому середовищі, за умови дії певної сукупності чинників тощо);
- мало необхідний інструментарій;
- було науково організованим (при визначеній програмі, термінах, виконавцях, системі контролю).

Якщо у процесі спостереження будуть порушені названі вище вимоги, то зібраний матеріал може виявитися хибним.

Спостереження класифікують на такі види:

Суцільне спостереження в соціально-економічних дослідженнях – це процес фіксації та збору інформації, орієнтований на повне врахування усіх одиниць сукупності, що складають досліджуване явище.

На відміну від нього **несуцільне спостереження** охоплює лише частину одиниць такої сукупності, яка повинна нести на собі всі характерні риси повної сукупності.

Різновидами несущільного спостереження є вибіркове спостереження, спостереження основного масиву, анкетне, монографічне.

1. **Вибіркове спостереження** передбачає спеціальний випадковий відбір певного кола одиниць загальної сукупності, характеристика яких дає змогу судити про всю сукупність.

2. *Спостереження основного масиву* проводиться з відібраними великими одиницями спостереження всередині яких сконцентрована значна частина предметів або явищ, які необхідно вивчити.

3. Сутність *анкетного обстеження* полягає у зборі інформації згідно зі спеціально підготовленими формами-запитами (анкетами) від певного кола осіб, що можуть оцінити досліджуваний предмет або явище. Зазвичай воно носить вибірковий характер внаслідок того, що навіть у разі надання запиту всій сукупності осіб, результати отримують лише від частки. Різновидом анкетного обстеження є інтерв'ювання.

4. *Монографічний опис* – спостереження, яке застосовується для детального вивчення одиничних, але типових об'єктів (господарств, організаційних схем тощо).

Залежно від того, яким чином враховуються факти, розрізняють поточні, періодичні та разові спостереження.

Якщо у процесі спостереження систематично і постійно фіксуються факти по мірі їх виникнення, воно характеризується як *поточне регулярне спостереження*. Іншим різновидом *регулярного* спостереження є *періодичне*, тобто таке, що повторюється через певні визначені проміжки часу.

Разове спостереження організовується із дотриманням загальних правил проведення спостережень, але є одномоментним, не передбачає повторів або постійного збору даних. При разовому спостереженні важливо правильно обрати час його проведення (наприклад, вивчення пасажиропотоків у пікові години).

Переваги спостереження:

1. всі зв'язки та відношення досліджуваного процесу або явища (і внутрішні, і зовнішні) чисті від втручання дослідника;

2. доступність, не випадково спостереження є одним з найдавніших методів пізнання дійсності.

Якщо підготовка до такого дослідження проводиться ретельно, то достовірність висновків буде високою.

Недоліки спостереження:

1. можлива рідкісність виникнення досліджуваного явища чи процесу;

2. ускладнення організації дослідження, якщо відсутня інформація про те, коли і де саме виникне досліджуване явище;

3. складність визначення чинників, які можуть впливати на перебіг процесу, і практична неможливість маніпулювання ними.

Експеримент

На відміну від спостереження *експеримент* – це науково поставлений дослід у спеціально створених і контрольованих умовах, які дослідник може відтворювати неодноразово, щоб визначити їхній вплив на перебіг відповідних процесів.

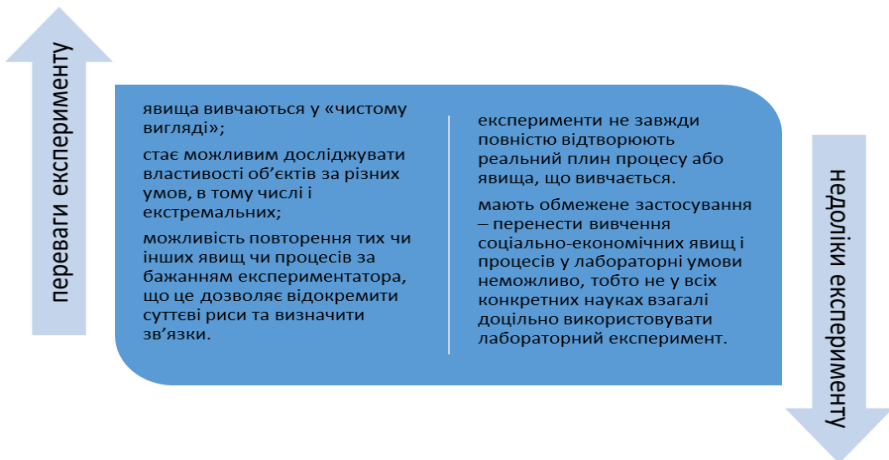
Експериментальне вивчення об'єкта має певні переваги над спостереженням, бо дозволяє вивчати явища у "чистому вигляді", за

допомогою усунення побічних чинників. За необхідності параметри експерименту можуть змінюватися таким чином, щоб дослідити лише окремі властивості об'єкта, а не їхню сукупність.

Експеримент проводиться або для перевірки теоретичних положень, або отримання нових емпіричних знань.

Вирізняють лабораторні та виробничі експериментальні дослідження.

<p>Лабораторні експерименти – це дослідження в штучному середовищі, для чого об'єкт дослідження переносять зі свого природного середовища в обстановку, яка дає змогу досягти вищого ступеня точності у вивченні його характеристик.</p> <p>В соціально-економічних науках частіше звертаються до виробничого експерименту.</p>	<p>Виробничі експериментальні дослідження мають за мету вивчення процесу в реальних умовах з урахуванням впливу різних чинників виробничого середовища.</p> <p>Одним з різновидів виробничих експериментів є збирання матеріалів в архівах, статистичних управліннях чи бюро. Ці матеріали впродовж багатьох років систематизуються за єдиною методикою; інформація, яку вони містять, добре піддається обробці методами статистики і теорії ймовірності.</p> <p>У ряді випадків виробничий експеримент проводиться за допомогою методу анкетування працюючих. Це дає змогу зібрати велику кількість даних вимірів або спостережень досліджуваного явища, тобто первинний матеріал для дослідження.</p>
--	--

Вимірювання

Вимірювання – представлення властивостей реальних об'єктів у вигляді числової величини.

Перехід від спостереження до вимірювання вимагає застосування відповідних приладів та інструментарію, нових понять і припущень.

Порівняння

Порівняння – один з найпоширеніших методів пізнання, який встановлює подібність або відмінність різних об'єктів дослідження за певними ознаками.

Порівняння широко використовують для систематизації й класифікації понять, адже це дає змогу співвіднести невідоме з відомим, пояснити нове через вже наявні поняття і категорії.

Вимоги до порівняння:

1. порівнювати слід лише явища, між якими може існувати визначена об'єктивна спільність;
2. для пізнання об'єктів їх порівняння має здійснюватися за найбільш важливими, істотними ознаками.

Роль порівняння в пізнанні не варто переоцінювати, оскільки воно, як правило, має поверхневий характер, і важливе лише на перших етапах дослідження. Водночас, порівняння є передумовою для проведення аналогії.

У XIX ст. було сформовано порівняльно-історичний метод, який головну увагу звертає на історичні аспекти (походження, розвиток) схожих та неоднакових ознак, тощо.

Результатом порівняння є *відносна величина*, яка показує, у скільки разів порівнювана величина більша (менша) за базисну, іноді – скільки одиниць однієї величини припадає на 100, на 1000 і т. д. одиниць іншої, базисної величини.

В економічних дослідженнях застосовуються такі види порівнянь: з планом, попереднім періодом, нормативом, з іншими однопрофільними (кращими, гіршими, найбільш типовими) або суб'єктами, економічною моделлю, середньогалузевими та регіональними показниками, різними варіантами вирішення економічного завдання і т. п.

При *порівнянні звітних даних з плановими* звертається увага на обґрунтованість і напруженість планових завдань. При такому порівнянні важливо з'ясувати причини відхилень реальних показників.

Порівняння в часі. Соціально-економічні явища безперервно змінюються. Для характеристики напрямку та інтенсивності змін співвідносяться різні явища за два періоди чи моменти часу. При цьому базою порівняння може бути або попередній, або більш віддалений у часі рівень.

Порівняльний аналіз підприємницької діяльності окремого підприємства з іншими дає змогу встановити його місце в сукупності однопрофільних підприємств регіону або галузі за масштабом, рівнем організації, базовими економічними і фінансовими показниками, темпами та напрямками розвитку, визначити кращі економічні показники та шляхи їх досягнення.

Порівняння з економічною моделлю в ідеальних умовах дає можливість визначити, якою мірою певний суб'єкт наближається до розрахунково-конструктивного рівня використання ресурсів або соціально-економічної ефективності. Такий вид порівняльного аналізу сприяє правильному оцінюванню поточного стану системи та визначенню строків досягнення поставлених завдань.

Порівняння з найкращим аналогом (внутрішньогосподарським підрозділом, підприємством, регіоном, країною) дає змогу виявити організаційні та економічні резерви, які слід задіяти для покращання ситуації.

Внутрішньогалузеве порівняння однотипних підприємств, як правило, показує резерви комплексного підвищення ефективності виробництва і послуг, оскільки висновки робляться на підставі вивчення досвіду багатьох підприємств.

Територіально-просторові порівняння. Найчастіше – це регіональні чи міжнародні порівняння показників економічного розвитку або життєвого рівня населення.

Порівняння з еталоном – нормативом, стандартом, оптимальним рівнем. Це стосується виконання договірних зобов'язань, використання виробничих потужностей, відповідності стандартам тощо.

3. Методи, що використовуються на теоретичному і емпіричному рівнях дослідження

Абстрагування

Нерідко досліднику доводиться із сукупності ознак, властивостей явища, процесу дійсності виокремлювати ті, що становлять для нього інтерес. Таку мислену процедуру називають абстрагуванням.

Абстрагування – метод наукового дослідження, який полягає у мисленому виокремленні суттєвих, істотних ознак, аспектів, відношень предмета, процесу, явища.

Процес абстрагування здійснюється у два етапи. На першому етапі вивчають характеристики об'єкта і поділяють їх на суттєві і несуттєві. На другому – об'єкт дослідження замінюють іншим, простішим, що становить спрощену модель, яка зберігає головні риси первинного об'єкта.

Розрізняють *процес абстрагування і результат абстрагування*, названий *абстракцією*. Звичайно під результатом абстрагування розуміється знання про деякі сторони об'єктів. Прикладами абстракцій можуть бути незліченні поняття, якими людина оперує не лише в науці, а й у повсякденному житті: дерево, будинок, дорога, рідина тощо. Процес абстрагування в системі логічного мислення тісно пов'язаний з іншими методами дослідження, насамперед з аналізом і синтезом.

Конкретизація

На відміну від абстрагування, конкретизація дає змогу вивчати предмети або явища в усій якісній різнобічності реального їх існування. Досліджується стан об'єктів у зв'язку з певними умовами їх існування та історичного розвитку. Методи абстрагування і конкретизації не є взаємовиключними, а, навпаки, тісно взаємопов'язані між собою і доповнюють один одного.

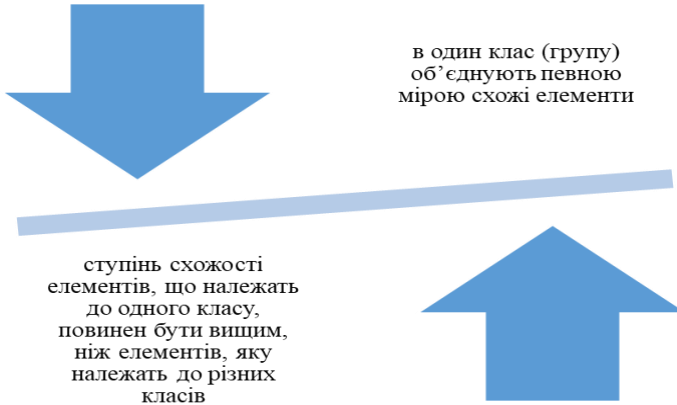
Ідеалізація

Цей метод базується на створенні певних абстрактних об'єктів, що принципово не можуть бути здійсненими в досліді та реальності. Ідеалізовані об'єкти є граничними випадками тих чи інших реальних об'єктів і виступають як засоби їхнього наукового аналізу, основою для побудови теорії цих реальних об'єктів; вони, таким чином, є відображенням об'єктивних предметів, процесів, явищ. Прикладами ідеалізованих об'єктів можуть слугувати поняття матеріальна точка, ідеальний розчин, ідеальний газ, абсолютно чорне тіло тощо.

Систематизація

Систематизацією називають поділ сукупності даних на однорідні в певних межах групи одиниць. Саме однорідність (однотипність) забезпечує необхідну для узагальнення порівнюваність даних, змістовність узагальнюючих показників. При систематизації із множини ознак, які описують явище, добираються розмежувальні і відповідно до цих ознак сукупність поділяється на групи та підгрупи.

Правила систематизації:

Так, суб'єкти господарювання об'єднуються в групи за видами економічної діяльності, за формами власності, за розміром, прибутковістю, тощо. На основі зведених за групами даних можна здійснити порівняння груп, визначити їхні характерні риси та особливості, оцінити роль кожної групи у загальному підсумку, виявити фактори, що впливають на міжгрупові відмінності. Групувальною ознакою може бути будь-який показник. Залежно від складності явища чи процесу і мети дослідження може бути одна, дві і більше групувальних ознак. Брати більше двох ознак для групування не рекомендується, оскільки такі дані вже важко читати і інтерпретувати.

Систематизація, як метод наукового дослідження, відіграє велику роль на початкових етапах розвитку науки. Так, Карл Лінней не відкривав нових законів природи, але створив новий – ясний і логічний метод, що дозволив внести ясність в ту сферу, де раніше панували хаос і плутанина. Тим самим він дав могутній поштовх для подальшого розвитку науки. Лінней запропонував бінарну номенклатуру – систему наукової класифікації рослин і тварин. Ця система зберігається і донині.

Інший приклад – періодична система хімічних елементів Менделєєва. Систематизація хімічних елементів повністю змінила хімію, вивела її на новий етап розвитку.

Узагальнення

Узагальнення є одним з основних засобів для створення нових наукових понять, формулювання законів і теорій. **Узагальнення – логічний процес переходу від окремого до загального, виділення тих загальних рис, що характеризують об'єкти певного класу.** Отримання узагальненого знання означає глибше відображення дійсності, проникнення в її суть.

Результати узагальнення і класифікацій оформлюються у вигляді статистичних таблиць і графіків, які наочно і компактно подають інформацію щодо об'єкта дослідження.

Формалізація

Формалізація – це відображення об'єкта чи явища в знаковій формі деякої штучної мови (математики, хімії тощо). Формалізація дає можливість досліджувати реальні об'єкти та їхні властивості формальним дослідженням відповідних знаків.

Аналогія

Суттєвою особливістю цього методу пізнання вважають конструювання висновків про можливу подібність предметів за одними ознаками на підставі їх подібності за іншими ознаками.

Аналогія (відповідність, подібність, схожість) – метод пізнання, заснований на перенесенні однієї або кількох характеристик із відомого явища на невідоме.

У сучасній науці розвинутою галуззю систематичного застосування аналогії є так звана теорія подібності, що широко використовується в моделюванні.

Аналіз і синтез

Ці два мислені процеси органічно взаємопов'язані і взаємозумовлені.

Аналіз (грец. – розкладання) – мислене або практичне розчленування цілого на частини.

Аналіз полягає в розкладанні об'єкта, який досліджується, на складові частини, з'ясуванні тенденцій розвитку і способів функціонування з метою їх відносно самостійного вивчення. Аналіз дає змогу виявити структуру об'єкта, відокремити суттєве від несуттєвого, звести складне до простого. Мета аналізу – пізнання окремих частин об'єкта як елементів складного цілого. Він є засобом осягнення об'єкта лише тоді, коли виокремлює найсуттєвіше в об'єкті.

З цих позицій **економічний аналіз** зазвичай розглядають як науковий спосіб пізнання сутності економічних явищ через визначення їх структури, змісту та взаємозв'язків. Як відомо, в економіці розподіляють три рівні аналізу: **макроекономічний** (рівень світової та національної економік); **регіональний** та **мікроекономічний** (на рівні окремих суб'єктів підприємництва).

Аналіз необхідний для економістів – теоретиків та практиків. Першим він дає змогу визначити закономірності й зв'язки між предметами та явищами в економіці, які формуються у вигляді теорем, законів, закономірностей і у подальшому мають застосовуватись у предметній діяльності людей. Для

других він є сполучним елементом між програмою, проектом, прогнозом і втіленням їх у життя, яке контролюється за допомогою обліку.

В узагальненому вигляді економічний аналіз має допомагати у вирішенні таких завдань:

1. вивчення характеру дії економічних законів, закономірностей;
2. визначення тенденцій, що складаються в економічній сфері за певних умов;
3. вивчення факторів – внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних), – які справляють вплив на економічні суб'єкти та процеси, що відбуваються в економіці;
4. вивчення передумов та резервів розвитку;
5. наукове обґрунтування прогнозів, програм, планів (поточних та перспективних);
6. оцінювання результатів та визначення елементів, які найбільшим чином впливали на їх досягнення (як позитивно, так і негативно);
7. вивчення ризиків;
8. проведення діагностики економічних суб'єктів тощо.

Всі види (напрямки) економічного аналізу можна систематизувати за галузевими, часовими, просторовими, функціональними ознаками, а також за ознакою використовуваних методів, суб'єктів (користувачів), ступеня охоплення об'єктів, що вивчаються, змісту (спрямованості, головної ідеї).

Стисло охарактеризуємо як групу методи функціонального аналізу.

Так, *фінансовий аналіз* – це процес вивчення сутності фінансових механізмів та процесів, які відбуваються в економіці.

Управлінський аналіз – дослідження теоретичних основ та практичних результатів функціонування економічних систем з метою побудови ефективної системи управління, прийняття оптимальних управлінських рішень та досягнення очікуваних результатів в економіці на макро-, мезо- та мікрорівнях.

Стратегічний аналіз полягає у визначенні ключових характеристик очікуваної (майбутньої) економічної системи.

Соціально-економічний аналіз є дослідженням сутності та взаємозв'язку явищ і процесів у соціально-економічній сфері.

Бюджетний аналіз зазвичай стосується показників структури, наповнення та використання бюджетів будь-яких рівнів – від бюджету транснаціональної корпорації, країни, регіонального або міждержавного союзу до бюджету окремої компанії.

Інвестиційний аналіз вивчає вкладення фінансових, матеріальних та інших ресурсів у економічні суб'єкти з позицій доцільності, перспективності, ефективності, ризиків тощо.

Маркетинговий аналіз стосується безпосередньо вивчення ринкових позицій та зовнішнього економічного (товарного) середовища.

Досить важливим стає *економіко-екологічний аналіз*, який досліджує взаємодію економічних суб'єктів з навколишнім природним середовищем.

Функціонально-вартісний аналіз у комплексі вивчає функції об'єкта дослідження (виділяючи серед них основні, супутні, неважливі тощо) та способи їх ефективною реалізації.

Логістичний аналіз орієнтований на вивчення товарних потоків та їх раціональну організацію.

Предметом економічного аналізу є причинно-наслідкові зв'язки економічних процесів і явищ, а *об'єктом* – економічні результати господарювання.

Аналіз у теоретичному плані формує в дослідника здатність до структурування об'єкта дослідження, до визначення його складових. Відіграючи велику роль у пізнанні, аналіз, однак, не дає конкретного знання, тобто знання як єдності різноманітного. Це завдання виконує синтез, який є протилежною дією в мисленні.

Синтез (грец. – складання) – процес об'єднання в одне ціле частин, ознак, властивостей об'єкта, визначених за допомогою аналізу.

Внаслідок синтезу з'являється нове утворення, властивостями якого є не лише зовнішня сума властивостей компонента, а й результат їх взаємопроникнення і взаємовпливу.

Свого часу німецький філософ Іммануїл Кант (1724–1804) писав: «Саме синтез є тим, що, власне, складається з елементів знання і об'єднує їх у певний зміст. Тому синтез є перше, на що ми повинні звернути увагу, якщо хочемо робити висновки про походження наших знань».

Аналіз і синтез як логічні методи пізнання виникли на основі практичної діяльності, досвіду людей. Мисленому аналізу і синтезу передували практичне розчленування і поєднання речей. Єдність аналізу і синтезу забезпечує адекватне відображення дійсності у свідомості людини.

Аналіз і синтез у кожній галузі досліджень конкретизуються і детально розвиваються з урахуванням специфіки відповідної науки. Тобто, із загального прийому вони перетворюються на спеціальний метод дослідження (існують конкретні методи математичного, хімічного чи соціального аналізу). Аналітичний метод отримав свій розвиток і в деяких філософських школах. Те саме стосується і синтезу. Наприклад, у хімії існує такий напрям, як органічний синтез, тощо.

Моделювання

Цей метод пізнання застосовують, якщо безпосереднє вивчення предметів, процесів, явищ неможливе або недоцільне.

Моделювання – відтворення характеристик об'єкта дослідження на іншому об'єкті, створеному для їх вивчення. Цей останній називають **моделлю**. Потреба в моделюванні виникає тоді, коли дослідження безпосередньо самого об'єкта неможливе, ускладнене, дороге, потребує тривалого часу, тощо. Модель повинна мати суттєві ознаки оригіналу. Вона може виконувати свою роль тоді, коли ступінь її відповідності об'єкту визначена досить чітко. Це може проявлятися в схожості фізичних характеристик моделі і об'єкта або в схожості функцій, або в тотожності математичного опису «поведінки» об'єкта і його моделі. Залежно від природи

моделі і тих ознак оригіналу, які в ній втілено, розрізняють моделі *фізичні* і *математичні*.

Математична модель, на відміну від фізичної, може бути здійснена у вигляді характеристик іншої, ніж в об'єкта моделювання, фізичної природи. Обов'язково лише, щоб відомі сторони моделі описувалися тією самою математичною формулою, що й ознаки об'єкта. Моделі можуть бути також повними або частковими, представляти деякі властивості об'єкта або функцію, що ним виконується (в останньому випадку модель називають функціональною) тощо. Межі, що проводяться між різними моделями, досить умовні. Причинами широкого застосування методу моделювання є його універсальність, зручність, швидкість і дешевизна дослідження.

Метод моделювання, заснований на схожості функцій, що здійснюються об'єктами різної природи (наприклад, живими організмами та машинами), є однією з основ кібернетики. Велике значення має розробка математичних моделей економіки і засноване на цьому прогнозування економічних процесів та управління ними. Швидко розвивається моделювання складних і надскладних систем (наприклад, екологічних і демографічних процесів). Особливою галуззю моделювання є моделювання процесів мислення. Основні закономірності процесу побудови чуттєвих і логічних моделей досліджуються у різних розділах теорії пізнання, досягнення якої лежать в основі науково-технічної теорії та практики моделювання.

4. Методи теоретичного рівня дослідження

Особливість теоретичного дослідження полягає у використанні абстрактних уявлень, ідей, положень, концепцій, які мають безпосереднє відношення до процесу практичного пізнання.

Індукція та дедукція

Індукцією називають такий метод дослідження, за якого загальний висновок про характеристики множини елементів роблять на підставі вивчення цих характеристик якоїсь частини елементів цієї множини. Таким чином, індукція забезпечує можливість переходу від поодиноких фактів до загальних положень.

У реальному пізнанні індукція завжди виступає в єдності з дедукцією, при якій висновок про характеристики будь-якого елемента множини робиться на підставі пізнання загальних характеристик всієї множини.

Якщо недоліком індукції є неможливість за її допомогою беззаперечно обґрунтувати загальне, адже розглядається лише частина сукупності, то недоліком дедукції вважають неможливість беззаперечного обґрунтування загальної передумови.

Сходження від абстрактного до конкретного

Це загальна форма руху наукового пізнання і відтворення дійсності у мисленні. Згідно з цим методом у процесі пізнання виокремлюють два відносно самостійні етапи.

На першому етапі відбувається перехід від чуттєво-конкретного, від конкретного у дійсності до його абстрактних визначень. Цілісний об'єкт розчленовується, описується за допомогою багатьох понять і суджень. Він перетворюється на сукупність зафіксованих мисленням абстракцій і визначень. Другий етап є зворотним рухом від абстрактного до конкретного. Суть його полягає у прямуванні думки від абстрактних визначень об'єкта, тобто від абстрактного в пізнанні, до конкретного. На цьому етапі немовби відновлюється вихідна цілісність об'єкта, він відтворюється у своїй багатогранності, але вже у мисленні.

Гіпотетико-дедуктивний метод

Метод використовують як інструмент обґрунтування вже існуючого знання. За його допомогою можна виводити наслідки з гіпотез і перевіряти їх за допомогою фактів. Але використання гіпотетико-дедуктивного методу в суспільних науках, які переважно належать до описових, на відміну від природничих наук, пов'язане з певними труднощами, оскільки в них не виокремлені найважливіші узагальнення, а основні гіпотези не відділені від похідних гіпотез; не виявлені логічні відношення між окремими групами гіпотез. Негативно позначається на цьому і дуже велика кількість гіпотез.

Системний аналіз

Цей метод дослідження ґрунтується на ідеї про те, що навколишня дійсність є єдиним цілим, речі і явища пов'язані одне з одним багатьма відношеннями. Системний аналіз передбачає вивчення об'єкта дослідження як сукупності елементів, що утворюють систему. У наукових дослідженнях він означає оцінку поведінки об'єкта як системи з усіма чинниками, які впливають на його функціонування. Склад елементів системи і спосіб їх об'єднання визначають *структуру системи*.

Система – спільність, що складається з взаємозалежних елементів, що взаємодіють між собою і зовнішнім середовищем і вносять певний внесок до характеристик цілого. Взаємозв'язок і взаємодія елементів системи спричинюють виникнення нових інтегративних властивостей системи, відсутніх у її складових.

У кожному конкретному випадку для характеристики системи необхідно виявити механізм, за допомогою якого здійснюється взаємодія між її елементами. Так, для появи ринку потрібен систематичний обмін товарами, який супроводжується встановленням регулятивного цінового механізму.

Характеристики системи:

- структурованість – системи складаються з певного набору елементів;
- цілісність – система виступає як цілісний об'єкт, більшою чи меншою мірою відокремлений від зовнішнього середовища;
- взаємопов'язаність – всі елементи системи прямо чи опосередковано пов'язані одне з одним, і зміна їх складу змінює взаємозв'язки решти елементів. Система не обов'язково поліпшується, якщо вдосконалюється і стає ефективнішим якийсь її елемент – ефект від цього може бути зворотним;

➤ ієрархічність – кожний елемент системи може розглядатись як підсистема вищої за рівнем системи. Наприклад, фірма є підсистемою корпорації, система управління персоналом є підсистемою загального менеджменту;

➤ синергізм – всі елементи системи в сукупності забезпечують вищу ефективність, ніж сумарна ефективність окремо взятих частин;

➤ адаптивність – здатність системи адекватно реагувати на зміни зовнішнього середовища і пристосовуватись до них; трансформаційні процеси у системі є відповіддю на сигнали зовнішнього оточення;

➤ гомеостатичність – підтримання суттєво важливих для системи параметрів у допустимих межах.

На результати функціонування системи впливає безліч факторів, одні з яких визначальні, інші – другорядні. Визначальні причини формують необхідне, другорядні – випадкове.

Соціально-економічні системи надзвичайно складні й постійно перебувають у русі. Будь-який суб'єкт господарювання виявляється неодмінним елементом різного роду взаємодіючих систем з розгалуженою мережею прямих і зворотних зв'язків, зі складними механізмами

Системний аналіз виник у 60-х роках ХХ століття. Хоча він досить швидко розвивається, єдиної процедури проведення системного аналізу в наукових дослідженнях поки що немає. В ньому широко використовують методи системної динаміки, теорії ігор, евристичного програмування, імітаційного моделювання, програмно-цільового управління тощо.

ТЕМА 5. ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Поняття про наукову інформацію та її роль у проведенні наукових досліджень.
2. Джерела інформації та їх використання в науково-дослідній роботі.
3. Техніка роботи зі спеціальною літературою.

1. Поняття про наукову інформацію та її роль у проведенні наукових досліджень

На сучасному етапі розвитку ринкових відносин, коли темпи накопичення і передачі інформації зростають, виникло протиріччя між виробництвом інформації та можливостями її споживання, переробки і використання. Потрібні відповідні методика орієнтації наукових працівників на найбільш продуктивний пошук і використання відповідних інформаційних матеріалів. Слово «інформація» в перекладі з латинського означає роз'яснення. *Роз'яснення* – це відомості про **довкілля**, про процеси, які здійснюються в ньому, про події і стан, що сприймаються людьми, які керують машинами та системами. Це одне із загальних понять науки, що означає певні відомості, сукупність якихось даних, знань, детальна,

систематизована подача певного відібраного матеріалу, але без будь-якого аналізу.

Наукова інформація – це логічна інформація, яка отримується в процесі пізнання, адекватно відображає закономірності об'єктивного світу і використовується в суспільно-історичній практиці. Основні ознаки наукової інформації:

- вона отримується в процесі пізнання закономірностей об'єктивної дійсності, підґрунтя якої є практика, і подається у відповідній формі;
- це документовані або публічно оголошені відомості про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки, виробництва, отримані в процесі науково-дослідної, дослідно-конструкторської, виробничої та громадської діяльності.

Основні джерела науково-технічної інформації можна згрупувати в такому вигляді:

1. *Монографія* – це наукова праця, присвячена глибокому викладу матеріалу в конкретній, зазвичай вузькій галузі науки. Це наукова праця одного або декількох авторів. Вона має достатньо великий обсяг: не менше 50 сторінок машинописного тексту. Це наукове видання, що містить повне й вичерпне дослідження якоїсь проблеми теми.

2. *Збірник* – це видання, яке складається з окремих робіт різних авторів, присвячених одному напряму, але з різних його галузей. У збірнику публікуються закінчені праці з рекомендацією їх використання.

3. *Періодичні видання* – це журнали, бюлетені та інші видання з різних галузей науки і техніки. В періодичних виданнях можуть друкуватись праці і результати. Виклад матеріалу проводиться в популярній, доступній формі.

4. *Спеціальні випуски технічних видань* – це документи інформаційного, рекламного плану, аналітичні, статистичні дані з проблеми.

5. Патентно-ліцензійні видання (патентні бюлетені).

6. *Стандарти* – це нормативно-технічні документи щодо єдиних вимог до продукції, розробки, виробництву та застосуванню.

7. *Навчальна література* – це підручники, навчальні посібники, навчально-методична література.

8. *Надруковані документи* – це дисертації, звіти про науково-дослідну роботу, окремі праці. Це документи для студентів, аспірантів, які займаються науково-дослідною роботою: планові, звітні документи, статистичні та опубліковані доповіді, методичні та інструкційні матеріали.

9. *Науково-інформаційна діяльність* – сукупність дій, спрямована на задоволення потреб громадян, юридичних осіб і держави, що полягає в її збиранні, аналітико-синтетичній обробці, фіксації, зберіганні, пошуку і поширенні.

10. *Інформаційні ресурси* науково-технічної інформації – це систематизовані зібрання науково-технічної літератури і документації, зафіксовані на паперових та інших носіях.

11. *Довідково-інформаційний фонд* – це сукупність упорядкованих первинних документів і довідково-пошукового апарату, призначених для задоволення інформаційних потреб.

12. *Довідково-пошуковий апарат* – це сукупність упорядкованих вторинних документів, створюваних для пошуку першоджерел;

13. *Інформаційні ресурси спільного користування* – це сукупність інформаційних ресурсів державних органів науково-технічної інформації (бібліотека, фірми, організації);

14. *Аналітико-статистична обробка* науково-технічної та практичної інформації;

15. *Інформаційний ринок* – це система економічних, організаційних і правових відносин щодо продажу і купівлі інформаційних ресурсів, технологій, продукції та послуг.

Законом України «Про інформацію» визначено *головні принципи* інформаційних відносин:

- гарантованість права на інформацію;
- доступність інформації та свобода обміну нею;
- об'єктивність, вірогідність інформації;
- повнота і точність інформації;
- законність отримання, використання, поширення і зберігання інформації.

Право на інформацію мають усі громадяни України, юридичні особи і державні органи. З метою задоволення інформаційних потреб, органи державної влади та місцевого самоврядування створюють інформаційні служби, системи, мережі, бази і банки даних. Для прискорення відбору потрібної інформації і підвищення ефективності праці в Україні створена загальнодержавна служба науково-технічної інформації (НТІ). Вона включає галузеві інформаційні центри – Республіканський інститут, НТІ в НДІ, інформаційні центри, відділи НТІ в НДІ, конструкторських бюро на підприємствах.

У процесі наукових досліджень зустрічається таке поняття, як *галузі інформації*. Це сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про відносно самостійні сфери.

Розрізняють галузі інформації: політична; духовна; науково-технічна; соціальна; економічна; міжнародна.

Чітке знання термінів та їх сутності, а також галузей інформації дозволяє науковому досліднику оперативно їх знаходити, переробляти, узагальнювати та ефективно застосовувати для виконання відповідних завдань.

Значення і роль інформації в тому, що, по-перше, без неї не може бути проведено те чи інше наукове дослідження, по-друге, інформація досить швидко старіє, і потрібне постійне поновлення матеріалів. За даними зарубіжних джерел інтенсивність старіння інформації становить понад 10% на день для газет, 10% на місяць для журналів, 10% на рік для книг і

монографій. Окрім цього, інформація для дослідника є предметом і результатом його праці. Осмислюючи та опрацьовуючи потрібну інформацію, дослідник видає специфічний продукт: якісно нову інформацію. При цьому підраховано, що біля 50% свого часу дослідник витрачає на пошук інформації. Тому досить відповідальним етапом наукового дослідження є вміння оперативно знаходити і опрацьовувати потрібну інформацію з теми дослідження.

2. Джерела інформації та їх використання в науково-дослідній роботі

У процесі підготовки та проведення будь-якого дослідження можна виділити п'ять головних етапів:

- *етап накопичення наукової інформації*: бібліографічний пошук наукової інформації, вивчення документів, основних джерел теми, складання огляду літератури, вибір аспектів дослідження;

- *формулювання теми*, мети і завдання дослідження, визначення проблеми, обґрунтування об'єкту і предмету, мети, головних завдань, гіпотези дослідження;

- *теоретичне дослідження* – обґрунтування напрямів, вибір загальної методики, методів, розробка концепції, параметрів, формулювання висновків дослідження;

- *проведення експерименту* – розробка програми, методики, одержання і аналіз даних, формулювання висновків і результатів дослідження;

- *оформлення результатів* наукового дослідження, висновків, рекомендацій, уточнення наукової новизни та практичної значущості.

Як бачимо, дослідження розпочинається з аналізу інформаційних матеріалів з обраної теми. Інформацію поділяють на:

- оглядову (вторинну) огляд наукових матеріалів; релеративну, що міститься в описах прототипів наукових завдань;

- реферативну (вторинну), що міститься в анотаціях, резюме, рефератах;

- сигнальну (вторинну) - інформацію попереднього повідомлення;

- довідкову (вторинну) - систематизовані короткі відомості в будь-якій галузі знань.

Отже, при опрацюванні інформації її можна поділити на дві групи.

Первинна інформація – це вихідна інформація, **яка** є результатом безпосередніх соціологічних експериментальних досліджень, вивчення практичного (це фактичні дані, зібрані дослідником, їх аналіз і перевірка).

Вторинна інформація – це результат аналітичної обробки та публікації інформації з теми дослідження (це опубліковані документи, огляд інформації з теми). *Це:*

- інформаційні видання (сигнальна інформація, реферативні журнали, експрес-інформація, огляди);

- довідкова література (енциклопедії, словники);

- каталоги і картотеки;
- бібліографічні видання.

Ця інформація служить теоретичним та експериментальним підґрунтям, основою проведення наукового дослідження, є доказом наукової обґрунтованості роботи її, достовірності та новизни.

Достовірність – це достатня правильність, доказ того, що названий результат (закон, сукупність фактів) є істинним, правильним. Достовірність результатів і висновків обґрунтовується експериментом, логічним доказом, аналізом літературних та архівних джерел, перевірених на практиці. Є три групи методів доказу достовірності: аналітичні, експериментальні, підтвердження практики.

До найважливіших методів наукового пізнання належать аналітичні методи. Їх суть – доказ результату через логічні, математичні перетворення, аналіз статистичних даних, опублікованих і неопублікованих документів (облікових, планових, аналітичних, анкетних).

У процесі експерименту проводяться наукові дослідження порівнюються теоретичні та експериментальні результати. При зіставленні наукового результату з практикою необхідний збіг теоретичних положень з явищами, що спостерігаються в практичних ситуаціях. Тому для вивчення теоретичного підґрунтя теми дослідження потрібне глибоке опрацювання джерел інформації.

Знання опублікованої інформації дає змогу глибше осмислити науковий і практичний матеріал інших вчених, дослідників, виявити рівень дослідженості конкретної теми, підготувати огляд літератури з теми. Потрібну наукову інформацію дослідник отримує в бібліотеках та органах науково-технічної інформації.

Форми обслуговування читачів у бібліотеках майже скрізь однакові: довідково-бібліографічне обслуговування; читальний зал; абонемент або міжбібліотечний обмін (МБО); заочний абонемент; виготовлення фото і ксерокопій; виготовлення мікрофільмів.

Для опрацювання джерел з обраної теми **використовують** інформаційно-пошуковий апарат бібліотеки.

У бібліотеках застосовується інформаційно-пошукова мова бібліотечно-бібліографічного типу - **універсальна десяткова класифікація (УДК)**.

УДК систематизує всі людські знання у 10 розділах, де кожний розділ має десять підрозділів і т. ін. При цьому кожне нове поняття отримує свій числовий індекс

<i>Кодове позначення</i>	<i>Найменування індексу знань індексу знань</i>
0	Загальний
1	Філософія, психологія
2	Релігія
3	Суспільні науки, економіка туризму
4	Філософія, мовознавство
5	Математика, природничі науки

6	Прикладні знання
7	Мистецтво, прикладне мистецтво
8	Художня література
9	Літературознавство
10	Географія, історія.

Кодовим позначенням індексуються всі наукові знання, явища, поняття. І кожне нове знання при його виникненні знаходить своє місце. В залежності від потреб поділу інформаційно-пошукової мови до основних індексів додаються інші знаки, чим підвищується спеціалізація УДК.

Основою інформаційно-пошукового апарату бібліотек є *каталоги*. Це розташовані в порядку алфавіту картки з описом видань. В алфавітному каталозі – за прізвищами авторів та назвами публікацій незалежно від їх змісту; в предметному - картки з описом літературних джерел згруповані за предметними рубриками теж в алфавітному порядку основні каталоги формуються за принципом алфавіту або за принципом систематизації знань. Крім основних каталогів створюються допоміжні: каталог періодики, картотеки статей і рецензій. Основними каталогами є систематичний і алфавітний.

Алфавітні каталоги містять картки на книги, розташовані в алфавітному порядку прізвищ авторів чи назв, при цьому береться спочатку перша буква слова, за яким іде опис, потім – друга і т.д.

Систематичні каталоги містять картки на книги, в яких назви робіт розташовані за галузями знань, згідно з діючою класифікацією науки.

Предметні каталоги містять картки з назвами творів з конкретних проблем і питань одного змісту.

Щоб користуватись каталогами, потрібно добре знати принцип їх побудови.

Провідне місце належить *алфавітним каталогам*. По них можна встановити, які твори того чи іншого автора є в бібліотеці. Картки каталогу розставлені за першим словом бібліографічного опису книги: прізвища автора або назви книги, яка не має автора. Якщо перші слова співпадають, картки розставляються за другим словом. Картки авторів з однаковим прізвищем - за алфавітом їх ініціалів тощо.

В *систематичних каталогах* картки згруповані в логічному порядку за галузями знань. Послідовність розміщення карток відповідає визначеній бібліографічній класифікації – УДК.

Довідковий апарат систематичного каталогу включає посилання, відправлення, довідкові картки та алфавітно-предметний покажчик. Посилання вказує, де знаходиться література з близького чи суміжного питання («див. також»), відправні карточки («див.») показують в якому відділі знаходиться література з даного питання.

Предметний каталог концентрує близькі за змістом матеріали в одному місці, що дуже зручно для дослідника.

Ключем до каталогів бібліотеки є *бібліографічні покажчики*. Вони можуть бути різними за своїм завданням, змістом і формою. Для визначення

стану вивченості теми потрібно звернутись до інформаційних видань, які випускають інститути та служби науково-технічної інформації, центри інформації, бібліотеки і охоплюють всі галузі народного господарства. Тут можна ознайомитись не лише з відомостями про надруковані праці, а й з вміщеними ідеями та фактами. Їх характеризує новизна поданої інформації, повнота охоплення джерел і наявність довідкового апарату, що полегшує пошук і систематизацію літератури.

Збір та обробку цих матеріалів в Україні здійснюють Книжкова палата України, Український інститут науково-технічної і економічної інформації (**УкрІНТЕІ**), Національна бібліотека України ім. **В.І.Вернадського** та інші бібліотечно-інформаційні установи загальнодержавного або регіонального рівня.

Основна маса видань названих установ поділяється на три види: бібліографічні; реферативні; оглядові.

Поряд з інформаційними виданнями органів НТІ для інформаційного пошуку слід використовувати автоматизовані інформаційно-пошукові системи, бази і банки даних, Internet. Через службу Internet можна отримати різноманітну інформацію. Не випадково говорять, що Internet знає все.

За останні роки широко розвивається державна система збору, обробки, зберігання, ефективного пошуку та передачі інформації з використанням сучасної обчислювальної техніки. Розробкою методології створення ефективних інформаційних систем займається наука *інформатика*, яка має ряд специфічних напрямків розвитку:

- технічне створення автоматизованих інформаційно-пошукових систем;
- програмний – забезпечення обчислювальних машин програмами для користувачів;
- алгоритмічний - розробка алгоритмів змісту баз і банків даних.

Сукупність уніфікованих інформацій та послуг поданих в стандартизованому вигляді називається *інформаційним продуктом* – це спеціалізовані нормативні видання, державні стандарти, будівельні норми і правила тощо.

Накопичення і зберігання великих інформаційних масивів – *баз даних*, дозволяє систематизувати документи за ознаками певної тематики, а також формувати *банки даних*, для оперативного багатоцільового використання відповідної інформації.

Досить популярним за останні роки стало використання інформаційної WEB-сторінки комп'ютерів.

Чи не є мережа WEB протипагою бібліотеці?

Ця мережа дає можливість змінити найбільш важливі основи створення, розповсюдження і застосування знань у світі – в короткі терміни. Мільйони людей користуються мережею WEB для оперативного пошуку інформації, перевірки та дискусії.

Інтернет і WEB стають інформаційним джерелом для мільйонів людей. До того ж це найчастіше діти шкільного віку. Ці майбутні дорослі отримують

уміння і навички накопичення інформації та роботи з нею, і для більшості з них ця мережа є більш привабливою ніж бібліотека чи вчитель. Чому?

Її привабливість в тому, що користувачі мають доступ до інформації без будь-якої допомоги, участі чи керівництва другої особи (викладача, бібліотекаря) і можна використати в будь-який час доби, не потрібно нікуди їхати, тим більше, що інформація може отримуватись за потребою.

І все ж мережа WEB не є універсальною заміною бібліотеки.

В чому ж недоліки WEB?

1. Не вся інформація розміщена на сторінках WEB, а та, що є дуже коротка за обсягом, зміст який міститься в цифровій формі дуже обмежений порівняно з друкованими матеріалами.

2. WEB – не завжди відповідає стандартам достовірності. Більшість матеріалів публікована без рецензій, без перевірки, гарантій (наприклад, з медицини, це думки і бачення окремих авторів).

3. WEB – немає каталогізації (описання змісту, форми) є лише мінімальна структура інформаційних матеріалів.

4. Не забезпечується ефективний пошук інформації фундаментальних наукових знань, і вона більше підходить для обміну свіжою інформацією і спілкування.

В майбутньому бібліотека буде існувати як:

- спеціально встановлені фонди документів, які повинні знаходитись в приміщенні бібліотек;

- як фізичний простір для матеріалів в нецифровій формі і як пункт доступу для тих, хто не може дозволити собі мати необхідні засоби для отримання інформації;

- накопичення метаданих або опису змісту матеріалів, для посилання та полегшення пошуку інформації;

- збереження документів і пов'язаних з ними метаданих;

- сфера доступу та послуги по інструктуванню.

Банк даних є сукупністю наборів файлів, згрупованих у масивах даних.

Відомо, що в практиці міжнародних організацій у процесі обміну інформацією та при вирішенні завдань міжнародних економічних, науково-технічних, культурних, спортивних та інших зв'язків використовуються скорочені назви країн – блоки буквені та цифрової ідентифікації країн.

Міжнародна організація з стандартизації (ICO) розробила коди для кожної країни.

Щодо України традиційно вживають такі блоки буквені та цифрової ідентифікації:

- двобуквенний алфавітний код України -UA- рекомендований Міжнародною організацією з стандартизації (ICO) для міжнародних обмінів, який дає змогу утворювати візуальну асоціацію із загальноприйнятою назвою України без будь-якого посилання на її географічне положення або статус;

- трибуквений порядковий код - 804 - присвоєний статистичним бюро Організації об'єднаних націй і використовується для статистичних розрахунків.

ООН у своїй роботі також користується цими трьома блоками ідентифікації України.

Наукометрична база даних – бібліографічна і реферативна база даних, інструмент для відстеження цитованості наукових публікацій. Це також пошукова система, яка формує статистику, що відображає стан і динаміку показників значущості, активності та індексів впливу діяльності окремих вчених і дослідницьких організацій. Найбільш авторитетні міжнародні бази даних:

 <p>THOMSON REUTERS Web of Science</p> <p>http://wokinfo.com/</p>	<p>Web of Science – пошукова платформа компанії ThomsonReuters, яка об'єднує реферативні бази даних публікацій у наукових журналах і патентів, у тому числі бази, що враховують взаємне цитування публікацій. Web of Science охоплює матеріали з природничих, технічних, біологічних, суспільних, гуманітарних наук і мистецтва. Платформа оснащена вбудованими можливостями пошуку, аналізу та управління бібліографічною інформацією.</p> <p>На платформі Web of Science розміщено кілька колекцій, основна це Web of Science Core Collection, яка включає понад 12700 наукових видань з усього світу, в тому числі журналів відкритого доступу, і більше 160000 матеріалів конференцій, понад 59 мільйонів записів наукових публікацій, понад 1 мільярд посилань пристатейної бібліографії. Зміст оновлюється щотижня. Web of Science Core Collection включає:</p> <ul style="list-style-type: none">- Science Citation Index Expanded (1970-2016);- Social Science Citation Index (1970-2016);- Arts and Humanities Citation Index (1975-2016);- Conference Proceedings Citation Index (1990-2016);- Book Citation Index (2003-2016).
 <p>http://www.scopus.com/</p>	<p>Scopus – найбільша в світі реферативна і аналітична база наукових публікацій і цитувань видавничої компанії Elsevier, яка охоплює: 22245 академічних журналів (у тому числі 51 український) від 5000 різних видавництв, 58,3 мільйона рефератів, більше 120 тисяч книг, 5,5 мільйона матеріалів наукових конференцій, 390 галузевих видань, 25,2 мільйона патентних записів.</p> <p>Scopus не містить повних текстів, але надає посилання на них. Для статей є бібліографічні описи, анотації та списки цитованої літератури. Функціонал платформи дозволяє шукати всі статті, що посилаються на цю</p>

	<p>статтю; доступне сортування за кількістю цитувань статті (від найбільш цитованих до найменш).</p> <p>Доступ до Scopus потребує передплати, однак актуальний перелік включених видань завжди можна переглянути <u>на сторінці продукту</u>.</p> <p>Переглянути наявність інформації щодо публікацій певного автора можна <u>тут</u> , посилання <u>AuthorPreview</u></p>
 <p>http://www.scimagojr.com/</p>	<p>Scimago Journal&Country Rank (SJR) – аналітичний портал, що надає наукометричні показники по журналах і країнах. Публікує рейтинги публікаційної активності і статистику цитування журналів більше 230 країн світу на базі інформаційної системи Scopus (Elsevier BV).</p> <p>SCImago&CountryRank (SJR) враховує такі показники: загальна кількість опублікованих статей, цитувань, зважені показники цитувань по роках, індекс Гірша. Відображає середнє число цитат, отриманих у поточному році на статті, опубліковані в журналах за три попередні роки.</p> <p>Оновлюється два рази на рік. Ресурс знаходиться у вільному доступі.</p>
 <p>http://scholar.google.com.ua/</p>	<p>Google Scholar – є вільно доступною пошуковою системою, яка індексує повний текст наукових публікацій всіх форматів і дисциплін. Дозволяє без зусиль здійснювати великий пошук наукової літератури, а також знайти дослідження, які найбільш точно відповідають пошуковому запиту, серед величезної кількості наукових праць. Google Scholar містить відомості не лише про он-лайніві електронні варіанти, але і про друковані статті. Пошукова система Google Scholar повідомляє користувачеві назву, фрагмент тексту і гіперпосилання на документ. За гіперпосиланням «Citedby...» («Цитовано...») можна отримати відомості про те, скільки і які саме документи посилаються на конкретну публікацію в межах бази даних. У списку результатів може бути декілька посилань на матеріали, що відносяться до однієї і тієї ж статті.</p>
 <p>http://www.indexcopernicus.com</p>	<p>Index Copernicus (Польща) (Index Copernicus Journals Master List) – міжнародна наукометрична база, яка включає індексування, ранжування та реферування журналів, а також є платформою для наукової співпраці та виконання спільних наукових проєктів. База даних має кілька інструментів оцінки продуктивності, які дозволяють відслідковувати вплив наукових робіт і публікацій, окремих вчених або науково-дослідних установ.</p> <p>Щорічно вона публікує рейтинг видань та проводить детальний аналіз не тільки наукового рівня кожного журналу, але і його оформлення, розповсюдженості, привабливості для читачів тощо.</p>

3. Техніка роботи зі спеціальною літературою

Наукові дослідження базуються на досягненнях науки, тому не випадково кожна стаття, брошура, книга включає в себе посилання на попередні дослідження.

Доповідь, реферат, курсова (дипломна) робота мають бути пов'язані з інформаційними матеріалами і містити огляд літератури за тематикою дослідження, а це вимагає від дослідника наполегливої праці з науковою літературою.

Уміти працювати з книгою – це означає швидко розбиратися в її структурі, правильно оцінювати і фіксувати в зручній формі все, що здається цікавим і потрібним, для виконання наукового дослідження.

Вважається, що вивчення літератури з обраної теми слід починати із загальних робіт, щоб мати уявлення щодо основних питань, близьких до теми дослідження, а потім вести пошук нових видань спеціальної літератури.

При чому на першому етапі слід охопити якомога більше джерел, а потім поступово «відсіювати» зайві видання. Однак продуктивнішою є методика, за якою від самого початку роботи свідомо обмежується коло джерел, а вивчення починається саме з тих, що мають безпосереднє відношення до теми наукового дослідження. Як показує досвід, надмірне коло джерел інформації на довгий час гальмує вирішення конкретної наукової проблеми.

На початку роботи потрібно попередньо ознайомитись з відібраними джерелами. Методика читання наукової літератури дещо інша ніж художньої. Є «швидке» і «повільне» читання: побіжний огляд змісту книги або ретельне опрацювання. Побіжний перегляд змісту дає можливість ознайомитись з книгою в загальних рисах, коли досліднику стає зрозуміло, що в цій книзі міститься потрібна інформація і її потрібно ретельно опрацювати, або отримати лише загальну уяву. Тобто побіжний перегляд - це по суті «пошукове читання».

Текст має бути не лише прочитаним, а й опрацьованим з олівцем в руках, з певними нотатками. Якщо є власний примірник, або ксерокопія журналу, книги, можна робити позначки на полях.

Етапи вивчення наукових джерел інформації можна поділити на:

- загальне ознайомлення з вирішенням наукової проблеми;
- побіжний перегляд відібраної літератури і систематизація її відповідно до змісту роботи і черговості вивчення, опрацювання;
- читання за послідовністю розміщення матеріалу;
- вибіркове читання окремих частин;
- виписування потрібного матеріалу для формування тексту науково-дослідної роботи;
- критичне оцінювання записаного, редагування і чистовий запис як фрагменту тексту наукової роботи (статті, монографії, курсової (дипломної) роботи, дисертації тощо).

Можлива дещо інша методика опрацювання літературних джерел. Аркуш паперу ділять пополам вертикальною рисою. З лівої сторони записують зміст прочитаного, а з правої – свої зауваження з виділенням особливо значущих визначень, формулювань. Слід указувати не лише бібліографічний опис джерел, а й шифри предметних рубрик, які відповідають розділу наукової роботи, не випадково завжди говориться про необхідність читання «з олівцем в руках». Ведення записів при читанні літератури є обов'язковим, воно сприяє кращому засвоєнню прочитаного. Головне - зафіксувати уявлення про дане джерело інформації і по можливості передбачити майбутню потребу в даних, які містяться в книзі і в межах розумного взяти із неї все, що може знадобитися в подальшій роботі.

Існують практичні прийоми, які спрямовані на те, щоб записи в процесі читання відбирали найменше часу і щоб потім ними можна було легко скористатися. Якщо книга особиста, то записи можна робити прямо на полях, маючи при цьому свою систему умовних позначок.

Зазвичай застосовують три групи знаків:

- знаки схвалення окремих висловів в текст (підкреслення, знаки оклику);
- знаки нерозуміння, заперечення — хвилясте підкреслення, запитальні знаки, слова: для чого? як? звідки це? або посилання на іншу сторінку тексту;
- знаки доповнення - для фіксування додаткової інформації, пропозицій читача (пунктирна лінія, записи типу: «див. також»).

Якщо ж книга чужа чи бібліотечна безумовно робити в ній якісь позначки є ознакою відсутності культури. Тут потрібно використовувати записи в робочих зошитах, а краще на окремих аркушах, чи картках.

Зазвичай виписують лише найбільш суттєве для даної книги чи статті і те, що викликає певну професійну цікавість та особистий інтерес. Щоб уникнути повторень, записи треба проводити після ознайомлюючого «швидкого» читання.

При швидкому читанні книги можна робити паперові заставки в тих місцях, які здаються на перший погляд особливо цікавими.

Записи по ходу читання повинні бути зручними для використання і кваліфікованими. Вдумайтесь з цього приводу у висловлювання І.Павлова: «Навчіться робити чорнову роботу в науці. Вивчайте, співставляйте, накопичуйте факти. Яким би досконалим не було крило птаха, воно ніколи не змогло б підняти його вгору без опору на повітря. Факти – це повітря вченого. Без них ви не зможете злетіти. Без них ваші «теорії» пусті потуги».

В роботі з джерелами, накопиченні фактів з метою економії часу, потрібно прагнути до лаконізму, використовуючи різного виду скорочення. Система скорочення записів може бути індивідуальною, продуманою завчасно, виходячи з загальноприйнятих правил. Це може бути лише початок слова (аудиторія – ауд.), викидання середньої частини (видавництво - в-во, менеджмент – мен-т), введення косої риски у скороченні словосполучень (с/ариф – середнє арифметичне) та ін. Досвід свідчить, що при цьому темп записів може бути значно вищим - 40-70 слів за хвилину.

Велику економію часу дає також застосування умовних знаків – символів (більше «>», менше «<», дорівнює «=») і т.п.).

Розташування записів допомагає розумінню логічних зв'язків між окремими поняттями, їх ієрархію, виділення заголовків, ключових слів, розчленування тексту, підкреслювання, нумерація, різні кольори тощо.

Практичною рекомендацією є ведення записів лише на одній стороні аркушу. При цьому прискорюється пошук і систематизація, дає можливість робити будь-які вставки в тексті використовувати записи при підготовці доповідей, наукових статей, тощо.

В процесі опрацювання джерел слід відбирати лише наукові факти.

Науковий факт – це елемент, який лежить в основі наукового пізнання, відображає об'єктивні властивості процесів та явищ: новизну, точність та об'єктивність і достовірність. Слід відбирати найавторитетніші джерела, що містять останні дані, точно вказувати, звідки взято матеріал.

Особливою формою фактичного матеріалу є *цитати* – це дослівний уривок твору, чийсь вислів, що органічно вписується в текст наукової роботи як підтвердження чи заперечення певної думки. Тут потрібна особлива старанність, бо будь-яка недбалість у виписках даних повертається втратою додаткового часу на уточнення думки автора. Часто буває так, що окремі думки передаються своїми словами без дослівного виписування цитат.

Виходячи з змісту, автор здійснює аналіз і синтез, будує систему обгрунтованих доказів.

Цитати використовуються і для підтвердження окремих суджень, які висловлює дослідник. При цитуванні джерел слід дотримуватись правил:

- текст цитати починається і закінчується лапками і наводиться в тій граматичній формі, в якій він поданий у джерелі, із збереженням особливостей авторського написання. Наукові терміни, запропоновані іншими авторами не виділяються лапками, за винятком тих, що викликали загальну полеміку. У цих випадках використовується вираз «так званий»;

- цитування повинно бути повним, без скорочення авторського тексту і без перекручення думок автора. Пропуск слів, речень, абзаців при цитуванні допускається і позначається трьома крапками. Вони ставляться у будь-якому місці цитати (на початку, всередині, на кінці). Якщо перед випущеним текстом або за ним стояв розділовий знак, то він не зберігається;

- кожна цитата обов'язково супроводжується посиланням на джерело, ставиться порядковий номер за переліком літературних джерел з виділенням у квадратних дужках;

- при непрямому цитуванні (переказі думки), що дає значну економію тексту, слід бути гранично точним у викладенні думок автора, конкретним щодо оцінювання його результатів і давати відповідні посилання на джерело;

- цитати мають органічно «вписуватись» в контекст наукової роботи.

Досить складною роботою при виконанні наукового дослідження є огляд літератури з проблем. Щоб уникнути примітивності і помилок в аналізі літератури слід уважно систематизувати погляди вчених в такому порядку:

- сутність даного явища, процесу (позиція декількох авторів збігається в такому то аспекті);
- що становить зміст даного процесу чи явища (його компоненти, ланцюги, стадії, етапи розвитку);
- погляди вчених з приводу шляхів вирішення даної проблеми на практиці (хто і що пропонує);
- які труднощі, виявлені в попередніх дослідженнях, трапляються в практиці;
- які чинники, умови ефективного розвитку процесу чи явища в даній галузі виділені вченими.

Огляд джерел дає змогу визначити новий напрям наукового дослідження, його значення для розвитку науки і практики, актуальність теми.

Огляд літературних джерел дає можливість виявити професійну компетентність дослідника, його особистий внесок в розробку теми порівняно з уже відомими дослідженнями. Вивчення літератури здійснюється не для запозичення матеріалу, а для обдумування знайденої інформації і вироблення власної концепції, що може стати самостійною публікацією автора.

В кінці кожної роботи після висновків подається список використаних джерел. Джерела можна розміщувати в списку одним із таких способів: у порядку назви посилань у тексті (найзручніший); в алфавітному порядку перших літер прізвищ авторів або назв; у хронологічному порядку.

Посилання в тексті слід позначити номерами джерел, за якими вони зазначені у «Списку використаних джерел». Їх виділяють квадратними дужками. Наприклад, «...у працях [1-3; 7; 23] приділено особливу увагу дослідженням цього аспекту проблеми».

Якщо наводять цитату або статистичні дані з джерела з великою кількістю сторінок, крім номера зазначають сторінку, де взята цитата, наприклад: думку американського фахівця Ф.Котлера доцільно виділити такі етапи проведення маркетингового дослідження [43, с. 234]...».

Джерела, з яких запозичені таблиці та рисунки подають безпосередньо після таблиць та рисунків. Далі залишають два інтервали та продовжують текстову частину.

Посилання на рисунки, таблиці та формули в науковій роботі вказують їх порядковим номером, наприклад: «на рис. 2.3 можна побачити...» / «повернемося до табл. 1.3...» / «розрахуємо за формулою (2.1)...».

Відомості про джерела, які включені до списку, необхідно подавати згідно вимог державного стандарту. Приклади оформлення бібліографічного опису в «Списку використаних джерел»:

ПРИКЛАДИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ЗАПИСІВ у позатекстовому списку бібліографічних посилань відповідно до вимог нового ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»

Один чи більше авторів без редактора

Федорова Л.Д. З історії пам'яткоохоронної та музейної справи у Наддніпрянській Україні. 1870-ті – 1910-ті рр. Київ, 2013. 373 с.

Луць В.І., Киркач Т.Є., Мандріченко О.Є., Радченко А.О. Практикум з нарисної геометрії: навч. посібник. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2014. 118 с.

Zhovinsky E.Ya., Kryuchenko N.O., Paparyha P.S. Geochemistry of Environmental Objects of the Carpathian Biosphere Reserve. Kyiv, 2013. 100 p.

Один чи більше авторів із редактором

Воробей П.А. Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність: монографія / за ред. В.К. Матвійчука. Київ: Укр. академія внутр. справ, 1996. 116 с.

Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. коментар / О.І. Безпалова, К.Ю. Мельник, О.О. Юхно та ін.; за заг. ред. В.В. Сокурєнка; передм. В.В. Сокурєнка. Харків, 2016. 408 с.

Без автора (збірники, матеріали конференцій, книги за редакцією, укладачі, упорядники)

Україна в цифрах. 2007: стат. зб. / Держ. комітет статистики України. Київ, 2008. С. 185–191.

Правова основа діяльності органів державної влади: зб. нормат. актів / упоряд. П.М. Любченко. Харків: ФІНН, 2010. 303 с.

Electrodes of conductive metallic oxides / J.M. Honig et al. Amsterdam: Elsevier, 1980. 260 p.

Багатотомне видання

Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології: вибрані твори. Київ: Рад. школа, 1983. Т. 1. 480 с.

Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2. 784 с.

Франко І. Твори: у 50 т. Т. 45. Київ, 1986. 480 с.

Енциклопедія історії України: у 10 т. / ред. рада: В.М. Литвин (гол.) та ін.; Ін-т історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2005. Т. 9. С. 36–37.

Частина видання

Розділ книги

Наумов М.С. Напрями впливу інтелектуалізації економіки на розвиток ринкових відносин в Україні. Трансформаційні процеси в суспільстві в умовах інформаційної економіки: монографія / В.П. Решетило, М.С. Наумов, Ю.В. Федотова. Харків, 2014. С. 213–241.

Стаття в журналі, газеті

Яцків Я.С., Радченко А.І. Про ефективність видання наукових журналів в Україні. Вісник НАН України. 2012. № 6. С. 62–67.

Мозоль А.П. Злочинність мігрантів (кримінологічна характеристика). Вісник Університету внутрішніх справ. Серія «Право». 1999. Вип. 7. Ч. 2. С. 112–119.

Аврамцев О. Хронограф: події в історії. Слобідський край. 2015. 27 січня. С. 8.

Тези доповідей у матеріалах конференцій

Скальський В.Р. Становлення методу акустичної емісії в установах Західного наукового центру. Теорія і практика раціонального проектування, виготовлення і експлуатації машинобудівельних конструкцій: праці 2 міжнар. наук.-техн. конф. (Львів, 11–13 листопада 2010 р.). Львів, 2010. С. 9–10.

Борисова В.І. Зміст заповіту. Проблеми цивільного права та процесу: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О.А. Пушкіна (Харків, 27 травня 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2016. С. 20–24.

Електронні ресурси

Наукові публікації і видавнича діяльність НАН України. Київ, 2007. URL: <http://www.nas.gov.ua/publications> (дата звернення: 19.03.2014).

Вільчик Т.Б. Відповідальність адвоката перед клієнтом: напрями гармонізації законодавства України до європейських стандартів. Форум права. 2016. № 1. С. 30–36. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2016_1_7.pdf (дата звернення: 20.09.2016).

Харківський національний університет внутрішніх справ. Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Харківський> (дата звернення 15.09.2016).

Ahak N. Development of multi-agent system of neural network diagnostics and remote monitoring of patient. Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. 2016. Vol. 4, № 9(82). P. 4–11. DOI: 10.15587/1729-4061.2016.75690.

Кожухівський А.Д. Імітаційне моделювання систем масового обслуговування [Електронний ресурс]: практикум / Черкас. держ. технол. ун-т. Електрон. текст, дані. Черкаси, 2009. 1 електрон. опт. диск (CD-R).

Дисертації та автореферати (може бути не вказане місце захисту та повна назва спеціальності)

Черевко П.П. Створення юридичних осіб приватного права: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2008. 225 с.

Савченко Л.А. Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 1997. 27 с.

Дутко А.О. Юридичні конструкції та їх використання в законотворчій практиці України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»; Львівський держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2010. 20 с.

Закони та інші нормативні документи

Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 26.08.2016).

Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 / Президент України. Офіційний вісник Президента України. 2015. № 2. С. 14. Ст. 154.

Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. // База даних «Законодавство України». URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 26.08.2016).

Архівні документи

Науковий архів Інституту історії України НАН України. Ф. 2. Оп. 3. Спр. 170. № 1. Арк. 5.

Заява приват-доцента по кафедрі філософії Київського університету П. Светлова від 23.10.1919 про необхідність читання курсу гносеології. Державний архів м. Києва. Ф. 16. Оп. 469. Спр. 381. 13 арк.

Стандарти, патенти, препринти, каталоги

ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016. 16 с. ГОСТ Р 517721-2001.

Люмінисцентний матеріал: пат. 25742 Україна: МПК6 C09K11/00, G 01T1/28, G 21H3/00. № 200701472; заявл. 12.02.07; опубл. 27.08.07, Бюл. № 13. 4 с.

Панасюк М.І., Скорбун А.Д., Сплошной Б.М. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами. Чорнобиль: Ін-т пробл. безпеки АЕС НАН України, 2006. 7 с. (Препринт. НАН України, Ін-т пробл. безпеки АЕС; 06-1).

Національна академія наук України. Анотований каталог книжкових видань 2008 року. Київ: Академперіодика, 2009. 444 с.

ТЕМА 6. СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ: ОРГАНІЗАЦІЯ, ВИКОНАННЯ І КУЛЬТУРА АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ

1. Роль науково-дослідної роботи у процесі підготовки фахівця з міжнародних економічних відносин.

2. Форми науково-дослідної роботи студентів та її організація.

3. Курсові роботи/проекти студентів, які навчаються за спеціальністю 292 Міжнародні економічні відносини.

4. Кваліфікаційні роботи здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти.

5. Вимоги до оформлення студентських наукових робіт.

6. Культура академічної доброчесності в студентських наукових дослідженнях.

1. Роль науково-дослідної роботи у процесі підготовки фахівця з міжнародних економічних відносин

Науково-дослідна діяльність студентів є одним із найважливіших засобів підвищення якості підготовки фахівців з вищою освітою. Студенти після закінчення навчання здатні самостійно і творчо вирішувати наукові й практичні завдання. Досвід свідчить, що розвиток наукових досліджень безпосередньо впливає на якість навчального процесу, оскільки вони не лише визначають підвищені вимоги до рівня знань студентів, а й змінюють сам процес навчання, його зміст і структуру, підказують нові форми та методи проведення навчальних занять у вищій школі.

Результати науково-дослідної роботи відбиваються в нових курсах, лекціях і практичних (семінарських) заняттях. Студенти не лише отримують найновішу наукову інформацію від викладачів на лекційних і семінарських заняттях, лабораторних роботах і виробничих практиках, а й безпосередньо беруть участь у наукових дослідженнях. За рахунок цього вузівська наука має можливість омолоджувати наукові кадри, оскільки приплив молодих учених здійснюється постійно. Ця особливість дає великі переваги вищій школі як з точки зору розвитку самих досліджень, так і з точки зору підготовки наукових кадрів.

Тому специфіка роботи закладів вищої освіти потребує не формального, а **органічного поєднання навчально-виховної і науково-дослідної діяльності** викладачів, аспірантів і студентів. Наявність кафедр і спеціальностей різних профілів створює можливість проведення комплексних міждисциплінарних досліджень. У ЗВО активно розвиваються наукові дослідження на стику наук, зокрема економіки і міжнародного права, фінансів і політики, менеджменту та міжнародного бізнесу.

Особливого значення науково-дослідна робота набуває у підготовці **фахівців з міжнародних економічних відносин**, оскільки ця сфера характеризується високою динамічністю, глобальним масштабом і складністю економічних процесів. Участь студентів у наукових дослідженнях формує в них здатність аналізувати міжнародні ринки, оцінювати вплив глобалізації, інтеграційних процесів, економічних криз, торговельних воєн та санкцій на розвиток національних економік.

Науково-дослідна діяльність сприяє розвитку **аналітичного мислення, навичок роботи з міжнародною статистикою, офіційними звітами міжнародних організацій (ВТО, МВФ, Світового банку, ООН)**, а також уміння прогнозувати економічні процеси та обґрунтовувати управлінські рішення. Саме в процесі наукової роботи майбутні фахівці з МЕН набувають компетентностей, необхідних для професійної діяльності у сфері зовнішньоекономічної діяльності, міжнародного бізнесу, дипломатії та економічної аналітики.

Цілеспрямоване виконання наукових досліджень у межах студентських наукових гуртків, наукових товариств, участь у конференціях, підготовка курсових і кваліфікаційних робіт сприяє формуванню **всебічно розвиненої особистості фахівця**, здатного до самостійного наукового

пошуку, професійного зростання та адаптації до викликів сучасної світової економіки.

Таким чином, науково-дослідна робота є невід’ємною складовою професійної підготовки фахівця з міжнародних економічних відносин і важливим чинником формування його конкурентоспроможності на національному та міжнародному ринках праці.

2. Форми науково-дослідної роботи студентів та її організація

Організовує наукову роботу студентів випускова профілююча кафедра, яка є базовим методичним центром з наукової роботи зі студентами. Для керівництва науковими дослідженнями вона призначає наукових керівників. Науково-дослідна діяльність студентів включає в себе два взаємопов’язані напрями: – навчання студентів елементам дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості; – наукові дослідження, що здійснюють студенти під керівництвом професорів і доцентів за загальнокафедральною, загальнофакультетською чи вузівською науковою проблемою. Зміст і структура науково-дослідної діяльності студентів забезпечує послідовність засобів і форм її проведення відповідно до логіки навчального процесу, зумовлює наступність її від курсу до курсу, від однієї дисципліни до іншої, від одних видів занять до інших. Поступове зростання обсягу і складності набутих студентами знань, умінь, навичок у процесі виконання ними наукової роботи забезпечує вирішення таких основних завдань: – формування наукового світогляду, розширення наукової ерудиції, оволодіння методологією наукового дослідження; – прищеплення студентам навичок самостійної науково-дослідної роботи; – надання допомоги студентам у прискореному оволодінні спеціальністю, досягненні високого професіоналізму; – розвиток творчого мислення та індивідуальних здібностей студентів у вирішенні практичних завдань; – розвиток ініціативи, здатності застосовувати теоретичні знання у своїй практичній роботі; – створення та розвиток наукових шкіл, творчих колективів, виховання у вузі резерву вчених, дослідників, викладачів.

Науково-дослідна діяльність студентів ЗВО здійснюється за основними напрямками:

- науково-дослідна робота, що є складовою навчального процесу і обов’язкова для всіх студентів (написання рефератів, підготовка до семінарських занять, підготовка і захист курсових, дипломних робіт, виконання завдань дослідницького характеру в період виробничої практики на замовлення підприємств тощо);

- науково-дослідна робота студентів поза навчальним процесом (участь у наукових гуртках, виконанні госпрозрахункових наукових робіт у межах творчої співпраці кафедр, факультетів);

- робота в студентських інформаційно-аналітичних, юридичних консультаціях тощо;

- написання тез наукових доповідей, публікацій тощо.

3. Курсові роботи/проекти студентів, які навчаються за спеціальністю 292 Міжнародні економічні відносини

Курсовий проект є однією з найефективніших форм самостійної роботи студентів. *Мета курсового проекту* — допомогти студентові закріпити та поглибити теоретичні знання, здобуті у процесі вивчення навчальної дисципліни, пошук та аналіз літературних джерел, набуття навичок економічного прогнозування, формування сучасного мислення та професійності майбутніх спеціалістів, ознайомлення з міжнародним економічним потенціалом, оцінка ефективності господарських заходів у сфері міжнародних економічних відносин.

Курсовий проект як важлива форма навчального процесу покликана навчити майбутнього фахівця самостійно узагальнювати й аналізувати інформаційні джерела (монографії, підручники, навчальні посібники, публікації періодичної преси), статистичні і практичні матеріали, що характеризують міжнародні економічні процеси на різних рівнях господарювання.

Курсовий проект свідчить, наскільки знання, здобуті студентами в процесі вивчення дисципліни, є глибокими і фундаментальними; характеризує вміння студентів самостійно дослідити поставлені питання обраної теми.

У курсовому проекті студент має показати:

✓ знання і правильне розуміння закономірностей, що складаються у міжнародних економічних відносинах;

✓ уміння працювати з інформаційними джерелами, користуватись законодавчим та інструктивним матеріалом, викладати свою точку зору на проблемні питання та робити обґрунтовані висновки щодо оптимізації міжнародних економічних відносин;

✓ здатність використовувати здобуті теоретичні знання у процесі аналізу та узагальнення цифрового матеріалу, застосовувати сучасну методику дослідження з використанням таблиць, графіків, схем, діаграм та інших графічних рисунків.

У курсовому проекті студент повинен глибоко і всебічно розкрити зміст обраної теми, показати розуміння конкретних форм організації міжнародних фінансів у різних сферах суспільної діяльності, а також узагальнити у вигляді проекту пропозиції щодо вирішення досліджуваної проблеми. Особливу увагу слід приділити дискусійним питанням теорії і практики міжнародних економічних відносин. Якщо в економічній літературі відсутня єдина точка зору з питань, які досліджуються, слід навести думки кількох авторів, дати їх критичну оцінку та висловити свої міркування з даних питань. Це допоможе більш глибокому засвоєнню матеріалу.

Виконання курсового проекту передбачає такі етапи:

- вибір теми;
- підбір та вивчення літератури;
- складання попереднього плану;

- консультація з викладачем-керівником й уточнення плану курсового проекту (кожен студент має бути підготовленим до консультації, тобто ознайомитися із сутністю предмета дослідження, а також скласти план курсового проекту);

- написання та оформлення тексту курсового проекту;

- передання завершеної курсового проекту на кафедру для рецензування;

- доопрацювання роботи згідно із зауваженнями керівника;

- захист курсового проекту.

Вибір і обґрунтування теми курсового проекту

Вибір теми курсового проекту здійснюється студентом самостійно у межах переліку запропонованого викладачем або ж студент може запропонувати і свою тему курсового проекту за наявності достатнього обґрунтування доцільності її розробки.

У межах групи одну і ту ж тему може писати тільки один студент.

Тема курсового проекту повинна бути попередньо узгоджена з викладачем і, як правило, повинна містити слова «Шляхи підвищення ефективності...», «Удосконалення ...», «Управління ...», «Стратегія ...» тощо.

Вибравши тему, студент має чітко визначити мету курсового проекту, підібрати відповідну наукову літературу та нормативно-інструктивні матеріали. Літературні джерела студент підбирає самостійно. Роботу з літературою потрібно починати зі складання повного списку книг, статей, законів та нормативних документів.

Слід мати на увазі, що всі питання плану повинні являти собою єдине ціле, систему, у якій кожний наступний пункт є розвитком і доповненням попереднього. Формування питань плану не повинне дублювати назву курсового проекту.

Під час вибору теми курсового проекту студент повинен керуватись наступними міркуваннями:

- зв'язок обраної теми з науковими інтересами студента, раніше виконаними курсовими, індивідуальними, дослідницькими роботами, а в перспективі – з тематикою майбутньої випускної роботи;

- актуальність теми дослідження повинна пояснюватися важливими закономірностями розвитку сучасних міжнародних відносин;

- наявність бази даних для проведення емпіричного дослідження та інших аналітичних розрахунків.

Допускається виконання курсового проекту з подібної тематики кількома студентами у разі дослідження відмінних країн (регіонів), що дозволяє зробити порівняльний аналіз отриманих результатів і повинно відображатися у назві і змісті роботи.

Обрана студентом тема курсового проекту реєструється викладачем і затверджується у встановленому порядку, після чого студент не має права самостійно її змінити.

Студент несе відповідальність за дотримання встановлених вимог до курсового проєкту та часового регламенту її виконання.

Графік виконання курсового проєкту

Під час виконання курсового проєкту слід дотримуватись встановленого порядку виконання, що включає наступні етапи:

1. Вивчення методичних вказівок та рекомендацій щодо виконання курсових проєктів.

2. Вибір тематики дослідження.

3. Опрацювання літературних, методичних, довідкових видань, огляд статистичних баз для подальшого дослідження.

4. Визначення мети і кола завдань, що вирішуватимуться стосовно об'єкта дослідження.

5. Розробка попереднього плану курсового проєкту, що в подальшому затверджується викладачем; консультація з викладачем-керівником й уточнення плану курсового проєкту (*кожен студент має бути підготовленим до консультації, тобто ознайомитися із сутністю предмета дослідження, а також скласти план курсового проєкту*).

6. Опрацювання і аналіз матеріалів за напрямом дослідження у відповідності до затвердженого плану, складання бібліографії та огляду літератури на основі опрацьованих джерел.

7. Написання і оформлення курсового проєкту.

8. Представлення роботи на кафедру у встановлений термін.

9. Доопрацювання роботи згідно зауважень наукового керівника (рецензента).

10. Написання наукової статті по курсовому проєкту.

11. Підготовка до захисту і захист курсового проєкту.

Підбір та опрацювання літератури

На початковому етапі студент ознайомлюється зі станом опрацювання теми для обґрунтування її актуальності, вибору предмета дослідження та постановки завдань на основі літературних, довідкових, методичних, статистичних та інших матеріалів. Важливе місце має робота зі статистичним матеріалом, що в подальшому стане базою для аналітичної частини дослідження та емпіричних розрахунків. На основі опрацьованого матеріалу складається план роботи.

Під час вивчення літературних джерел студенту рекомендується здійснювати необхідні нотатки щодо бібліографії опрацьованого матеріалу, які у систематизованому вигляді дозволять проаналізувати сучасний стан досліджуваної проблеми, виявити перспективні напрями дослідження, сформулювати власне бачення змісту курсового проєкту, а в підсумку – полегшить коректне цитування використаної літератури за текстом курсового проєкту.

Під час опрацювання літературних джерел на особливу увагу заслуговують ідентифікації питань дискусійного характеру, які повинні аналізуватися під час дослідження і отримали авторську оцінку.

В результаті підбору та опрацювання літератури слід враховувати:

- список використаної літератури повинен містити не менше 45 джерел;

- допустиме використання Інтернет-джерел, проте вони повинні відображатись у списку використаних джерел точною Інтернет-адресою та не складати більшості опрацьованої літератури (за винятком електронної версії періодичних видань);

- варто зосередити увагу на роботі із фаховими виданнями, тематичними підручниками, посібниками, уникати використання газетних статей публіцистичного характеру;

- обов'язковим є використання нових актуальних праць датованих останніми 2 - 3 роками на час написання курсового проекту;

- використання іншомовних джерел підвищує інформативну та аналітичну цінність роботи.

Літературу студент підбирає самостійно – під час роботи у бібліотеках, або за допомогою опрацювання електронних джерел інформації. При необхідності можна звернутися до керівника. Роботу з літературою потрібно починати зі складання повного списку книг, статей, законів та нормативних документів. Для складання картотеки рекомендується використовувати такі каталоги:

- систематичний каталог наукової, навчальної та довідкової літератури університетської бібліотеки;

- каталог періодичних видань, довідників і нормативних матеріалів - у читальному залі бібліотеки;

- систематичні каталоги інших бібліотек.

На основі вивчення спеціальної літератури, нормативних документів, статистичних збірників студент складає розгорнутий план курсового проекту (можливо, в кількох варіантах), який погоджує з викладачем - керівником курсового проекту.

План - це основа роботи, тому його складання є одним із найважливіших етапів її підготовки. План повинен відобразити напрями дослідження обраної теми, логічний зв'язок між її окремими складовими частинами, проблемну постановку окремих питань. Із складеного плану видно, наскільки студент засвоїв матеріал обраної теми, як він зрозумів проблему в цілому і зумів виділити суттєві, головні напрями дослідження. Від правильно складеного плану багато в чому залежить і кінцевий результат виконаної роботи.

Після узгодження плану студент починає писати курсовий проект. Під час її написання план може уточнюватись. Уточнення додатково погоджуються з керівником.

Обсяг, структура і зміст курсового проекту

Курсовий проект повинен включати: зміст, вступ, перелік питань, що розглядаються (основний зміст), висновки, список використаних джерел, додатки.

Зміст подають на початку роботи. У змісті подають (із вказанням сторінок) перелік структурних компонентів курсового проекту: вступ, назви розділів та підрозділів, висновки, перелік використаних джерел, додатки (якщо вони є).

План курсового проекту повинен відображати послідовність дослідження у відповідності до його структурної схеми. Назви розділів та підрозділів мають відповідати затвердженому плану роботи. Зрозуміло, що дієвий план роботи можна розробити лише після предметного опрацювання значного масштабу літературних джерел. Слід врахувати, що назви окремих розділів та підрозділів не повинні дослівно повторювати тему курсового проекту, а також дублюватися між собою.

Вступ курсового проекту має розкривати актуальність теми курсового проекту, мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, стан вивчення проблеми в академічному середовищі, інформаційну базу та опис структури роботи. Всебічне пояснення актуальності обраної теми дослідження засвідчує вміння студента визначити назву теми із урахуванням її соціальної значимості, своєчасності, показує наукову обізнаність студента, його наукову зрілість і професійну підготовленість, а також слугує (що не менш важливо) своєрідною «візитною карткою» дослідження, яка багато в чому визначає ефективність подальшого ознайомлення із його змістом. Визначення актуальності обраної тематики курсового проекту повинно бути максимально прозорим, недвозначним, коротким (3 — 4 речення), але стилістично елегантним.

Після обґрунтування актуальності теми роботи подається мета дослідження і формулюються його основні завдання. Завдання дослідження перераховуються тезово у вигляді окремих тез, які починаються такими словами: *виявити ...*, *сформулювати ...*, *визначити ...*, *встановити ...*, *дослідити ...*, *проаналізувати ...* тощо. Такі чіткі формулювання в остаточному підсумку знаходять висвітлення у висновках роботи та коротких підсумках розділів. Мета дослідження пов'язана із об'єктом і предметом дослідження, а також з його кінцевим результатом і шляхом досягнення.

При з'ясуванні об'єкта, предмета і мети дослідження необхідно зважати на те, що між ними і темою роботи є системні логічні зв'язки.

Об'єкт дослідження (процес або явище, що породжує проблемну ситуацію і обране для вивчення). Об'єкт дослідження — це частина об'єктивної реальності, яка на цьому етапі стає предметом практичної і теоретичної діяльності людини як соціальної істоти (суб'єкта). На предмет дослідження (міститься в межах об'єкта) повинна бути спрямована особлива увага, оскільки він визначає тему курсового проекту. Предмет дослідження є таким його елементом, який включає сукупність властивостей і відношення об'єкта, опосередкованих людиною (суб'єктом) у процесі дослідження з певною метою в конкретних умовах. Структура роботи формується наступним чином: «Логіка дослідження зумовила структуру курсового проекту: вступ, ... розділи, висновки, список використаних джерел із ... найменувань, ... таблиць, ... рисунків та ... додатків. Загальний обсяг

... сторінок». Крім того, доцільно коротко (одним реченням) сформулювати суть кожного розділу.

Інформаційна база дослідження містить узагальнений перерахунок джерел, що були використані для написання роботи.

Рекомендований обсяг вступу до 3-х друкованих сторінок.

В основному змісті роботи виділяють наступні частини: теоретичну, аналітичну, проектну (для курсового проекту), теоретичну, аналітичну (для курсової роботи).

Теоретичну частину роботи варто розпочати оглядом літератури з проблеми дослідження. У даному розділі розкривається сутність та зміст явища, що розглядається у роботі, основних понять та категорій. Важливу роль відіграє використання відомих теоретичних конструкцій (моделей) та аналіз досвіду інших країн (регіонів) у вирішенні аналогічних проблем. Доцільно закінчувати теоретичну частину обґрунтуванням необхідності подальшого дослідження у даній галузі, висунувши попередню гіпотезу результатів дослідження.

Основою **аналітичної частини дослідження** є емпіричне дослідження. Даному дослідженню передують аналіз вихідних даних із зазначенням одиниць вимірювання. Для цього необхідно:

- розкрити сутність показників;
- визначити коло чинників, що впливають на динаміку їх змін;
- виділити залежні та незалежні змінні дослідження.

Наступним кроком є емпіричний аналіз основних функціональних залежностей. Отримані результати відображають безпосередньо у даному розділі у вигляді рівнянь чи таблиць та у додатках (зразок оформлення подано у додатках), після яких слідує їх опис.

Проектна частина є за своєю суттю рекомендаційною і включає: підсумок результатів, отриманих в аналітичній частині; обґрунтування пропозицій щодо вирішення проблем дослідження та рекомендацій щодо економічної політики держави у даній сфері.

Варто зауважити, що кожен розділ роботи повинен закінчуватись коротким висновком (2 - 3 речення), що включає підсумок викладеного та частково обґрунтовує зміст наступного розділу.

Висновки роботи являють собою стислий підсумок за розділами курсового проекту. Достатній обсяг даної частини роботи – 2 друковані сторінки.

У додатки до курсового проекту виносять різноманітні ілюстрації (рисунки, таблиці, діаграми, формули), що за обсягом розміщення перевищують 1 друковану сторінку, або детально не аналізуються в роботі, містять результати проміжних досліджень, розрахунків чи мають опосередковане відношення до самого дослідження, проте носять допоміжний характер.

Курсовий проект повинен бути виконаний самостійно. Усі наведені в тексті цитати та цифровий матеріал потрібно супроводжувати посиланнями на відповідні джерела. Якщо аналізується практичний матеріал, то слід указати об'єкт аналізу. обов'язковим для розкриття теми курсового проекту є

залучення цифрових даних. Джерелом їх можуть бути статистичні щорічники, спеціальні видання Уряду, дані податкової адміністрації тощо.

Цифровий матеріал має бути поданий у вигляді таблиць, схем, діаграм, графіків. Особливу увагу слід приділити їх правильному оформленню. Таблиці, схеми, діаграми тощо повинні бути логічним продовженням викладених теоретичних положень.

На кожену таблицю та інші ілюстрації треба давати посилання на джерело, супроводжувати їх аналізом змісту та висновками.

Одна з головних вимог до графічного і табличного матеріалу - їх наочність. Заголовки (назви) таблиць, схем, графіків, діаграм мають відображати основний зміст ілюстрованого матеріалу та вказувати на об'єкт і період, якого стосуються дані. У таблицях вказуються одиниці виміру, а в графіках та діаграмах - масштаб.

Наявність у роботі ілюстрацій, які називаються «рисунками» (схеми, діаграми, графіки), дає змогу викласти матеріал більш доказово, полегшуючи його сприйняття.

Рецензування і захист курсового проєкту

Виконаний та оформлений згідно вимог курсовий проєкт студентом подається на кафедру для перевірки та рецензування науковим керівником (*курсний проєкт студентів заочної форми навчання повинен бути зареєстрований в деканаті: печатка, дата, номер*). Для розгляду та рецензування приймаються лише курсові проєкти, що надійшли на кафедру у визначений термін, що встановлений кафедрою та повідомлений студентам завчасно.

Курсові проєкти, які надійшли на кафедру після офіційно встановленого терміну, приймаються лише у разі наявності пояснюючої записки, затвердженої завідувачем кафедри та за його безпосереднього дозволу. Курсовий проєкт, перевірений рецензентом, повертається студентові протягом 14 днів і рекомендується до захисту або на доопрацювання, про що вказують в рецензії. Курсовий проєкт рецензує викладач — керівник курсового проєкту. У рецензії відзначаються позитивні сторони і недоліки роботи, допущена чи не допущена вона до захисту. Роботи, які не відповідають установленим вимогам, повертаються на доопрацювання. Робота з незадовільною оцінкою підлягає переробленню протягом терміну, встановленого кафедрою.

До захисту курсовий проєкт не допускається у випадку, якщо:

- структура роботи не відповідає затвердженому плану;
- відсутня хоча б одна із структурних частин;
- у роботі простежується плагіат;
- відсутні посилання на використані джерела;
- викладений матеріал не відповідає змісту та темі проєкту;
- спостерігається схожість з раніше виконаними курсовими проєктами;
- відсутнє емпіричне дослідження чи розрахунки;
- робота виконана з відхиленням від затвердженої теми;
- оформлення роботи не відповідає встановленим вимогам.

У разі доопрацювання студент повинен представити на кафедру доопрацьований курсовий проєкт, рецензії та попередній варіант проєкту.

Обов'язковим елементом захисту є мультимедійна презентація роботи, що відображає її суть та зміст виступу студента. Рекомендований об'єм 10 — 15 слайдів.

Захист проєкту відбувається згідно графіка встановленого кафедрою і включає: коротку доповідь студента (5-7 хв.), у якій викладаються основні результати виконаної роботи та цикл питань комісії за темою роботи і відповідь на них (до 10 хв.).

Оцінка захисту курсового проєкту здійснюється викладачем згідно уніфікованих критеріїв:

- зміст роботи;
- оформлення;
- якість теоретичної, аналітичної та проєктної частин;
- огляд літератури;
- вільне володіння матеріалом;
- якість презентаційного матеріалу;
- відповіді на запитання.

Підсумкова оцінка, що вноситься у відомість та фіксується у заліковій книжці формується на основі середнього бала виставленого викладачем з урахуванням терміну здачі роботи та рецензії.

4. Кваліфікаційні роботи здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти.

Кваліфікаційна робота (з латин. мови «qualificare»– визначати, встановлювати якість) – це форма представлення результатів дослідження студентом, що засвідчує рівень його компетентності. Кваліфікаційна робота є творчим, самостійним видом навчально-наукової роботи студента, що виконується під керівництвом наукового керівника на завершальному етапі здобуття першого рівня вищої освіти (бакалавр) або другого рівня вищої освіти (магістр).

Кваліфікаційна робота першого освітнього рівня має засвідчити рівень здобуття студентом теоретичних знань і практичних умінь та навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю. Дипломна робота бакалавра є одним із перших самостійних ґрунтовних досліджень, у якому узагальнюються та критично осмислюються теоретичні передумови вирішення досліджуваної проблеми, обґрунтовуються та розробляються положення, а також рекомендації з використання отриманих результатів у практиці. Кваліфікаційна робота бакалавра дозволяє виявити потенціал студента, розвинути навички самостійного вивчення й узагальнення наукової літератури з будь-якого вузького питання, вишукувати нові невирішені наукові завдання.

Кваліфікаційна робота на другому освітньому рівні повинна продемонструвати глибину здобутих студентом теоретичних та практичних знань, умінь, навичок за обраною спеціальністю (чи спеціалізацією),

загальних засад методології наукової (професійної) діяльності. У магістерській кваліфікаційній роботі автор повинен самостійно проводити наукове дослідження на підставі отриманих знань, умінь і досвіду. Основними завданнями дипломної роботи магістра є вивчення та узагальнення теоретико-методологічних засад із обраного напрямку дослідження; проведення всебічного аналізу ситуації із застосуванням сучасного наукового інструментарію; розробка та оцінка альтернативних варіантів вирішення визначених проблем.

Керівництво процесом виконання кваліфікаційної роботи студента покладається на викладача випускаючої кафедри. Наукові керівники кваліфікаційної роботи обираються студентом з-поміж членів професорсько-викладацького складу кафедри. При цьому слід виходити з науково-освітньої спеціалізації викладачів та їх учбового навантаження. Після обрання теми дослідження студент пише заяву на ім'я завідувача кафедри з проханням затвердити конкретну тему та наукового керівника кваліфікаційної роботи. Закріплення тематики робіт за студентами, а також призначення наукових керівників і рецензентів робіт регламентуються наказом ректора ЛНТУ.

Назву теми роботи слід формулювати лаконічно. Назва роботи повинна відповідати спеціалізації, за якою студент здобуває освітній рівень, суті досліджуваної економічної проблеми, вказувати на мету дослідження і його завершеність. У назві роботи не бажано використовувати ускладнену термінологію псевдонаукового характеру, в якій не достатньо відображено суть проблеми.

Відповідальність за актуальність та відповідність тематики кваліфікаційної роботи профілю спеціальності, а також за дотримання календарного плану написання розділів роботи й загальний процес організації її виконання несе випускаюча кафедра і безпосередньо керівник роботи.

При підготовці кваліфікаційної роботи студент повинен прислухатися до вказівок наукового керівника. Проте за студентом залишається право вибору на висвітлення матеріалу роботи у власному розумінні (тоді свою точку зору студент може довести при захисті роботи). *Наукове керівництво* роботою передбачає: узгодження теми дослідження та оформлення науковим керівником завдання на виконання роботи; надання допомоги студентові в складанні календарного плану-графіка виконання роботи; надання студентові рекомендацій щодо підбору рекомендованих джерел для розкриття тематики дослідження; надання консультацій по ходу виконання кваліфікаційної роботи; здійснення перевірки роботи та визначення рівня її готовності до проходження захисту; періодичне інформування завідувача кафедри про перебіг виконання етапів роботи студентом; написання відзиву на роботу. В разі зриву студентом встановлених календарним планом термінів виконання роботи чи представлення незадовільної роботи, науковий керівник зобов'язаний доповісти про це завідувачу кафедри.

Завдання студента при підготовці кваліфікаційної роботи передбачає здійснення ним: вибору та затвердження теми; дослідження тематичних

літературних джерел; розробки та погодження з керівником плану роботи; підготовки тексту та оформлення роботи; періодичне подання на систематичний контроль керівнику поточних варіантів роботи, регулярне консультування з науковим керівником згідно графіку консультацій; усунення недоліків роботи, виявлених науковим керівником; вчасне представлення завершеної кваліфікаційної роботи; вивчення відгуку керівника та висновків рецензентів з метою опонування їм на захисті; безпосередньо захист дипломної роботи бакалавра (магістра).

Обов'язками рецензента кваліфікаційної роботи є: перевірка якості виконання роботи; написання рецензії на роботу. Кожна кваліфікаційна робота рецензується двома рецензентами – внутрішнім (з числа колективу професорсько-викладацького складу кафедри) та зовнішнім.

Виконавець кваліфікаційної роботи повинен дотримуватися етичних принципів та визначених правил норм законодавства про авторське право, якими керуються учасники освітнього процесу під час навчання. Дотримання академічної доброчесності виконавцем кваліфікаційної роботи передбачає: самостійність її виконання; застосування посилань на джерела інформації у разі використання чужих ідей, тверджень, відомостей; надання достовірної інформації про результати та власний внесок дослідження.

Конкретними фактами порушенням академічної доброчесності в кваліфікаційних роботах можуть бути:

а) *плагіат* – часткове або повне подання наукових результатів, отриманих іншими особами, як власних здобутків або відтворення в своїй роботі раніше опублікованих текстів інших авторів без зазначення їх авторства. Досить часто студенти використовують *самоплагіат*. Він передбачає використання власних попередніх праць в іншому контексті, без посилань на те, що такий текст вже був раніше використаний чи опублікований;

2) *фабрикування* – фальсифікування результатів досліджень, посилань у власних публікаціях, облікових та статистичних даних, що стосуються висвітлення стану та результатів діяльності об'єкту дослідження, самостійне написання зовнішньої рецензії до роботи, відгуку керівника, підробка його підписів, а також підробка підписів особи відповідальної за нормоконтроль, підробка підпису завідувача кафедри;

3) *обман* – завідомо неправдива інформація стосовно власної діяльності в ході виконання кваліфікаційної роботи.

Недопустимим також є *хабарництво*, як спроба надання (отримання) чи пропозиції щодо надання (отримання) коштів, майна чи послуг матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної вигоди під час виконання та захисту результатів кваліфікаційної роботи.

Конкретно плагіат у кваліфікаційних роботах може проявлятися в наступному: «клонуванні» роботи (коли виконавець роботи повністю, слово за словом, подає чужі результати дослідження за свої власні); використання «ефекту CTRL-C, CTRL-V» (виконавець роботи копіює частину тексту з одного джерела, не змінюючи її); перефразовування ідей та тверджень,

запозичених із інших джерел; запозичення частин тексту, результатів дослідження з власних, раніше опублікованих праць без посилання на них (особливо характерно проявляється у випадку, коли магістерська робота є продовженням розпочатих досліджень на етапі виконання бакалаврської роботи); використання в роботі цілого ряду матеріалів, взятих з інших джерел без належного їх цитування; використання в дослідженні цитат з посиланням на неіснуючі джерела або подача неточної інформації про джерела. Неприпустимо, коли виконавець кваліфікаційної роботи надмірно захоплюється цитуванням інших авторів (навіть за умови правильності його оформлення), переповнюючи цим текст роботи та позбавляючи її оригінальності. Також слід відходити від подачі правильної цитати із занадто тісною залежністю від її початкової редакції в оригінальному тексті.

Студент – автор кваліфікаційної роботи несе відповідальність за відомості, викладені у роботі, ухвалені рішення й правильність приведених розрахунків. Кваліфікаційна робота студента допускається до захисту лише після її перевірки на плагіат, яка здійснюється керівником роботи особисто. Для забезпечення себе від порушень норм академічної доброчесності, студент може самостійно здійснити перевірку роботи на плагіат. Для цього можна скористатися програмами пошуку плагіату, розміщеними в інтернеті.

Електронний варіант роботи автор подає особисто на випускаючу кафедру для формування репозитарію дипломних робіт бакалаврів та магістрів. Робота записується студентом на електронний носій інформації та переноситься до пам'яті системного блоку кафедральної ЕОМ з базою даних дипломних робіт. На електронному носіїв повинні міститися файл із текстом реферату роботи (ім'я файла має розпочинатися з прізвища автора на англійській мові, а далі назва типу роботи – Lorvi_ref.doc) та файл із текстом кваліфікаційної роботи (ім'я файла – Lorvi_bac.doc (для кваліфікаційної роботи бакалавра) або Lorvi_mag.doc (для кваліфікаційної роботи магістра)). Лише після цього процедура нормоконтролю (звісно після перегляду роботи на дотримання вимог по оформленню пояснювальної записки та презентації результатів) може вважатися завершеною. Кафедральний репозитарій кваліфікаційних робіт формує електронну інформаційну базу дипломних робіт з її обов'язковим захистом від злому та обмеженням числа осіб із правом доступу до неї. На кафедрі з числа її працівників повинна бути призначена відповідальна особа за наповнення та збереження репозитарію кваліфікаційних робіт.

Для забезпечення дотримання принципів прозорості та публічності, запобігання порушенню принципів академічної доброчесності, реферати до кваліфікаційних робіт мають бути розміщені на офіційному сайті факультету, де навчається студент.

За порушення академічної доброчесності в кваліфікаційних роботах їх автори можуть бути притягнені до відповідальності: повторне проходження захисту; зняття роботи із захисту з правом її коригування та повторення процедури захисту через рік; відрахування з університету. Міра відповідальності студента за порушення академічної доброчесності

визначається спеціальною комісією в складі декана факультету, відповідального за академічну доброчесність на факультеті, завідувача кафедри, представника студентської ради факультету. Підтвердження студентом факту самостійності виконання роботи та дотримання принципів академічної доброчесності фіксується у спеціальній заяві-підтвердженні, що завіряється студентом та прикріплюється в кінці роботи.

Процес виконання кваліфікаційної роботи слід розпочати з пошуку теми, осмислення її значення та обґрунтування актуальності. Полегшує вибір теми роботи тематичний перелік, що пропонується випускаючою кафедрою. При виборі теми студент повинен керуватися не лише внутрішніми схильностями, але й виходити з можливості отримання інформаційних джерел для проведення дослідження проблеми на прикладі конкретного об'єкта дослідження. За виняткових обставин студент може пропонувати свій варіант теми. Обрана тема роботи обов'язково погоджується з науковим керівником і затверджується на засіданні кафедри.

Після обрання та затвердження теми необхідно самостійно скласти план роботи. Він має включати вступ, два-три взаємопов'язані і логічно побудовані розділи, що дозволяють розкрити тему, а також висновки. Назви розділів і підрозділів повинні бути стислими, зрозумілими, пов'язаними з назвою роботи, але не мають повторювати її. Слід також визначитися з обсягом матеріалу для кожного пункту плану та погодити з керівником календарні терміни опрацювання теоретичного та емпіричного матеріалу.

Складання календарного плану-графіку кваліфікаційної роботи є досить важливим та відповідальним моментом, адже це дозволяє систематизувати працю дипломника, зробити її цілеспрямованою. Першим пунктом плану роботи має бути складання бібліографічного списку за тематикою роботи. Опрацьовуючи літературу здійснюють біглий перегляд джерел задля отримання інформації про їх зміст та цінність для роботи. Після цього здійснюють виписки потрібного тексту шляхом конспектування, ксерокопіювання, сканування чи списування тексту. Виписки доцільно здійснювати своїми словами, передаючи основний зміст прочитаного джерела або цитуючи його (кожну цитату потрібно фіксувати мовою оригіналу і обов'язково брати в лапки). При цьому слід ретельно занотувати бібліографічні дані про джерела, з яких робляться виписки та звернути увагу на обов'язковість посилання на джерела. Робота не повинна включати весь зібраний матеріал. Текст роботи слід підкріпити лише тими вставками з літературних джерел, які дають можливість більш повно розкрити зміст теми. При написанні роботи не слід надмірно зловживати цитатами та витягами з літературних джерел.

При підборі літературних джерел слід використовувати предметні та алфавітні каталоги бібліотеки, спеціальні бібліографічні довідники, тематичні збірники літератури, статті журналів, збірники наукових праць і наукових статей, навчально-методичні посібники, монографії. Студенти можуть використовувати ресурси бібліотеки ЛНТУ (читальний зал економічної літератури, електронний репозитарій), Волинської обласної

універсальної наукової бібліотека імені Олени Пчілки. При підготовці кваліфікаційної роботи можна використовувати матеріали, які отримані через мережу Інтернет та інші електронні засоби інформації (з обов'язковим посиланням на них). Йдеться про ресурси Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (електронний фонд тематичних та видових збірань публікацій), репозитарії електронних версій книг бібліотек України, навчальних закладів, електронні ресурси науково-дослідних установ, центральних органів влади тощо.

Загалом успішне виконання роботи передбачає: висвітлення теоретичних аспектів проблеми, що досліджується, аналітичне дослідження проблеми, здійснення власного пошуку шляхів вирішення проблеми та складання обґрунтованого висновку по результатах дослідження. На завершальному етапі важливо ретельно вивірити та оформити кінцеві результати кваліфікаційної роботи. У кваліфікаційних роботах потрібно стисло, логічно та аргументовано викладати зміст та результати досліджень, уникати загальних слів, бездоказових тверджень і тавтології. Текст слід подавати науковим стилем, представляючи інформацією, яка б викликала інтерес до роботи, її основних ідей та висновків автора. Для цього наукову інформацію необхідно викладати у найповнішому вигляді, обов'язково розкриваючи хід та результати дослідження, з детальним описом методики дослідження. Повнота наукової інформації має відобразитися на основі обґрунтованих гіпотез у деталізованому фактичному матеріалі.

До захисту кваліфікаційної роботи на засіданні Екзаменаційної комісії (ЕК) допускаються студенти, котрі виконали всі вимоги навчального плану, пройшли фахову, переддипломну практику, у встановлені терміни представили роботу та позитивні відгуки й рецензії на неї.

Дипломна робота може бути не допущена до захисту, якщо: при написанні студент відійшов від суті висвітлення теми роботи (структура та фактичний зміст роботи не збігаються); має місце безсистемний виклад матеріалу, повторення в тексті одних і тих же положень; присутнє дослівне списування матеріалу з літературних джерел без посилання на них; має місце механічне копіювання кваліфікаційних робіт із мережі Інтернет; робота не відповідає встановленому обсягу; використовується застарілий або сфальсифікований фактологічний матеріал; робота оформлена без дотримання встановлених вимог.

Після остаточного оформлення та представлення кваліфікаційної роботи науковий керівник пише відгук. У відгуку наукового керівника оцінюється теоретико-практичний рівень дослідження, ступінь самостійності виконання, готовність роботи до захисту, відзначаються її переваги та недоліки. Студент, ознайомившись із відгуком керівника, усуває всі критичні зауваження й представляє роботу для проходження нормоконтролю. Якщо робота відповідає вимогам щодо оформлення, то автор може здати її до палітурного цеху (друкарні) для переплетіння в тверду палітурку.

Оформлену таким чином кваліфікаційну роботу студент зобов'язаний представити на кафедру в установлені терміни, але не пізніше, ніж за два

тижні до визначеної дати захисту. Потім робота потрапляє на рецензування до рецензентів. Рецензенти роботи поділяються на внутрішніх та зовнішніх. Внутрішні рецензенти призначаються згідно наказу про затвердження тематики робіт з-поміж професорсько-викладацького складу кафедри. Зовнішніми рецензентами можуть виступати викладачі з науковими ступенями та вченими званнями з інших навчальних закладів, висококваліфіковані фахівці, котрі представляють суб'єкти господарювання за матеріалами яких виконується дослідження. В зовнішній рецензії має бути визначена актуальність обраної теми, практична значимість виконаної роботи, дана характеристика щодо розкриття теми роботи, відповідність її змісту до завдання. Рецензент робить висновок щодо використання в роботі сучасних методів дослідження. Наприкінці рецензії дається загальна оцінка роботи (оформлення, стиль, грамотність викладання). За бажанням рецензент може висловити зауваження та думку про оцінку роботи (відмінно, добре, задовільно, незадовільно), робить висновок щодо можливості допущення її захисту перед ЕК. Зовнішня рецензія має бути обов'язково завірена підписом та печаткою установи, де працює рецензент. **Після видачі рецензії студенту вносити доповнення і зміни у роботу не дозволяється.**

На основі представлених матеріалів завідувач кафедри приймає рішення про допуск дипломника до захисту. Про це засвідчує його підпис на титульному аркуші кваліфікаційної роботи. Після погодження роботи із завідувачем кафедри студент спрямовується в деканат факультету для оформлення супровідних документів. Студент, кваліфікаційна робота котрого не відповідає вимогам щодо змісту та оформлення, написана без дотримання затвердженого плану, не містить матеріалів конкретного дослідження проблеми, немає обґрунтованих пропозицій до захисту не допускається. У разі негативного рішення скликається засідання кафедри за участю керівника та виконавця роботи, складається окремий протокол засідання кафедри, витяг із якого передається на розгляд декану факультету.

Задля покращення підготовки та підвищення якості робіт дипломників на випускаючій кафедрі може здійснюватися попередній захист кваліфікаційних робіт, терміни якого визначаються завідувачем кафедри й передують процедурі основного захисту. Безпосередньо захист кваліфікаційної роботи проводиться на відкритому засіданні ЕК. Для ЕК студент представляє наступні матеріали: машинописний екземпляр роботи в твердій палітурці, демонстраційно-ілюстративні матеріали роботи (графіки, таблиці), що супроводжують публічний виступ на захисту; відгук керівника роботи; рецензії на роботу; довідку про впровадження результатів дослідження (лише для тих кваліфікаційних робіт, де мало місце впровадження результатів дослідження в господарську практику); довідку про успішність (з деканату). Зазначені матеріали вкладаються до двох конвертів, які приклеюють на звороті твердої обкладинки кваліфікаційної роботи.

Захист роботи відбувається наступним чином: оголошується секретарем ЕК інформація про захист конкретного студента (вказується прізвище) та

його тема дослідження; здійснюється доповідь студента (тривалість 5-7 хвилин) з наочною презентацією результатів дослідження; студент дає відповіді на запитання голови та членів ЕК і присутніх на захисті; секретарем оголошується відгук керівника та зміст рецензій (зчитуються позитивні та негативні моменти в роботі); студент дає відповіді на зауваження керівника і рецензентів. Відповіді студента на запитання повинні бути короткими, конкретними та аргументованими. У відповідях на запитання членів ЕК та присутніх слід сповідувати принципи культури мовлення та дотримуватися регламенту й етики наукових повідомлень. Загальна тривалість захисту роботи студентом не повинна перевищувати 30 хв.

Особливу увагу слід звернути на підготовку доповіді. В ній структурно слід виділити вступну частину з обґрунтуванням актуальності вибору теми, зазначенням мети, завдань дослідження, об'єкту та предмету дослідження; інформацію про виконану роботу (виділяється те, що автором самостійно зроблено, проаналізовано, розраховано, доведено); інформацію про результати дослідження (зміст висновків та пропозицій роботи). Під час доповіді не слід робити довгих багатозначних пауз, якщо в роботі відсутня наукова новизна, то слід говорити лише про практичну значимість роботи.

Презентація результатів дослідження повинна складатися з матеріалів, що ілюструють основний зміст виступу, звільняючи доповідача від необхідності характеризувати статистичний матеріал словами (графіки, таблиці, схеми). Рекомендується кожному члену ЕК додатково при захисті надати роздатковий матеріал. Кількість одиниць графічного матеріалу залежить від теми роботи та її складності. Презентація виступу може містити: короткий теоретичний вступ (зазначаються ті, хто займався досліджуваною проблемою) (1 слайд); мета, завдання та гіпотези дослідження (1 слайд); методика дослідження (1 слайд); опис результатів дослідження (залежить від виду роботи); висновки, пропозиції та рекомендації (до 4 слайдів).

Оцінювання кваліфікаційної роботи здійснюється за результатами її захисту перед ЕК. При оцінюванні роботи враховуються: оцінки роботи рецензентами; оцінка роботи науковим керівником; якість виконання роботи; рівень доповіді студента та точність відповідей на запитання на захисті роботи.

Студент, котрий отримав на захисті кваліфікаційної роботи незадовільну оцінку відраховується з університету і йому видається академічна довідка установленого зразка. Він має право бути повторно допущеним до захисту кваліфікаційної роботи через рік, після офіційного поновлення для захисту роботи. Така ж процедура передбачена для тих студентів, котрі завершили теоретичний курс, але вчасно не представили роботу до захисту.

Якщо голоси членів ЕК в оцінюванні кваліфікаційної роботи розділилися порівну, то для прийняття остаточного оціночного судження вирішальним є голос голови ЕК. На відкритому засіданні в день захисту голова ЕК повідомляє рішення про оцінку робіт. Оцінка роботи, виставлена ЕК, заноситься секретарем до протоколу засідання ЕК та у залікову книжку і

затверджується підписами голови і членів ЕК. Позитивна оцінка ЕК привселюдного захисту роботи студентом є підставою для присвоєння йому відповідної кваліфікації та видачі диплому.

Структура та зміст кваліфікаційної роботи

Кваліфікаційна робота складається з таких частин:

- 1) титульна сторінка;
- 2) завдання до роботи;
- 3) анотація роботи українською та іноземною мовами із зазначенням ключових слів;
- 4) зміст роботи;
- 5) перелік умовних позначень та скорочень (за необхідності);
- 6) вступ;
- 7) теоретичний розділ;
- 8) аналітичний розділ;
- 9) проектно-рекомендаційний розділ (для дипломної роботи магістра);
- 10) висновки та пропозиції (для дипломної роботи магістра – висновки);
- 11) список використаних джерел;
- 12) додатки.

Анотація (обсяг – 1 сторінка українською мовою. На окремі сторінки подають анотацію іноземною мовою) скорочено відображає головний зміст роботи. Текст анотації повинен відображувати об'єкт дослідження, мету роботи. В ній також зазначають про методики, які було використано, вказують на головні результати дослідження та їх практичну спрямованість. Текст анотації має викладатися мовою ділових документів та містити стандартизовану термінологію. Маловідомих термінів і символів слід уникати.

Наприкінці анотації наводяться ключові слова (слово або стійке словосполучення, яке має смислове інформаційне навантаження) відповідною мовою. Ключовими є такі слова, які виражають окреме поняття, суттєве для розкриття змісту тексту роботи. Їх сукупність повинна відображати основний зміст роботи. Ключові слова подають у називному відмінку та друкують у рядок через кому. Кількість ключових слів становить від п'яти до десяти.

Структура роботи повинна відповідати її змісту. *Зміст* спрямований на висвітлення головної ідеї роботи. Зміст повинен містити усі (за винятком титульної сторінки, завдання та анотації) складові частини структури роботи: перелік умовних позначень (за наявності), вступ, найменування усіх розділів, підрозділів, висновки, список використаних джерел, додатки із позначенням нумерації їх початкових сторінок. Заголовки змісту повинні точно повторювати заголовки у тексті. Скорочувати заголовки в змісті або подавати їх в іншій редакції порівняно із заголовками в тексті не можна. Зміст найкраще оформляти у вигляді таблиці з двох стовпців (зовнішні та внутрішні рамки таблиці не відображають), один із яких містить назви розділів, підрозділів, а інший – нумерацію сторінок.

Перелік умовних позначень використовують у роботі за потреби подачі специфічної термінології, маловідомих скорочень, нових позначень тощо. В такому випадку їх перелік може бути поданий у вигляді окремого списку перед вступом. Перелік друкується двома колонками, в яких ліворуч за алфавітом наводяться умовні скорочення, а праворуч – їх детальна розшифровка (додаток В). Якщо в роботі спеціальні терміни, скорочення, позначення тощо повторюються менше трьох разів, їх перелік не складають, а подають розшифровку в тексті при першому згадуванні.

Вступ кваліфікаційної роботи (обсяг – 2-3 сторінки) має розкривати науковий стан і значимість вирішуваної проблеми. У вступі слід послідовно відобразити наступні елементи: обґрунтування актуальності вибору теми роботи; стан вивченості проблеми; мету і завдання роботи; об'єкт дослідження; предмет дослідження; методику дослідження; джерела інформаційної бази дослідження. Для дипломних робіт магістра у вступі додатково слід відмітити практичне значення роботи, наукову новизну одержаних результатів (за її наявності), апробацію результатів дослідження та зазначити кількість публікацій автора в сфері вивчення досліджуваної проблеми.

Обґрунтування актуальності теми дослідження має бути коротким, слід наголосити на суті проблемної ситуації, показати її своєчасність та значимість. При розкритті ступеня вивченості проблеми слід вказати ким, коли і які аспекти проблеми досліджувалися, і наскільки глибоко. Якщо тема достатньо розроблена у науковій літературі, слід обґрунтувати доцільність та напрями її подальшого доопрацювання.

Мета роботи – це те, що намагаються отримати при проведенні дослідження (наприклад: виявлення недоліків і проблем, обчислення нових показників, розробка або поліпшення методики, оцінка рівня розвитку, визначення властивостей об'єкту і т.д.). Мета формулюється чітко, зазвичай, одним реченням. Завдання роботи – це етапи, послідовність виконання роботи, дії, які слід здійснити, щоб досягти поставленої мети (вирішити проблему). Як правило, кожен із пунктів завдання розпочинається словами: розглянути; визначити; обґрунтувати; висвітлити; опрацювати; проаналізувати; вивчити; систематизувати; узагальнити; з'ясувати тощо. Зазвичай кожне із завдань відповідає змісту підрозділів кваліфікаційної роботи.

Об'єкт і предмет дослідження співвідносяться між собою як загальне і часткове. Об'єкт дослідження – це те, що породжує проблемну ситуацію і вибране для вивчення. Об'єктами дослідження дипломної роботи бакалавра можуть виступати організаційні одиниці (суб'єкти господарювання), предметні, функціональні сфери діяльності. При цьому горизонт дослідження має охоплювати не менше трьох років. Для дипломної роботи магістра слід орієнтуватися на збільшення часового діапазону дослідження одного об'єкта в межах не менше п'яти років або обирати для дослідження декілька об'єктів із часовим горизонтом їх вивчення за останні три роки.

Предмет дослідження – це те, що знаходиться у межах об'єкту дослідження, теоретичне відтворення об'єктивної дійсності. Предмет дослідження визначається темою дослідження. Визначення предмета дослідження по суті виступає формою конкретизації досліджуваної проблеми. В якості предмета дослідження можуть бути: процес, сфера, вид діяльності, вид ресурсів й т. ін., що є складовими об'єкта дослідження.

У вступній частині слід подати також перелік використаних у ході проведення дослідження методів і коротко зазначити, яку роль вони відіграли в досягненні поставленої мети. В ході дослідження можна використовувати емпіричні методи дослідження (спостереження, експеримент, порівняння, опис, вимірювання), методи теоретичного пізнання (гіпотетико-дедуктивний метод, сходження від абстрактного до конкретного), загально логічні методи (аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, системний підхід, статистичні методи).

Джерела інформаційної бази дослідження слід згрупувати за типами і видами, розділити за важливістю. Інформаційну базу роботи формують законодавчі та нормативні акти; статистичні та фінансові дані підприємства, організації, установи; результати соціологічних опитувань та фактологічні дані розміщені у спеціалізованих виданнях; матеріали конференцій, монографічні дослідження.

Дипломна робота магістра є самостійною навчально-дослідницькою працею. Тому в ході її виконання не завжди вирішуються наукові проблеми. Проте інколи такі роботи мають науково-дослідницький характер, що вимагає виділення у вступі елементів наукової новизни (наукова новизна одержаних результатів). При цьому в стислій формі описують нові наукові рішення, запропоновані особисто автором роботи. Необхідно показати відмінність отриманих результатів від відомих раніше, описати ступінь новизни (вперше одержано, удосконалено, дістало подальший розвиток). Кожне наукове положення слід чітко формулювати, виокремлюючи його основну сутність і зосереджуючи особливу увагу на рівні досягнутої при цьому новизни. Не можна вдаватися до викладу наукового положення у вигляді аотації, коли просто констатують, що в роботі зроблено, а сутності і новизни із написаного виявити неможливо.

Авторам магістерських робіт у вступі слід зазначати про практичне значення отриманих результатів. У дипломній роботі магістра, що має теоретичне значення, треба подати відомості про наукове використання результатів досліджень або рекомендації щодо їх використання, а в роботі, що має прикладне значення – відомості про практичне застосування отриманих результатів або рекомендації щодо їх використання. Відзначаючи практичну цінність отриманих результатів, необхідно подати інформацію про ступінь готовності до використання або масштаби використання.

Апробація результатів дослідження та публікації – тут вказується, на яких конференціях, семінарах, круглих столах оприлюднено результати досліджень, що включені до роботи, наводиться кількість наукових праць, в тому числі опублікованих самостійно та в співавторстві.

При написанні основних розділів кваліфікаційної роботи, слід пам'ятати, що розподіл матеріалу на розділи та підрозділи, їх послідовність має бути логічно виправданою. Назви розділів повинні відображати вирішувану проблему.

Теоретичний розділ кваліфікаційної роботи (обсяг – 12-15 сторінок для диплому бакалавра та 15-18 сторінок – для диплому магістра). Назва цього розділу повинна змістовно відображати сутність проблеми, яка розглядається в роботі. У першому розділі теоретичної частини роботи подають огляд літератури із досліджуваної проблеми та теоретичні міркування автора роботи. Тут важливо послідовно, цілісно й лаконічно висвітлити ступінь розкриття проблеми в сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі зазначивши ті аспекти проблеми, які слід вивчити. Важливо подавати різні погляди на проблему та відмічати власне ставлення до тих чи інших положень. У цій частині роботи можна розглядати понятійний апарат теми дослідження, уточнювати наукові категорії та поняття, із якими автор передбачає мати справу.

В цьому розділі автор може висловлювати припущення щодо очікуваних результатів роботи – формулювати гіпотези дослідження. Гіпотези виступають своєрідною формою осмислення фактичного матеріалу, містком для переходу від фактів до теорії. Без гіпотези неможливо розпочати дослідження, оскільки невідомо, з якою метою необхідно його проводити, що і як спостерігати. Формулюючи гіпотези дослідження, необхідно враховувати, що гіпотеза не повинна містити поняття, які теоретично або експериментально не можуть бути інтерпретовані. Гіпотези слід формулювати як припущення. Крім того їх потрібно формулювати так, щоб можна було перевірити. Залежно від типу дослідження, яке проводиться в роботі (пошукове, аналітичне або експериментальне), формулюють гіпотези різного типу: структурно-описові, функціонально-описові або пояснювальні. Гіпотеза у процесі дослідження може уточнюватися і змінюватися залежно від отриманих результатів.

Для перевірки гіпотези автор роботи розробляє і описує конкретну процедуру і техніку дослідження, що вимагає включення до теоретичної частини роботи питання, що розкриватиме визначення методів дослідження і обробки результатів.

Аналітичний розділ кваліфікаційної роботи (обсяг – 21-24 сторінки для дипломної роботи бакалавра та 24-27 сторінок – для дипломної роботи магістра) передбачає конкретний аналіз стану проблеми, що досліджується. У розділі слід здійснити ґрунтовний аналіз стану функціонування досліджуваного суб'єкта економіки за останній період часу (мінімальний часовий період дослідження – 3 роки; останній рік дослідження повинен передувати рокові написання та захисту роботи – для дипломних робіт бакалавра та магістра, де дослідження здійснюється по більше, ніж одному об'єкту; мінімальний період дослідження в 5 років встановлено для магістерських робіт, де досліджується один об'єкт). У ході викладення матеріалу цього розділу приводять результати емпіричних чи

експериментальних досліджень на основі методик, зазначених у першому розділі роботи. В основній частині другого розділу слід утримуватися від представлення проміжних результатів дослідження та таких, які не дають підстави робити обґрунтовані висновки.

Проектно-рекомендаційний розділ виконується для дипломних робіт магістра (обсяг – 15-25 сторінок). У розділі слід представити характеристику напрямів вдосконалення діяльності чи функціонування предмету дослідження, можливе подання рекомендацій автора з практичної сторони вирішення досліджуваної проблеми. У розділі також можна представити конкретний проект, який спрямований на вирішення проблеми, яка була розглянута й проаналізована в попередніх розділах роботи.

Висновки є завершальною частиною кваліфікаційної роботи (обсяг – 3 сторінки для дипломної роботи магістра). Вони містять стислий виклад реалізованих дослідницьких завдань та основних напрацювань роботи. Висновки повинні бути конкретними, змістовними та виходити з результатів проведеного дослідження. Кожен пункт висновку повинен відповідати дослідницькому завданню. У дипломній роботі бакалавра останній розділ роботи носить назву «Висновки та пропозиції» (обсяг – 10-12 сторінок). У висновках та пропозиціях слід відобразити практичні рекомендації та пропозиції, що випливають з дослідження. У висновках та пропозиціях слід утримуватися від повторення того, що написано в основній частині. Водночас не слід формулювати висновки ширше, ніж того вимагає тема. Не можна також приводити положення, які не підтверджені в роботі конкретним матеріалом.

Список використаних джерел має містити лише реально використаний в процесі роботи перелік джерел. Складання списку використаних джерел – найбільш тривалий процес в ході праці над кваліфікаційною роботою. Він розпочинається з моменту опрацювання літератури на стадії вибору та обґрунтування майбутньої теми роботи й закінчується на етапі завершального оформлення результатів дослідження. Список використаних джерел містить бібліографічні описи використаних джерел і розміщується після висновків. Кожне джерело згадується в списку один раз, незалежно від того, як часто на нього робиться посилання в текстовій частині роботи.

До *додатків* доцільно включати допоміжний матеріал, необхідний для повноти сприйняття роботи: звітність суб'єктів господарювання, проміжні математичні доведення, формули і розрахунки; таблиці допоміжних цифрових даних; великі за обсягом таблиці, рисунки, навність яких в основному тексті необов'язкова із-за масштабності, а їх відсутність там не позначається на логіці та змісті роботи; інструкції та методики, опис алгоритмів, розроблених в роботі тощо. Також у додатках слід приводити розрахункові операції, що наочно підтверджують економічну обґрунтованість рекомендацій (для дипломних робіт бакалавра).

5. Вимоги до оформлення студентських наукових робіт. Загальні вимоги до оформлення тексту та обсягу кваліфікаційної роботи

Загальними вимогами до студентських наукових робіт є чіткість та послідовність викладення матеріалу, переконливість аргументації, точність формулювань, конкретність викладення результатів дослідження, обґрунтованість висновків, рекомендацій, пропозицій. Мова, на якій готується текст студентської наукової роботи має бути державна, стиль написання – науковий. Термінологія, вживана у тексті, повинна відповідати встановленим стандартам, а за їх відсутності – загальноприйнятій в науково-технічній літературі.

Не рекомендується використовувати складні речення та звороти, вирази-штампи, здійснювати виклад матеріалу від першої особи. Слід уникати в тексті частих повторень слів та словосполучень. Не дозволяється також використовувати іноземні слова і терміни за наявності аналогів слів і термінів в українській мові, математичні знаки без цифр. Скорочення слів у тексті не дозволяється. Винятком є загальноприйняті скорочення.

У тексті роботи не повинні зустрічатися емоційні засоби вираження Вашої думки щодо досліджуваного питання, водночас не слід зловживати в тексті оборотами розмовної мови, довільними словотвореннями та скороченнями слів, які не встановлені правилами орфографії. Не слід вживати особистого займенника «я». Тому замість фрази «я вважаю...» краще використовувати вираз «на наш погляд» чи «на нашу думку», «на думку автора» і т. п.

Числа в тексті з розмірністю слід записувати цифрами (наприклад, чистий прибуток становить 2 тис.грн), а без розмірності – словами (наприклад, чистий прибуток зріс у три рази). Позначення одиниць слід писати в рядок із числовим значенням без перенесення в наступний рядок. Між останньою цифрою числа і позначенням одиниці слід робити пропуск. Якщо наводиться ряд числових значень однієї і тієї ж фізичної величини, то одиницю фізичної величини вказують тільки після останнього числового значення (наприклад, 1,5; 1,75; 2 млн грн або 7–9 %). Порядкові числівники слід записувати цифрами з відмінковими закінченнями (наприклад, 7-й день, 3-я лінія); при кількох порядкових числівниках відмінкове закінчення записують після останнього (наприклад, 1,2,3-й графіки); кількісні числівники записують без відмінкових закінчень (наприклад, на 15 аркушах); не пишуть закінчення в датах (наприклад, 14 червня) та при римських числах (наприклад, XX століття). У тексті не допускається з'єднання слів із умовним позначенням фізичних величин за допомогою математичних знаків (наприклад, не «виробіток = 27 один. виробів/год», а «виробіток дорівнює 27 один.виробів/год»).

Якщо абзац тексту розпочинається з числівника, то він має писатися словами (наприклад, Тридцять відсотків у структурі виробничих витрат припадає на...). Однозначні кількісні числівники також пишуться словами (наприклад, програма соціально-економічного розвитку підприємства розрахована на п'ять років). Багатозначні кількісні числівники пишуться

цифрами (наприклад, 125 вантажних автомобілів). Однозначні та багатозначні порядкові числівники, як правило, пишуться словами (наприклад, друга група працівників).

Окрім чіткого дотримання описаних вище норм оформлення роботи, слід також дотримуватись таких загальних правил оформлення тексту: не допускається присутність у тексті подвійних пробілів; не допускається присутність пробілів перед знаками пунктуації; не допускається наявність «висячих» рядків; по всьому тексту роботи використовуються однакові типи маркерів списку, причому допускається вживання лише таких маркерів: « – » або «-» (без лапок звісно); по всьому тексту роботи використовуються однакові типи лапок, причому слід дотримуватись принципу парності (закриваючі лапки повинні бути того ж типу, що і відкриваючі), наприклад: «текст» або “текст”.

Слід також розрізняти використання у тексті дефісів та тире: дефіс («-») використовується у складних словах (наприклад, «економіко-статистичний»), тире використовується у діапазонах значень (наприклад, 15–18 тис.грн, с.10–12), а також для відділення складових частин речення (наприклад, «ціна – це грошовий вираз вартості товару).

«Напівжирний» стиль у тексті дозволяється застосовувати лише при виділенні назв розділів, підрозділів, підпунктів роботи. Стиль «курсив» слід використовувати для позначення назв елементів вступу («*Актуальність дослідження*» і т.д.), для позначення окремих фрагментів тексту, на які автор хоче звернути увагу (наприклад, власні визначення).

Друкарські помилки, описки та графічні неточності в тексті можна виправляти зафарбуванням коректором в кількості не більше двох виправлень на одній сторінці і нанесенням на тому ж місці тексту чорнилом або пастою чорного кольору. Вписувати в надрукований текст окремі слова, формули або знаки також слід лише чорним чорнилом.

Текстова частина кваліфікаційної роботи повинна виконуватися згідно допустимих обсягів: 60–80 сторінок машинописного тексту (основна частина роботи).

Обсяг курсового проєкту має становити 35–45 друкованих сторінок.

Забороняється використання таких засобів форматування тексту, як ущільнення, зміна інтервалів, полів тощо з метою корегування обсягу роботи у більшу або меншу сторону.

Текст студентської наукової роботи оформляють машинописно, з використанням комп'ютерної техніки. Текстова частина роботи виконується на аркушах білого паперу формату А4 (210x297 мм). Технічні вимоги до оформлення тексту:

- 1) текстовий редактор MSWord;
- 2) шрифт – TimesNewRoman;
- 3) розмір шрифту (кегель) основного тексту – 14 з міжрядковим інтервалом – 1,5, розмір шрифту таблиць, приміток – 12 з міжрядковим інтервалом – 1, розмір шрифту для рисунків – 10;
- 4) колір шрифту – чорний;

- 5) ширина абзацного відступу тексту – 1,00 см;
- 6) вирівнювання основного тексту – по ширині, в таблицях вирівнювання назви показників – по ширині, шапка таблиці та цифровий матеріал вирівнюються по центру;
- 7) параметри полів сторінки: ліве – 30 мм, верхнє, нижнє – 20 мм; праве – 10 мм;
- 8) щільність тексту – однакова;
- 9) між заголовками розділу й підрозділу та між підрозділами повинен залишатися вільний простір в два інтервали рядка, між заголовком підрозділу та основним текстом – в один інтервал.

Зміст тексту ділиться на розділи, підрозділи, пункти. Кожна структурна частина роботи повинна починатися з нової сторінки. Заголовки структурних частин роботи друкують великими літерами симетрично до набору («ЗМІСТ», «ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ»). Підкреслювати заголовки та переносити в них слова не дозволяється.

Заголовки підрозділів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. У кінці заголовка крапки не ставлять. У випадку, коли заголовок складається з двох чи більше речень, то їх розділяють крапкою. Не допускається розташовувати заголовки підрозділів в нижній частині листа, якщо після заголовка є тільки один рядок тексту.

Заголовки пунктів друкують маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу в розбивку в підбір до тексту. В кінці заголовка ставиться крапка.

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів подають арабськими літерами без знака №.

Першою сторінкою роботи є титульний аркуш. Титульний аркуш, завдання до роботи, анотація, зміст, перелік умовних позначень, символів, скорочень та термінів включають до загальної нумерації сторінок роботи, але номер сторінки на них не зазначають (вони не є основною частиною роботи). На першій сторінці вступу до роботи починають проставляти номер сторінки за порядком без крапки після цифри.

Номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ», після номера крапку не ставлять (наприклад, «РОЗДІЛ 1»), потім з нового рядка друкують назву розділу.

Підрозділи нумерують в межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу та порядкового номера підрозділу, між якими слід ставити крапку. В кінці номера підрозділу також ставлять крапку (наприклад, «1.4.» – четвертий підрозділ першого розділу). Назву підрозділу вказують в тому ж рядку, що і номер підрозділу.

Нумерація пунктів здійснюється в межах кожного підрозділу. Складовими номерами пункту є номер розділу, номер підрозділу, номер пункту. Всі вони розділяються крапкою, а в кінці номера також ставиться крапка (наприклад, «2.2.3.» – третій пункт другого підрозділу другого розділу). Заголовок пункту наводять в тому ж рядку, що і його номер.

Такі структурні частини роботи, як «ЗМІСТ», «ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ», «ВСТУП», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ» не мають порядкового номера.

Вимоги щодо оформлення ілюстрацій, таблиць та формул

Ілюстрації (схеми, графіки, карти, креслення) та таблиці в роботі, потрібно розміщувати безпосередньо після тексту, де вперше про них згадано. В окремих випадках їх можна подавати на наступній сторінці. Ілюстрації та таблиці, які розміщені на окремих сторінках роботи, включаються до загальної нумерації сторінок. Якщо розміри ілюстрації, таблиці більші формату листа А4, то їх враховують як одну сторінку й розміщують у певному місці після посилання на них в тексті роботи.

Оформляти посилання на ілюстрацію чи таблицю не слід як самостійну фразу, яка лише повторює те, що міститься в підписі.

Ілюстрації позначають словом «Рис.». Нумерацію здійснюють послідовно в межах розділу, за винятком тих рисунків, які подані в додатках роботи. Номер рисунку складається з номера розділу та порядкового номера рисунку, які розділяє крапка (наприклад, «Рис. 3.5» – п'ятий рисунок третього розділу). Назву рисунку розміщують після його номеру.

У випадку, якщо в роботі присутній один рисунок, то його нумерують за загальними правилами.

Посилання на рисунок розміщують у вигляді виразу взятого в дужки (наприклад, «рис. 2.3») або звороту (наприклад, «... як це видно з рисунку 2.3» або «... як це показано на рисунку 2.3»).

Кожна ілюстрація повинна відповідати тексту, а текст – ілюстрації. При потребі рисунки можна доповнювати під рисунковим підписом (пояснювальними даними).

Зразок оформлення ілюстрації в роботі

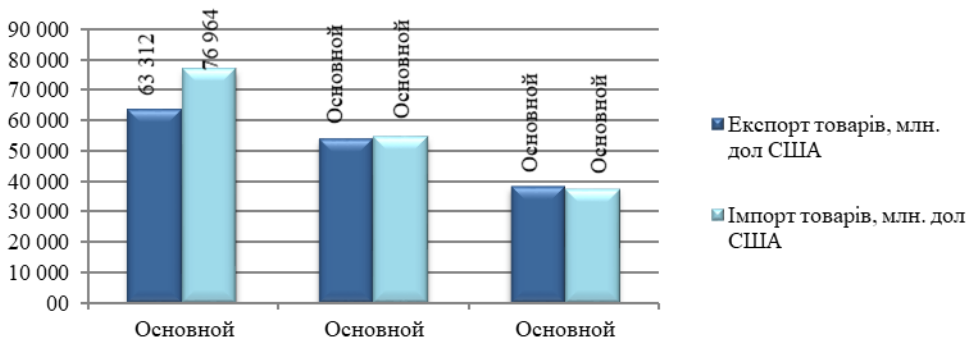

Рис. 1.1. Динаміка експорту-імпорту товарів в Україні за період 2013-2015 рр. (вирівнюється по центру)

Джерело: побудовано за [27].

Цифровий матеріал у роботі зазвичай оформляють у вигляді таблиць. Таблиця складається із головки і рядків, боковика (заголовки рядків) та

граф (колонки). Графи мають заголовки (підзаголовки). Заголовки граф і рядків таблиць слід писати з великих літер, підзаголовки – з малих, якщо вони складають одне речення із заголовком, і з великих – якщо вони самостійні. Графу «№ з/п» у таблицю не включають.

Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею по центру. Таблиці нумерують послідовно в межах розділу (за винятком таблиць розміщених в додатках). Номер таблиці містить номер розділу та порядкового номера таблиці, розділених крапкою (наприклад, «Таблиця 2.1» – перша таблиця другого розділу). У випадку, якщо в роботі присутня одна таблиця, то її нумерують за загальними правилами. Таблицю слід розмішувати так, щоб її можна було читати без повороту тексту. Якщо таке розташування неможливе, то таблицю розміщують так, щоб для її читання треба було повернути сторінку за годинниковою стрілкою на 90 градусів (альбомна сторінка).

Таблицю з великою кількістю рядків переносять на наступну сторінку. В такій таблиці слово «Таблиця» та її номер вказують один раз по центру над першою частиною таблиці, а після заголовка таблиці подають рядок нумерації граф. Цей рядок переносять на наступну сторінку. Над іншими частинами таблиці по центру пишуть слова «Продовж. табл.» і вказують її номер (наприклад, «Продовж. табл. 2.1»).

Якщо таблиця має велику кількість граф, то її можна ділити на частини і розмішувати одну частину над іншою в межах однієї сторінки.

Для компактного розміщення цифрових матеріалів у великих таблицях допускається зменшення розміру шрифту усіх елементів таблиці (крім слова «Таблиця», її номера та назви) з 12 до 10 з одинарним міжрядковим інтервалом. Загалом побудова всіх таблиць в роботі має відповідати єдиним параметрам. Якщо таблиця текстова і текст, який складається з одного слова, в графах повторюється, то його можна замінювати лапками. Якщо текст, що повторюється, складається з кількох слів, то при першому повторенні його замінюють словами «Те саме», а далі лапками. Замість цифр, знаків, математичних символів, які повторюються, ставити лапки не дозволяється. Якщо цифрові дані в якомусь рядку таблиці не наводять, то ставлять прочерк, а якщо інформація відсутня за даним показником – три крапки.

Нумерацію рисунків, таблиць, формул подають арабськими літерами без знака №. На всі таблиці в тексті роботи повинні бути посилання. При непряму посиланні на таблицю слово «таблиця» в тексті пишуть скорочено й у дужках (наприклад, «проведено дослідження динаміки показників ефективності використання оборотних засобів (табл. 3.2)»), а при прямому звертанні на таблицю – повністю (наприклад, розглянемо основні показники ефективності використання оборотних засобів, що приведені в таблиці 3.2). У повторних посиланнях на таблицю чи ілюстрацію слід вказувати скорочено слово «дивись» (наприклад, «див. табл. 1.5»).

Зразок побудови таблиці

Таблиця 1.4. Аналіз географічної структури експорту товарів з України за період 2013-2015 рр., млн. дол США

Географічний регіон	Рік			Відносне відхилення, %	
	2017	2018	2019	2018 р. до 2017 р.	2019 р. до 2018 р.
Країни СНД	22077,3	14882,3	7806,1	67,4	52,5
Інші країни світу	41243,4	39013,4	30321,0	94,6	77,7
Європа	17064,2	17122,1	13248,3	100,3	77,4
Країни ЄС (28)	16758,6	17002,9	13015,2	101,5	76,5
Азія	16813,0	15350,9	12378,9	91,3	80,6
Африка	5094,7	5098,2	3803,3	100,1	74,6
Америка	2163,6	1372,2	785,6	63,4	57,3
Австралія і Океанія	40,1	23,5	13,6	58,6	57,9
Всього	63320,1	53901,7	38127,1	85,1	70,7

Джерело: побудовано за [27; 28].

Формули в роботі нумерують у межах розділу. Номер формули складається з номера розділу і порядкового номера формули в розділі, між якими ставлять крапку. Номери формул пишуть біля правого поля аркуша на рівні відповідної формули в круглих дужках, наприклад: (3.1) (перша формула третього розділу). Номер формули під час її перенесення вміщують на рівні останнього рядка.

Формули, котрі мають у складі знаки суми, добутку, диференціювання, інтегрування, розміщують на окремих рядках. Пояснення значень символів і числових коефіцієнтів треба подавати безпосередньо під формулою в тій послідовності, в якій вони наведені у формулі. Перший рядок пояснення починають зі слова «де» без двокрапки. Якщо формула чи рівняння не вміщується в один рядок, його слід перенести після знака рівності (=), або після знаків плюс (+), мінус (—), множення. Загальне правило пунктуації в тексті з формулами таке: формула входить до речення як його рівноправний елемент. Тому в кінці формул і в тексті перед ними розділові знаки ставлять відповідно до правил пунктуації.

Приклад оформлення формул розрахунку відносних показників якості:

$$K_{ij} = \frac{P_i^{\min}}{P_{ij}} \quad (2.1)$$

$$K_{ij} = \frac{P_{ij}}{P_i^{\max}} \quad (2.2)$$

де P_{ij} – абсолютні значення i – х показників j – варіантів;

P_i^{\min} – мінімальне значення i – го показника;

P_i^{\max} – максимальне значення i – го показника.

Посилання на використані джерела. Під час написання курсового проєкту автор повинен обов'язково посилатися на авторів і джерела, з яких запозичив матеріали або окремі результати. Такі посилання дають змогу відшукати документи і перевірити достовірність відомостей про цитування документа. Посилатися слід на останні видання публікацій. Якщо використовують відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді в посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць, формул. Посилання в тексті курсового проєкту на джерела слід зазначати порядковим номером за переліком посилань у списку літератури, виділеним двома квадратними дужками, наприклад, «... у працях [1—7]...», «...[12, с. 26—34]...», або «...[9, с. 543—545; 25, с. 8]...».

Список використаних джерел. Список використаних джерел розміщують у порядку появи посилань на них у тексті.

Назви праць слід писати виключно мовою оригіналу. За наявності в списку джерел на інших мовах, окрім російської, утворюють додатковий алфавітний ряд. При цьому бібліографічні записи на іноземних мовах об'єднують в один ряд. Усі бібліографічні записи в списку послідовно нумеруються .

Приклади оформлення бібліографічних записів наведено в темі 5.

Примітки вміщують у тексті за необхідності пояснення змісту тексту, таблиці або ілюстрації. Примітки розташовують безпосередньо після тексту, таблиці, ілюстрації, яких вони стосуються. Слово «Примітки» друкують з абзацного відступу і з великої літери (розмір шрифту 12 з одинарним міжрядковим інтервалом). У тому ж рядку подають текст примітки (розмір шрифту 12 з одинарним міжрядковим інтервалом), наприклад:

Примітка. _____

Примітки до тексту, таблиць, ілюстрацій, в яких наводять довідкові та пояснювальні дані, нумерують послідовно арабськими цифрами в межах однієї сторінки. Якщо приміток на одному аркуші кілька, то після слова «Примітка» ставлять двокрапку, наприклад:

Примітки:

1. _____
2. _____

Додатки оформляються як продовження пояснювальної записки і розміщуються в порядку посилання на них у тексті. У додатках розміщують рисунки, таблиці, тексти допоміжного характеру, розрахунки.

Додаток повинен мати заголовок, розміщений угорі аркуша симетрично відносно тексту сторінки, написаний малими літерами, з першої великої. Посередині рядка над заголовком малими літерами з першої великої пишуть слово «Додаток__» і велику літеру, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер: Г, Є, З, І, Ї, Й, О, Ч, Ї (наприклад, «Додаток А», «Додаток Б» і т.д.). Один додаток в роботі позначається як «Додаток А».

Ілюстрації, таблиці, формули, що є у тексті додатка, нумерують в межах кожного додатка (наприклад, «Рис. А.4» – четвертий рисунок додатка А, «формула (А.2)» – друга формула додатка А, «Таблиця А.1» – перша таблиця додатка А).

6. Культура академічної доброчесності в студентських наукових дослідженнях.

Загальна характеристика академічної доброчесності

У сучасних умовах розвитку вищої освіти та науки питання академічної доброчесності набуває особливої актуальності. Зростання обсягів інформації, цифровізація освітнього процесу, доступність електронних ресурсів і наукових баз даних, з одного боку, розширюють можливості для наукового пошуку, а з іншого — створюють ризики недоброчесної поведінки. Саме тому культура академічної доброчесності розглядається як необхідна умова якісної підготовки майбутніх фахівців та розвитку науки загалом.

Академічна доброчесність - це сукупність етичних принципів, норм і правил, яких мають дотримуватися учасники освітнього та наукового процесу під час навчання, викладання та здійснення досліджень. Вона охоплює всі види академічної діяльності, зокрема написання студентських наукових робіт, виконання індивідуальних завдань, проведення досліджень, публікацію результатів та їх представлення в академічному середовищі.

У студентських наукових дослідженнях академічна доброчесність є основою формування наукового мислення, професійної відповідальності та поваги до інтелектуальної праці. Саме в період навчання у закладі вищої освіти студент засвоює норми наукової етики, які згодом визначатимуть його поведінку в професійній діяльності.

Сутність культури академічної доброчесності

Культура академічної доброчесності є складним багатокомпонентним явищем, яке поєднує правові, етичні, освітні та ціннісні аспекти. Вона не обмежується лише знанням правил або страхом перед санкціями, а передбачає внутрішнє прийняття принципів чесності та відповідальності як особистих переконань.

Культура академічної доброчесності формується поступово та проявляється у щоденній навчальній і науковій діяльності студента. Вона включає усвідомлення цінності знань, повагу до результатів чужої інтелектуальної праці, готовність до самостійного пошуку інформації та критичного її аналізу. Така культура сприяє розвитку академічної свободи, що базується на відповідальності та дотриманні етичних норм.

Важливою ознакою культури академічної доброчесності є здатність студента протистояти спокусі легких шляхів досягнення результату, зокрема списування, копіювання готових робіт або використання недоброчесних

методів. Це потребує сформованої внутрішньої мотивації та розуміння довгострокових наслідків недоброчесної поведінки.

Основні принципи академічної доброчесності в студентських дослідженнях

Академічна доброчесність ґрунтується на низці ключових принципів, які визначають етичні засади наукової діяльності студента.

Принцип чесності передбачає правдивість у представленні результатів дослідження, відсутність обману, маніпуляцій та викривлення фактів. Студент повинен подавати лише ті дані, які були реально отримані в ході дослідження, навіть якщо вони не підтверджують початкову гіпотезу.

Принцип самостійності означає виконання наукової роботи власними зусиллями, без залучення сторонніх осіб або використання готових матеріалів без належного опрацювання. Самостійність є основою розвитку дослідницьких навичок і критичного мислення.

Принцип поваги до інтелектуальної власності полягає у визнанні авторства інших науковців, коректному цитуванні джерел та дотриманні авторського права. Повага до чужої праці формує довіру в академічному середовищі.

Принцип відповідальності передбачає усвідомлення наслідків власних дій у науковій діяльності. Студент несе відповідальність за якість, достовірність і етичність своєї роботи.

Академічне письмо та робота з науковими джерелами

Академічне письмо є невід'ємною складовою культури академічної доброчесності. Воно передбачає дотримання наукового стилю викладу, логічну структуру тексту, аргументованість положень і чіткість формулювань. Студентське наукове дослідження має бути результатом глибокого аналізу літератури, а не механічного відтворення інформації з джерел.

Робота з науковими джерелами вимагає від студента вміння відбирати актуальну та достовірну інформацію, порівнювати різні підходи, узагальнювати результати попередніх досліджень і формулювати власні висновки. Особливе значення має правильне оформлення цитат і бібліографічних посилань відповідно до встановлених стандартів.

Коректне цитування є свідченням академічної зрілості студента та показником його включеності в науковий дискурс. Воно дозволяє уникнути плагіату та сприяє прозорості наукової комунікації.

Порушення академічної доброчесності: види та наслідки

Найбільш поширеним порушенням академічної доброчесності у студентських дослідженнях є **плагіат**. Він може проявлятися у формі прямого копіювання текстів, використання чужих ідей без посилання, некоректного перефразування або самоплагіату. Плагіат знецінює наукову роботу та негативно впливає на репутацію студента.

Окрім плагіату, до серйозних порушень належать **фабрикація та фальсифікація даних**, коли результати дослідження вигадуються або

свідомо спотворюються. Такі дії суперечать сутності наукового пізнання та підривають довіру до науки.

Наслідками порушень академічної доброчесності можуть бути академічна відповідальність, зниження оцінки, відрахування з закладу освіти, а також формування негативної репутації, що може вплинути на подальшу професійну діяльність.

Роль закладів вищої освіти у формуванні культури доброчесності

Заклади вищої освіти відіграють ключову роль у формуванні культури академічної доброчесності. Вони створюють нормативну базу, впроваджують кодекси честі, розробляють внутрішні положення та забезпечують контроль за дотриманням академічних стандартів.

Важливим є також проведення освітніх заходів, спрямованих на формування у студентів навичок академічного письма, роботи з джерелами та розуміння етичних аспектів наукової діяльності. Використання антиплагіатних систем має поєднуватися з роз'яснювальною роботою, а не лише з каральними заходами.

Значення особистої відповідальності студента

Попри важливість інституційних механізмів, основою академічної доброчесності є особистий вибір студента. Саме внутрішня мотивація, прагнення до знань і професійного розвитку формують стійку доброчесну поведінку.

Студент, який дотримується принципів академічної доброчесності, набуває не лише знань, а й важливих життєвих компетентностей: відповідальності, дисциплінованості, уміння працювати з інформацією та приймати етичні рішення.

Значення академічної доброчесності для науки та суспільства

Культура академічної доброчесності має важливе значення для розвитку науки, освіти та суспільства загалом. Чесні студентські дослідження сприяють формуванню якісного наукового потенціалу, розвитку інновацій і зміцненню довіри до освітніх інституцій.

Недотримання принципів доброчесності, навпаки, призводить до знецінення наукових результатів, поширення псевдонауки та зниження рівня професійної підготовки фахівців.

Отже, культура академічної доброчесності в студентських наукових дослідженнях є фундаментальною умовою якісної освіти та сталого розвитку науки. Вона поєднує етичні принципи, правові норми та особисту відповідальність студента, забезпечуючи чесність, прозорість і достовірність наукової діяльності. Формування культури академічної доброчесності сприяє становленню компетентних, відповідальних і морально зрілих фахівців, здатних діяти в інтересах суспільства та науки.

ТЕМА 7. ОФОРМЛЕННЯ ТА ФОРМИ ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1. Наукова публікація: поняття, функції, основні види.
2. Наукова монографія, наукова стаття, тези доповіді.
3. Реферат, доповідь, виступ.
4. Методика підготовки та оформлення публікацій до видання.
5. Форми звітності при науковому дослідженні.

1. Наукова публікація: поняття, функції, основні види

Результати науково-дослідної роботи оформляють не лише у вигляді курсової або дипломної роботи. Вони узагальнюються також у кандидатських і докторських дисертаціях, авторефератах дисертацій, тезах доповідей, статтях, монографіях, методичних і практичних матеріалах, підручниках, навчальних посібниках тощо.

Для майбутнього фахівця, науковця дуже важливим є володіння методологією підготовки наукової публікації. Написання реферату, наукової статті, тез доповідей на конференції повинно відповідати вимогам жанру публікації і відповідно сприйматись читачами і слухачами. Це висуває певні вимоги до логіки побудови їх, форми, стилю і мови.

Розглянемо методику підготовки окремих видів публікацій чи виступів, враховуючи при цьому особливості кожного виду, залежність від рівня завершеності дослідження, а також з врахуванням кола читачів чи слухачів, на яких вони розраховані.

Наукова публікація — це доведення інформації до громадськості за допомогою преси, радіомовлення, телебачення; розміщення в різних виданнях (газетах, книгах, підручниках).

Головні функції публікацій:

- оприлюднення результатів наукової роботи;
- сприяння встановленню пріоритету автора при аналогічних за змістом наукових статтях;
- свідчення про особистий внесок дослідника в розробку наукової проблеми;
- підтвердження достовірності основних результатів і висновків наукової роботи, її новизни та наукового рівня, оскільки після виходу в світ публікація стає об'єктом вивчення й оцінки широкою науковою громадськістю;
- підтвердження факту апробації та впровадження результатів і висновків дисертації;
- відображення основного змісту, наукового рівня та новизни до слідження;
- забезпечення первинною науковою інформацією суспільства, повідомлення про появу нового наукового знання, передача його у загальне користування;

Особливе значення мають наукові публікації, що вийшли друком у формі видань. Державний стандарт України. 3017-95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення» визначає *видання* як документ, який пройшов редакційно-видавниче опрацювання, виготовлений шляхом друкування, тиснення або іншим способом, містить інформацію, призначену для поширення і відповідає вимогам державних стандартів, інших нормативних документів щодо видавничого оформлення і поліграфічного виконання.

Науковим вважається видання результатів теоретичних або емпіричних досліджень, а також підготовлених науковцями до публікації пам'яток культури, історичних документів, літературних текстів. Воно призначене для фахівців відповідної галузі та наукової роботи.

Наукові видання можуть бути двох груп: **науково-дослідні; джерелознавчі.**

До науково-дослідних належать:

- монографія (наукова праця, присвячена дослідженню однієї теми);
- науковий реферат (автореферат) – коротке викладення автором змісту наукового дослідження, дисертаційної роботи перед поданням її до захисту;
- інформативний реферат - коротке письмове викладення однієї наукової праці, що стисло висвітлює її зміст. Він акцентує увагу на нових повідомленнях;
- тези доповідей, а також матеріали наукової конференції (неперіодичний збірник підсумків конференції, доповідей, рекомендацій та рішень);
- збірники наукових праць (збірники матеріалів досліджень наукових статей, виконаних у наукових установах, навчальних закладах).

До другої групи наукових видань належать: джерелознавчі видання або наукові документальні видання, які містять пам'ятки культури та історичні документи, що пройшли текстологічне опрацювання, мають коментарі, вступи, статті, допоміжні покажчики тощо.

Серед наукових неперіодичних видань можна виділити:

- книги (книжкове видання обсягом понад 48 сторінок);
- брошури (книжкове видання обсягом від 4 до 48 сторінок).

Статус наукового видання потребує суворого дотримання вимог видавничого оформлення видання:

Зупинимось на головних:

- *Вихідні відомості* — сукупність даних, які характеризують видання і призначені для його оформлення, бібліографічної обробки, статистичного обліку й інформування читача. Це: відомості про авторів; заголовок видання (назва); надзаголовні дані; підзаголовні дані; нумерація; шифр зберігання видання; індекс УДК; авторський знак; макет анотованої каталожної картки; знак охорони авторського права; міжнародний стандартний номер ISBN.

Вихідні дані включають: місце випуску видання, назву видавництва, рік випуску.

Випускні дані передбачають: дату подання **оригіналу** на видання; дату підписання видання до друку; **форма** паперу і частку аркуша; вид і номер паперу; гарнітуру шрифту основного тексту; спосіб друку; обсяг видання в умовних друкованих аркушах, що приведені до формату паперового аркуша 60х90 см; обсяг видання в обліково-видавничих аркушах; номер замовлення поліграфічного підприємства; назву і поштову адресу видавництва і поліграфічного підприємства. Випускні дані розміщують на останній сторінці видання або на звороті титульного аркуша.

Статті наукового характеру друкуються переважно в збірниках або журналах.

Науковий журнал – журнал, що містить статті та матеріали досліджень теоретичного або прикладного характеру і призначений переважно для фахівців певної галузі науки.

За цільовим призначенням наукові журнали поділяють на: **науково-практичні; науково-теоретичні; науково-методичні.**

Особливе значення мають наукові статті для здобувачів наукового ступеня доктора чи кандидата наук. Окрім, зазначених вимог до них є ще й додаткові:

1. Статті мають публікуватись у провідних наукових фахових журналах та інших періодичних наукових фахових виданнях при дотриманні таких вимог:

- наявність у складі редакційної комісії не менше п'яти докторів наук з відповідної галузі науки, серед яких обов'язково три мають бути штатні працівники наукової установи, організації чи вищого навчального закладу, що видає журнал (періодичні видання);

- журнали підписуються до друку виключно за рекомендацією Вченої ради наукової установи (організації чи вищого навчального закладу), що його видає, про що зазначається у вихідних даних;

- тираж не менше ніж 100 примірників;

- повне дотримання вимог до редакційного оформлення періодичного видання згідно з державними стандартами України;

- наявність журналу (періодичного видання) у фонді бібліотек України.

2. Публікація не більше однієї статті здобувача за темою дисертації в одному випуску (номері) журналу (або іншого друкованого видання).

3. Не зараховуються праці, в яких немає повного опису наукових результатів, що засвідчує їх достовірність, або в яких повторюються результати, опубліковані раніше в інших наукових працях, що входять до списку основних.

Кількість і якість публікацій з теми дослідження є критерієм оцінки роботи.

До опублікованих праць, які додатково відображають наукові результати дисертації, належать авторські свідоцтва на винаходи, державні стандарти, промислові зразки, рукописи праць депонованих в установах дер-

жавної системи науково-технічної інформації та анотованих в наукових журналах, брошури, інформаційні картки на нові матеріали, що внесені до державного банку даних, тези доповідей, матеріали, виголошені на наукових конференціях, конгресах, симпозіумах, семінарах тощо. Тези доповідей включають до списку опублікованих праць за умови, що вони слугують встановленню пріоритету, або коли їх зміст не викладений в інших публікаціях.

Наукові видання (зокрема наукові монографії, журнали чи збірники), в яких опубліковані основні результати дисертаційних робіт, мають бути доступними читачеві, знаходитися у фондах провідних вітчизняних бібліотек, обов'язково надсилатися в установлений перелік установ, який затверджений ВАК України.

Певні труднощі у авторів виникають при визначенні обсягу праць, що зумовлено недостатнім знанням основних одиниць обчислення наукової інформації, поширюваних засобами друку.

До них належать:

- авторський аркуш;
- друкований аркуш;
- обліково-видавничий аркуш.

Найбільш вживаним в практиці є **авторський аркуш** – це одиниця обсягу друкованого твору, що дорівнює 40.000 друкованих знаків (літери, цифри, розділові знаки, кожен пробіл між словами тощо), один авторський аркуш дорівнює 24 сторінкам машинописного тексту, надрукованого через 2 інтервали на стандартному аркуші формату А4. Обсяг оригіналу в авторських аркушах можна приблизно визначити, розділивши загальну кількість сторінок машинописного тексту на 24. У авторських аркушах визначається обсяг рукопису у видавничому договорі.

Друкований аркуш — одиниця вимірювання натурального обсягу видання, що дорівнює друкованому відбитку на одній стороні паперового аркуша, що сприймає фарбу з друкарської форми, стандартного формату. Розрізняють фізичний і умовний друковані аркуші. Фізичний друкований аркуш дорівнює половині паперового аркуша при стандартних форматах (у см) 60×84, 60×92, 70×92, 70×108, 84×108 та близьких до них. При друкуванні з одного боку паперовий аркуш містить один фізичний друкований аркуш. При друкуванні з двох боків паперовий аркуш містить два фізичні друковані аркуші. Умовний друкований аркуш (або умовно-друкований аркуш) — умовна одиниця обсягу видання, що дорівнює друкованому аркушу форматом 60×90 см та призначена для розрахунку й порівняння друкованого обсягу видань різних форматів.

Обліково-видавничий аркуш – це одиниця обліку друкованого твору, що дорівнює, як авторський аркуш, 40000 друкованих знаків прозового тексту, 700 рядкам віршованого тексту або 3000 см² рекламного ілюстрованого тексту.

В обліково-видавничих аркушах враховуються ті частини видання, які не є результатом авторської праці (видавнича анотація, зміст, вихідні відомості на обкладинці, справі, випускні дані, порядкові номери сторінок, редакційна передмова, рисунок та ін.).

Кожний науковець систематично веде облік власних публікацій у картотечі списку або комп'ютерному банку даних за схемою: назва праці; характер роботи; вихідні дані; обсяг в авторських аркушах; термін та назва видання. Потрібно мати оригінали або копії власних публікацій.

2. Наукова монографія, наукова стаття, тези доповіді

Монографія – це наукова праця, яка містить повне або поглиблене дослідження однієї проблеми **чи** теми, що належить одному або декільком авторам. Є два види монографій: наукові і практичні.

Наукова монографія – це науково-дослідницька праця, предметом якої є вичерпне узагальнення теоретичного матеріалу з наукової проблеми або теми з критичним його аналізом, визначенням вагомості, формулюванням нових наукових концепцій. Монографія фіксує науковий пріоритет, забезпечує первинною науковою інформацією суспільство, слугує висвітленню основного змісту і результатів наукового, дисертаційного дослідження.

Наукову монографію характеризує єдність змісту і вона свідчить про науковий внесок здобувача в науку і розглядається як кваліфікаційна наукова праця. За цих умов вона заміняє дисертаційну роботу. Обсяг індивідуальної монографії здобувача наукового ступеня доктора наук, яка зараховується як дисертація, має становити не менше 10 авторських аркушів у галузі технічних і природничих наук і не менше 15 авторських аркушів у галузі гуманітарних і суспільних наук.

Другий тип наукової монографії – це наукова праця, яка є засобом висвітлення основного змісту дисертації і однією з основних публікацій за темою дослідження, при цьому до неї висуваються вимоги:

- обсяг - не менш як 10 обліково-видавничих аркушів;
- наявність рецензій двох докторів наук, за відповідною спеціальністю;
- наявність рекомендації вченої ради науково-дослідної установи або вищого навчального закладу;
- тираж не менше 300 примірників;
- наявність міжнародного стандартного номера ISBN.

Між дисертацією і монографією є певні відмінності:

По-перше в дисертації передбачається виклад наукових результатів і висновків, отриманих особисто автором. Монографія – це виклад результатів, ідей, концепцій, які належать як здобувачеві, так і іншим авторам.

По-друге, дисертація містить нові наукові результати, висновки, факти, а монографія може викладати як нові результати, так і методичні, технічні рішення, фактичні вже відомі.

По-третє, дисертація за вимогами ВАК має визначену структуру і правила оформлення, яких необхідно дотримуватись. До монографій таких вимог не ставлять.

По-четверте – дисертація, це рукопис, який зберігається в обмеженій кількості примірників у певних бібліотечних установах. Монографія – це видання, яке пройшло відповідне редакційно-видавниче опрацювання, виготовлене друкарським або іншим способом, видане у фаховому видавництві України.

Дисертація виконується у відповідності з вимогами державних стандартів щодо друку та оформлення, чого не встановлюється для монографії і її структури.

Традиційно склалась композиційна структура наукової монографії: титульний аркуш, анотація, перелік умовних позначень (при необхідності) вступ або передмова, основна частина, висновки або післямова, література, допоміжні покажчики, додатки, зміст.

Монографія призначена перш за все для вчених і має відповідати за змістом і формою жанру публікації. Особливе значення тут мають чіткість формулювань і викладу матеріалу, логіка висвітлення основних ідей, концепцій, висновків. Її обсяг має бути не менший 6 друкованих аркушів. Вимоги до сутності викладу матеріалу в розділах монографії, аналогічні до вимог інших наукових публікацій з певними особливостями їх призначення.

Наукова стаття – є одним із видів публікацій, в якій подаються проміжні або кінцеві результати, висвітлюються конкретні окремі питання за темою дослідження, фіксується науковий пріоритет автора, робить її матеріал надбанням фахівців.

Наукова стаття подається до редакції в завершеному вигляді відповідно до вимог, які публікуються в окремих номерах журналів або збірниках у вигляді пам'ятки автору. Оптимальний обсяг наукової статті (0,5—0,7 авт. арк.).

Рукопис статті повинен мати повну назву роботи прізвище та ініціали автора, анотацію (на окремій сторінці), список використаної літератури.

Стаття має просту структуру:

- *вступ* (постановка наукової проблеми, актуальність, зв'язок з найважливішими завданнями, що постають перед Україною, значення для розвитку певної галузі науки і практики – 1 абзац або 5-10 рядків);

- *основні дослідження і публікації з проблеми, за останній час, на яких спирався автор, проблеми виділення невирішених питань, яким присвячена стаття* (0,5 - 2 сторінки машинописного тексту);

- *формулювання мети статті* (постановка завдання) – висловлюється головна ідея даної публікації, яка суттєво відрізняється від сучасних уявлень про проблему, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; звертається увага на введення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених.

Мета статті впливає з постановки наукової проблеми та огляду основних публікацій з тем (1 абзац, або 5-10 рядків);

- *виклад змісту власного дослідження* - основна частина статті. В ній висвітлюються основні положення і результати наукового дослідження, особисті ідеї, думки, отримані наукові факти, програма експерименту. Аналіз отриманих результатів, особистий внесок автора в реалізацію основних висновків тощо (5-6 сторінок);

- *висновок*, в якому формулюється основний умовивід автора, зміст висновків і рекомендацій, їх значення для теорії і практики, суспільна значущість та перспективи (1/3 сторінки).

Відповідно до існуючих стандартів України наукові статті зараховуються як фахові при наявності таких необхідних елементів:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор,

- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

- формулювання цілей статті (постановка завдання);

- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

При написанні наукової статті слід дотримуватись певних правил:

- у правому верхньому куті розміщується прізвище та ініціали автора; за необхідністю вказуються відомості, що доповнюють дані про автора;

- назва статті стисло відбиває головну ідею, думку (краще до п'яти слів);

- ініціали ставлять перед прізвищем; слід уникати стилю наукового звіту;

- недоцільно ставити риторичні запитання; більше користуватись розповідними реченнями;

- не перевантажувати текст цифрами при переліках тих чи інших думок, положень, вимог;

- прийнятним у тексті є використання словосполучень переліку: «спочатку», «зрозуміло що», «на початку», «спершу», «потім», «дійсно», «далі», «нарешті», «по-перше», «по-друге», «можливо», «зادумкою», «заданими», «між іншим», «в зв'язку з тим», «на відміну», «поряд з цим», тощо.

- цитати в статті використовуються дуже рідко (можна в дужках зробити посилання на ученого, який вперше дослідив проблему);

- усі посилання на авторитети подаються на початку статті, основний обсяг присвячується викладу власних думок автора;

- стаття має завершуватись конкретними висновками і рекомендаціями та додається список використаних джерел.

Рукопис статті підписується автором і подається (разом з дискетою) до редакції у двох примірниках. В окремих випадках в науковій статті до фахових видань дається анотація (резюме) українською, російською і англійською мовами.

Вони є свідченням апробації науково-дослідної роботи. Слід сказати, що апробація наукової роботи на наукових конференціях, семінарах, є обов'язковою при написанні дисертації.

Тези (від thesis - положення, твердження) – це коротко, точно, послідовно сформульовані ідеї, думки, положення наукової доповіді, повідомлення, статті або іншої наукової праці.

Тези доповіді – це опубліковані на початку наукової конференції (з'їзду, симпозіуму) матеріали попереднього характеру, що містять виклад основних аспектів наукової

Обсяг тез може бути в межах 2-3 сторінки машинописного тексту через 1,5-2 інтервали.

Алгоритм тези можна подати так:

Тези доповіді, будь-якої наукової публікації оформляють згідно до вимог:

- у правому верхньому куті розмішують прізвище автора та його ініціали та доповнюють відомостями про нього;

- назва тез доповіді коротко відображає головну ідею, думку, положення (2-5 слів);

- послідовність викладу змісту може бути наступна: актуальність, проблеми; стан розробки проблеми в науці і практиці; основна ідея, положення, висновки дослідження; основні результати та їх практичне значення. В тезах зазвичай не використовують цитати.

Формулювання кожної тези починається з нового рядка, кожна теза має самостійну думку, висловлену в одному або кількох реченнях.

3. Реферат, доповідь, виступ, книги

Вже з першого року навчання у вузі студенти повинні вміти підготувати реферат, виступ на семінарі, доповідь на науково-практичній конференції.

Яких же вимог слід дотримуватись при їх підготовці та оформленні.

Реферат короткий виклад змісту одного або декількох документів з певної теми. При індивідуальній роботі з літературою реферат є короткий збагачений запис ідей з декількох джерел. Часто реферат готують для того, щоб передати ці ідеї аудиторії.

Обсяг реферату залежить від обраної теми, змісту документів, їх наукової цінності або практичного значення.

Найчастіше маємо справу з інформативними і розширеними (зведеними) рефератами.

Інформативний реферат повністю розкриває зміст теми, містить основні фактичні і теоретичні повідомлення. Він потребує глибокого вивчення першоджерел, доброї пам'яті, уміння пов'язувати теоретичні положення з сучасністю, робити глибокий аналіз та практичні висновки, нарешті вчить проводити дискусію.

В такому рефераті мають бути визначені: предмет дослідження і метод роботи; наведені основні результати; викладені дані про умови дослідження, сформульовані власні пропозиції автора щодо практичного значення змісту і уміння довести його до аудиторії слухачів. Реферат може бути посібником для усного виступу з елементами імпровізації.

Інформаційні реферати можуть розміщуватися у первинних документах (книгах, журналах, збірниках праць, звітах про науково-дослідну роботу) і у вторинних документах (реферативних журналах і збірниках, інформаційних картках та ін.).

Розширений або зведений (оглядовий, багатоджерельний) реферат містить відомості про певну кількість опублікованих і неопублікованих документів з **однієї** теми, зміст яких викладено у вигляді однорідного тексту.

Алгоритм структури реферату:

- Вступ
- Розділ I. Історія та теорія питання
- Розділ II. Вирішення проблеми в сучасних умовах.
- Висновки
- Література
- Додатки (при потребі).

У *вступі* обґрунтовується актуальність теми, її особливість, і значущість в конкретній галузі науки або практики.

У *розділі I* наводяться основні теоретичні, експериментальні дослідження з теми. Подається перелік основних змістовних аспектів проблеми, які раніше розглядалися вченими, визначаються недостатньо досліджені питання, з'ясовуються причини їх слабкої розробленості.

У *розділі II* подається поглиблений аналіз сучасного стану процесу або явища, тлумачення основних поглядів і позицій проблеми. Особлива увага приділяється виявленню нових ідей та гіпотез, експериментальним даним, новим методикам вивчення проблеми, практичного досвіду та висловлення власної думки щодо перспектив розвитку досліджуваної проблеми.

У *висновках* подаються узагальнені умовиводи, ідеї, думки, оцінки, пропозиції науковця.

До *списку літератури* включаються публікації переважно останніх 5-10 років. Особливо цінуються праці останнього року видання.

У додатках наводяться формули, таблиці, схеми, якщо вони суттєво полегшують розуміння роботи.

Вибір теми реферату студенти відповідно до тематики затвердженої на кафедрі та за погодженням з науковим керівником.

Обсяг розширеного реферату 20-24 сторінки.

Виклад матеріалу в рефераті має бути коротким і стислим. У рефераті використовується стандартизована термінологія, значення якої зрозуміле з контексту.

Реферат рецензується, оцінюється і враховується при проведенні підсумкового заліку, іспиту з дисципліни.

Рецензія (відгук) на реферат або іншу науково-дослідну роботу має об'єктивно оцінювати позитивні і негативні його сторони. В рецензії тією чи іншою мірою ти вміння автора поставити проблему, обґрунтувати її соціальне значення, розуміння автором співвідношення між реальною проблемою і рівнем концептуальності; повноту висвітлення літературних джерел; глибину їх аналізу, володіння методами збору; аналізу та інтерпретації емпіричної інформації; самостійність роботи, оригінальність в осмисленні матеріалу; обґрунтування висновків і рекомендацій.

Стиль рецензії має відповідати нормам, прийнятим для наукових відгуків, тобто бути доброзичливим, але принциповим.

Відносно до автора роботи речення слід будувати в третій особі минулого часу («Студент поставив..., розкрив..., довів..., обґрунтував») до самої роботи - в теперішньому часі («реферат містить..., розкриває..., підтверджує...»).

Рецензію не слід завершувати оцінкою, вона має органічно впливати зі змісту документа.

Досить поширеною формою оприлюднення результатів наукового дослідження є **доповіді та повідомлення**.

Доповідь – це документ, у якому викладаються у певні питання, даються висновки, пропозиції. Вона призначена для усного (публічного) прочитання та обговорення.

Розрізняють такі види доповідей:

1. Звітні (узагальнення стану справ, ходу роботи за певний час);
2. Поточні (інформація про хід роботи);
3. На теми наукових досліджень.

Наукова доповідь – це публічно виголошене повідомлення, розгорнутий виклад певної наукової проблеми (теми, питання), одна із форм оприлюднення результатів наукової роботи, можливості за короткий проміжок часу «увійти» в наукове товариство за умови яскравого виступу.

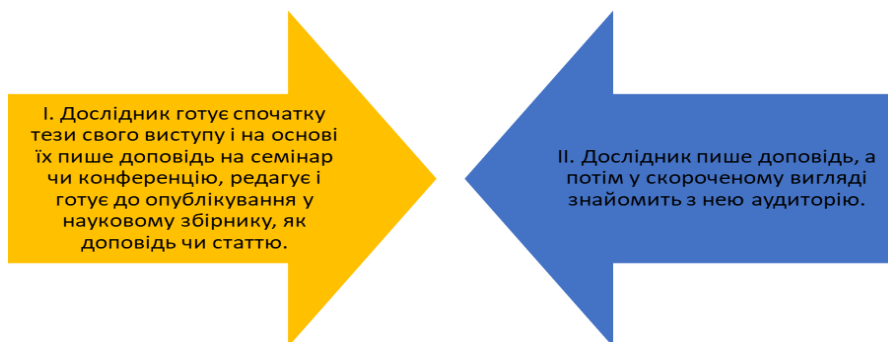
Структура тексту доповіді аналогічна плану статті.

Алгоритм тексту доповіді:

Порівняно з науковою публікацією публічна доповідь має свої особливості.

Є два методи написання доповіді:

При написанні доповіді слід зважати на те, що значна, суттєва частина її надрукована в тезах, частина – на слайдах, кодоплівках, плакатах, тому доповідач лише дає окремі коментарі до ілюстрованого матеріалу, опубліковані тези. Це дозволяє зекономити час виступу на 20-40%. Доцільним є посилання на попередні виступи, полемічний характер доповідей, що викликає інтерес у слухачів.

При формуванні змісту доповіді слід врахувати, що за 10 хвилин людина може прочитати текст надрукований на чотирьох сторінках машинописного тексту (через два інтервали). Обсяг доповіді становить 8-12 сторінок (до 30 хвилини).

Повідомлення, виступ можуть бути обсягом на 4-6 сторінок.

При підготовці наукової публікації, доповіді, виступу потрібно уникати:

- неточності і розпливчастості формулювання назви;
- невизначеності особистого внеску в дослідження;
- поверхового викладу змісту та результатів дослідження;
- дублювання змісту публікацій;
- досить короткого терміну оприлюднення результатів дисертації.

При цьому тексти монографій, рефератів, виступів повинні відповідати темі і змісту науково-дослідної роботи.

Результати наукового дослідження можуть завершуватись написанням **книг, зокрема підручників і навчальних посібників.**

Розглянемо їх особливості та структуру.

Підручник – навчальне видання, що містить систематизований виклад змісту навчальної дисципліни, відповідає програмі та офіційно затверджений як такий вид видання.

Навчальний посібник – навчальне видання, що частково чи повністю замінює або доповнює підручник та офіційно затверджене як такий вид видання.

Вони затверджуються Міністерством освіти і науки України або ж вченою радою ЗВО як нормативні видання з відповідним грифом. Присвоєння грифу означає, що підручник або навчальний посібник відповідає встановленим вимогам: щодо відповідності навчальній програмі за змістом, щодо обсягу і щодо технічного оформлення.

При створенні підручників та навчальних, методичних посібників необхідно врахувати такі вимоги:

- навчальні книги повинні мати високий науково-методичний рівень, містити відповідний довідковий апарат;
- підручники та навчальні посібники мають бути написані в доступній формі, навчальний матеріал повинен бути пов'язаний з практичними завданнями, у книзі повинні простежуватись тісні міжпредметні зв'язки;
- у підручниках і посібниках необхідно посилити увагу до питань їх професійної орієнтації з урахуванням використання ЕОМ.

Структура навчальної книги передбачає: зміст (перелік розділів); вступ (передмова); основний текст; питання, тести для самоконтролю, обов'язкові та додаткові задачі, приклади; довідково-інформаційні дані для розв'язання задач (таблиці, схеми тощо); бібліографічний список; апарат для орієнтації в матеріалах книги (предметний, іменний покажчики), додатки, які мають безпосереднє значення до теми книги.

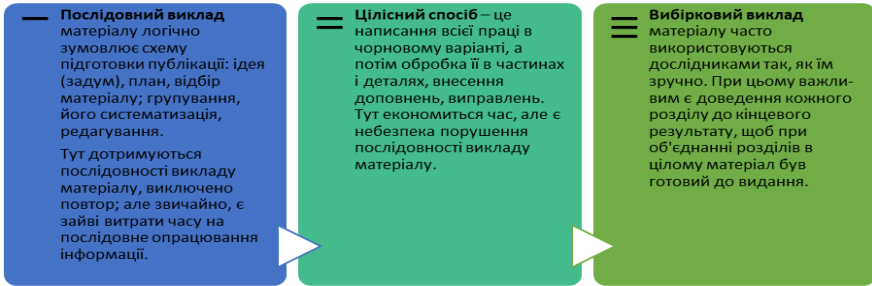
Таким чином, кожний дослідник науковець обирає найпридатніший спосіб для перетворення так званого чорнового варіанту рукопису в остаточний вид наукової праці.

4. Методика підготовки та оформлення публікацій до видання

Публікація будь-яких матеріалів є індивідуальною справою дослідника. Стиль і методика їх підготовки залежить від творчості та задуму

автора, власного розуміння проблеми. При цьому можуть використовуватись різні методичні прийоми викладу наукового матеріалу, зокрема:

- 1) послідовний;
- 2) цілісний (з наступною обробкою кожної частини, розділу);
- 3) вибірковий (розділи пишуться окремо).

У процесі написання наукової праці умовно виділяють декілька **етапів**:

- формування задуму і складання попереднього плану;
- відбір і підготовка матеріалів, групування їх та опрацювання рукопису.

На першому етапі задуму формулюється мета даної роботи, на яке коло читачів вона розрахована, які матеріали в ній подавати; передбачається повнота і ґрунтовність викладу; теоретичне та практичне спрямування; які ілюстративні матеріали необхідні для розкриття її змісту. Визначається попередня назва праці, яку потім можна корегувати. Бажано зразу ж скласти план роботи або план-проспект, який вимагають видавництва. План-проспект відбиває задум праці і відтворює структуру майбутньої публікації.

Відбір і підготовка матеріалів пов'язані з ретельним добром вихідного матеріалу в будь-якій послідовності, окремими частинами, тобто все те, що знадобиться на наступних етапах роботи над рукописом. Наступний етап передбачає групування матеріалів за попереднім планом-проспектом і паралельно визначається рубрикація праці, тобто поділ її на логічно підпорядковані елементи-частини, розділи, підрозділи, пункти, інакше створення чорнового макета праці. При опрацюванні рукопису уточнюються його і викладу матеріалу, відповідність назв роботи та її розділів змісту, викладеному в них, перевіряється аргументованість основних положень, новизна теоретична і практична значущість роботи.

Досить важливим в підготовці рукопису є оформлення його та літературна правка.

Після написання тексту автор практично і принципово його оцінює: кожний висновок, формули, таблиці, окремі речення перечитуються,

перевіряються висновки, аргументи, факти, теоретична і практична значущість матеріалу публікації.

Аналізується правильність оформлення рукопису: літературні джерела, цитати.

Підготовлений для передачі у видавництво, рукопис має відповідати певним вимогам, зумовленим процесом його подальшої підготовки до друку, про більшість з них уже йшла вище. В зведеному вигляді вони мають бути такі:

- авторський текстовий оригінал (рукопис) включає в себе титульний аркуш, анотацію (а для наукових видань – реферат), основний текст, тексти довідкового характеру і додаткові тексти (показчики, коментарі, примітки, додатки), бібліографічні списки, посилання, зміст;
- текст рукопису і всі матеріали до нього подавати у видавництво у двох примірниках;
- сторінки рукопису мають бути одного розміру 203x288 до 210x297 мм);
- матеріал друкувати ЕОМ малими літерами через два інтервали на одній стороні аркуша;
- в одному рядку має бути 60-65 знаків (рахуючи розділові знаки і пробіли між літерами), на одній сторінці суцільного тексту - 28-30 рядків;
- при визначенні обсягу рукопису необхідно ти з того, що в одному авторському аркуші налічується 40 000 знаків;
- поля сторінок оригіналу мають бути: ліві - не менше 20 мм, верхні - 20, праві - 10, нижні - 20;
- абзацний виступ має бути однаковим і дорівнювати трьом ударам;
- усі заголовки і виділення в тексті друкувати малими літерами, заголовки відокремлювати від тексту згори і знизу прогалинами в три інтервали;
- посилання розміщуються в нижній частині сторінки, їх не переносять на наступну сторінку;
- у рукописі зазначають всі необхідні, на думку автора, виділення літер і частин тексту;
- чітко визначають підпорядкованість заголовків і підзаголовків;
- виправлення в рукописі дозволяються, але не більше п'яти на одній сторінці; вони можуть бути вдруковані або написані від руки чорним чорнилом; зайві літери або слова можна зчистити, заклеїти або зафарбувати;
- сторінки рукопису послідовно нумеруються, починаючи з обкладинки і до останньої сторінки, в правому верхньому куті - простим олівцем; на титульному аркуші вказувати загальну кількість сторінок та ілюстрацій;
- рукопис підписується автором (співавторами) або редакторів на титульному аркуші з зазначенням дати;
- ілюстративні матеріали виконуються чітко, у форматі, що забезпечує розуміння всіх деталей при можливому зменшенні зображення.

ЗВО України встановлює та надає науковій та навчальній літературі наступні види грифів:

- «Затверджено/Рекомендовано до друку вченою радою ... як підручник/навчальний посібник для...» (для навчальних книг);
- «Рекомендовано до друку вченою радою ...» (для наукових видань);
- «Рекомендовано до друку науково-методичною радою ... (для інших видів начально-методичної літератури);
- «Рекомендовано до друку методичною комісією факультету» (відповідного);
- «Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри...».

Вчена рада ЗВО здійснює:

– розгляд і обговорення на основі попередньої експертизи науково-методичної ради університету оригінал-макетів навчальних книг та наукових видань, визначення їх відповідності вимогам;

– надання Грифу Вченої ради ЗВО, який визначає відповідність наукових та навчальних видань науково-методичному рівню та офіційно підтверджують доцільність їх використання у навчальному процесі ЗВО.

Гриф на опублікування наукових видань та навчально-методичного забезпечення на рівні ЗВО надається наступним видам видань:

- підручникам, навчальним посібникам;
- довідковій літературі значного обсягу чи міждисциплінарного характеру;
- організаційним виданням (статут, положення, інструкція, стандарт);
- періодичним виданням ЗВО;
- неперіодичним виданням ЗВО (монографіям, збірникам матеріалів конференцій, круглих столів, семінарів, симпозіумів тощо).

5. Форми звітності при науковому дослідженні

Виконуючи науково-дослідну роботу, студенти оформляють реферати, курсові (дипломні) роботи, виступи на семінарі, конференції, наукові статті; наукові працівники, спеціалісти готують інформації, дисертації, звіти, аналітичні записки тощо.

Наукові результати – це нові знання, отримані в процесі виконання науково-дослідної роботи. Вони повинні відповідати таким вимогам, як:

вимоги до наукових результатів

- актуальність на даний період розвитку науки і практики
- новизна: вперше отримані, розвинуті, розроблені
- практичне значення, використання в професійній роботі фахівця
- достовірність
- коректність використання математичних моделей, формул
- точність виконання розрахунків
- повторюваність в процесі експерименту
- однозначність формувань

Наукові результати повинні пройти апробацію, бути опублікованими в спеціальній науковій літературі, мати відповідні рецензії.

В процесі апробації з метою інформування про результати виконаних наукових досліджень, розробки рекомендацій за напрямами подальшої роботи використання їх в навчальному процесі чи в умовах виробництва організовується обговорення проблеми на кафедрі, на семінарі, симпозиумах спеціалістів, науково-практичних конференціях.

Інформаційна записка про дослідження є невеликою за обсягом, має ті ж вимоги, що й інформація, але більш детально коментуються підсумки дослідної діяльності з конкретними висновками.

Аналітична записка про дослідження може завершувати значні етапи досліджень чи бути основним підсумковим документом невеликих науково-дослідних робіт. Вона має більший обсяг і таку структуру: вступ; основна частина; заключна частина.

У вступі обґрунтовується необхідність проведеного дослідження, використання тих чи інших методів збору, обробки та аналізу інформації; описується мета, завдання, дається характеристика техніки дослідження.

Основна частина включає аналіз досягнутих результатів дослідження, обробку та систематизацію кількісних і якісних понять, встановлення закономірностей.

У заключній частині наводяться основні висновки та шляхи розв'язання виявлених проблем, рекомендації для практичного застосування.

При проведенні фундаментальних наукових досліджень, головним підсумковим документом є **звіт про НДР**. Він містить такі обов'язкові елементи:

- титульний лист;
- список виконавців;
- зміст;
- перелік умовних позначень та символів;
- вступ;
- основну частину;
- заключну частину;
- список використаної літератури;
- додатки (таблиці, схеми).

При виконанні та оформленні звіту щодо проведеної науково-дослідної роботи необхідно дотримуватись загальних вимог, передбачених державним стандартом до відповідного виду робіт. Обсяг звіту не перевищує 90-100 сторінок одного тому, а томів має бути декілька. При складанні звіту, слід дотримуватись таких вимог: чіткість, логічність, конкретність викладення, аргументованість висновків, точність формулювань, обґрунтованість рекомендацій та пропозицій. Значну частину наукових інформацій та звітів використовують для удосконалення управління процесом, підвищення ефективності діяльності підприємств, організацій та

установ. Широко використовується така форма впровадження як доповіді, виступи, лекції на наукових та практичних заходах.

Нарада – це форма колективних контактів вчених і фахівців одного наукового спрямування.

Колоквіум – це форма колективних зустрічей, де, як правило, обмін думками вчених різних напрямів, тобто це форма невимушеної дискусії, але де є офіційні доповідачі.

Симпозіум – це напівофіційна бесіда за завчасно підготовленими доповідями, а також виступами експромтом. Це можуть бути і бесіди в кулуарах.

Конференція – найбільш поширена форма обміну інформацією за певною тематикою. Одна частина доповідачів повідомляє певні наукові ідеї, результати дослідження, досвіду роботи, інша — більша частина є слухачами, сприймають інформацію беруть участь в обговоренні. Тут на доповідачів і слухачів велике інформаційне навантаження, тому встановлюються регламент в виступах і обговоренні, організовується секційна робота. На конференціях може використовуватись стендова інформація, виставка літератури, зразки матеріалів, оформлюються тематичні експозиції конференції, зазвичай приймаються рішення і рекомендації.

З'їзди, конгреси, виставки, ярмарки, фестивалі - є найбільш високою і представницькою формою спілкування, вони носять національний або міжнародний характер. Тут відпрацьовується стратегія певної галузі науки і економіки, здійснюється обмін досвідом та науковими напрацюваннями фахівців, забезпечується координація наукових досліджень в широких просторах межах світової спільноти.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Бабайлов В.К. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Харків. нац. автомоб. дорож. ун-т. Харків : 2019. 148 с.
2. Бхаттачарджи А., Ситник Н. Методологія та організація наукових досліджень: дослідження в соціально-економічних науках : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : НТУУ «КПІ ім. Ігоря Сікорського», 2022. 173 с. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/49231/1/Metodolohiia_orhanizatsiia_nauko_vykh_doslidzhen_2022.pdf.
3. Вихрущ В. О., Козловський Ю. М. Методологія та методика наукового дослідження: підручник. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2020. 335 с.
4. Галян О.В. Методологія та організація наукових досліджень: навч.-метод. видання. Луцьк: Вежа-Друк, 2021. 26 с.
5. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Методологія та організація наукових досліджень: підручник. Харків : НЮАУ, 2019, 368 с.
6. Дубницький В. І., Науменко Н. Ю., Федулова С. О. Методологія наукових досліджень в інформаційній економіці: навч. посіб. / заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Дубинського В. І.; Держ. ВНЗ «Укр. держ. хім.-технол. ун-т». Дніпро: ДВНЗ УДХТУ, 2019. 443 с..
7. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016. 17 с.
8. Євтушенко М., Хижняк М. Методологія і організація наукових досліджень. Підручник. К. 2019. 350 с.
9. Корягін М. В., Чік М. Ю. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. 2-ге вид.. К.: Алерта, 2019. 492 с.
10. Мальська М., Паньків Н. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Львів: Видавництво ЛНУ імені Івана Франка, 2020. 226 с.
11. Медвідь В., Данько Ю, Кобилянська І. Методологія та організація наукових досліджень (у структурно-логічних схемах і таблицях). Суми: Університетська книга, 2020. 219 с.
12. Носачова Ю., Іваненко О., Радовенчик Я. Основи наукових досліджень. К.: Кондор, 2020. 132 с.
13. Міжнародні економічні відносини: магістерський курс: Навчальний посібник / Зелінська О.М., Лютак О.М., Баула О.В., Галазюк Н.М., Корольчук Л.В., Урбан О.А. Луцьк: видавництво «Терен», 2023. 328с.
14. Основи наукових досліджень: навчальний посібник / О.М. Сінчук, Т.М. Берідзе, М.Л. Барановська, О.В. Данілін, Д.О. Кальмус. Кременчук: ПП Щербатих О.В. 2022. 196 с. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/47228/1/OND-2022.pdf>.
15. Основи наукових досліджень : навч. посіб. / О. В. Єрмошкіна,

О. В. Крилова, О. І. Замковий, Н. В. Антипенко; М-во освіти і науки України, Нац. техн. ун-т «Дніпровська політехніка». Дніпро: Журфонд, 2022. 227 с.

16. Бруханський Р. Ф. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2022. 208 с.

Допоміжна

17. Про науково-технічну інформацію: Закон України від 25.06.1993 № 3322-ХІІ. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3322-12>.

18. Про наукову і науково-технічну діяльність. Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

19. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-УІІ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

20. Сусліков Л.М., Студеняк І.П. Презентація наукових результатів: Навч. посібник. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2019. 300 с.

21. Лютак О.М., Баула О.В., Небаба Н.О., Федоренко О.В., Грицай О.В. Моделювання впливу еколого-економічних факторів на зростання ВВП країн. Актуальні проблеми економіки. № 7 (277), 2024. С. 143-151. DOI: 10.32752/1993-6788-2024-1-277-143-151

22. Hair J. F., Page M., Brunsveld N. Essentials of Business Research Methods. 4th Edition. New York: Routledge, 2019. 520 p.

23. Baula, O., Liutak, O., Galaziuk, N., & Zelinska, O. Simulation of the Influence of the Investment Environment on the Formation of an Attractive Macro Space of the Economy of Ukraine. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2024. 5(58). 303–313. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.5.58.2024.4493>

24. Навчально-методичний посібник з навчальної дисципліни «Організація та методологія наукових досліджень» / уклад.: Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Харків : Право, 2023. 31 с.

25. Максютя М., Соколова О. Філософія науки: гуманітарно-педагогічний синтез: монографія. Херсон: ОЛДІ-плюс, 2020. 307.

26. Енциклопедія соціогуманітарної інформології / координатор проекту та заг. ред. проф. К. І. Беляков. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. 436 с.

27. Філософські проблеми наукового пізнання: навчально-методичний посібник для здобувачів освітньо-наукового рівня вищої освіти / П. В. Квіткін, О. П. Дзьобань, О. Ю. Панфілов, Р. В. Гула та ін. Харків: ХНУПС, 2021. 228 с.

Інформаційні ресурси

1. Репозитарій ЛНТУ. URL: <https://lib.lntu.edu.ua/uk>.

2. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua>.

3. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/>.

4. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого. URL: <http://www.nplu.org/>.

5. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>.

О 75 **Організація наукових досліджень** [Текст] : Конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти освітньої програми «Міжнародні економічні відносини» галузі знань 29 Міжнародні відносини спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини денної та заочної форм навчання/ уклад. О.В. Баула. Луцьк: ЛНТУ, 2026. 119 с.

Комп'ютерний набір та верстка

О.В. Баула

Редактор

О.В. Баула

Підп. до друку «___» _____ 2026 р. Формат 60x84/16. Папір офс.
Гарн. Таймс. Ум. друк. арк. 7,5.
Тираж прим.

43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – ЛНТУ